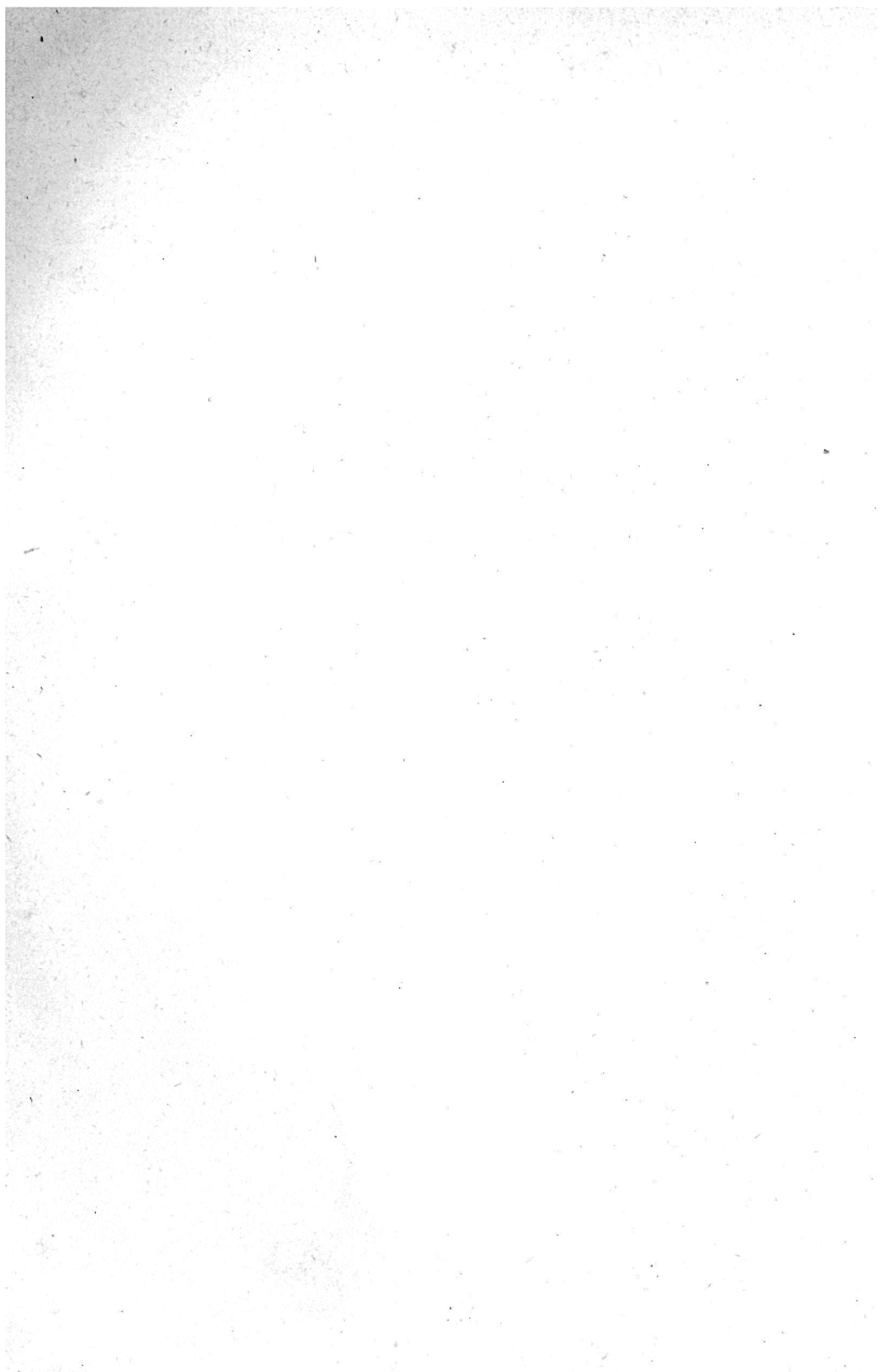

KOLOZSVÁR
T Ö R T É N E T E .

MÁSODIK KÖTET.

KOLOZSVÁR TÖRTÉNETE.

IRTA

JAKAB ELEK,

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA LEVELEZŐ TAGJA.

MÁSODIK KÖNET,

OKLEVÉLTÁRRAL.

Ú J A B B K O R.

NEMZETI FEJEDELMI KORSZAK.

(1540 — 1690.)

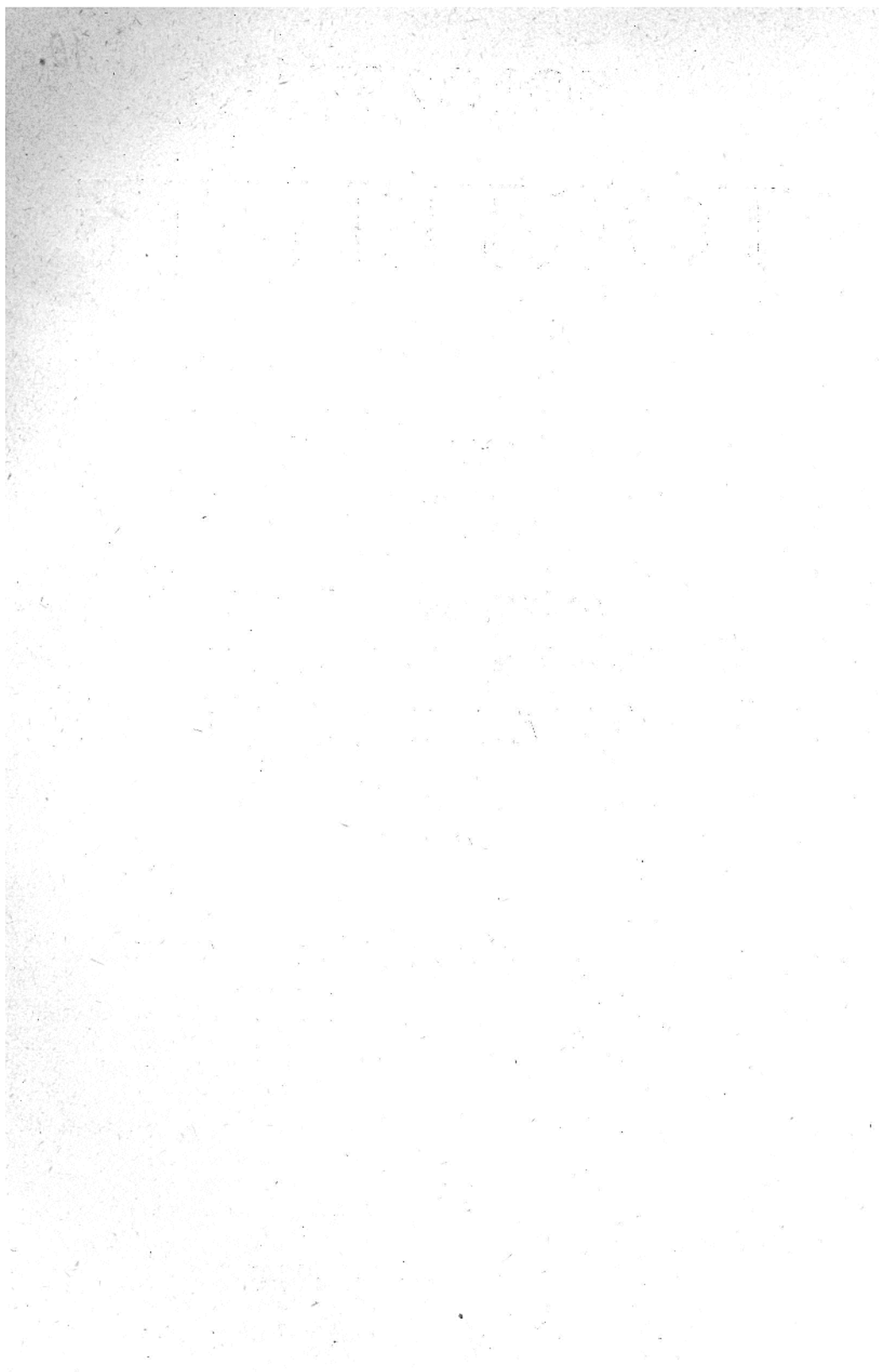
KIADJA SZABAD KIR. KOLOZSVÁR VÁROS KÖZÖNSÉGE.

*Írá tulajdona, a fordítás és bármily alakban újra feldolgozás
joga fenntartásával.*

BUDAPESTEN, 1888.

NYOMATOTT A MAGYAR KIR. EGYETEMI KÖNYVNYOMDÁBAN.

A BIRÁLÓ MEGBIZOTTAK JELENTÉSEI.

I.

Dr. Szabó Károly,

magyar tudom. akadémiai rendes tag és kolozsvári tudomány-egyetemi rendes tanára.

Fölszólítatva Jakab Elek, m. kir. országos allekváltárnok s m. tudom. akadémiai tag által, hogy **Kolozsvár Története** most már teljesen bevégzett monographiájának a város képviselő közönségéhez benyújtandó utolsó három kötetéről [és egy füzet mellékletéről], mint a városi közönség által megbízott bírálók egyike, adjak bíráló véleményt: azt a következőkben van szerencsém előterjeszteni.

Mind azt az elismerést, a mit 1869-ben a munka akkor beadott s egy év múlva nyomtatásban meg is jelent részéről [az 1540-ig terjedő I. kötet-ről, a mellékelt oklevéltár I. kötetéről és a szintén mellékelt I. füzet rajzgyűjteményről] bíráló társaimmal, Torma Károlylyal és néhai Sámi Lászlóval bírálatunkban együttesen kifejeztünk, a most benyújtott kötetekre, t. i. a szöveg II-ik kötetére, mely a nemzeti fejedelmek korát, s a III-ik kötetre, mely az osztrák uralkodó-ház alatti korszakot 1848-ig tárgyalja, valamint az oklevéltár II-ik, befejező kötetére is részemről most még határozottabban ismételhetem. S ennél fogva örömmel kell kinyilatkoztatnom, hogy Kolozsvár városa e munkában oly lelkiismeretesen kidolgozott, a tudomány követelésének annyira megfelelő, s oly kimerítő monographiát nyert, melynél különbbel hazánk egy törvényhatósága sem dicsekedhetik.

Szerző ugyanis nemcsak a város, mint törvényhatóság politikai életét, közigazgatási és törvénykezési viszonyait tárgyalja a legrészletesebben, hanem beható alapossággal ismerteti a város egyházi életét, a vallásfelekezetek viszonyait, az iskolák történetét, melyek hazánk egy városában sem változatosabbak és tanuságosabbak, mint Kolozsváratt; ismerteti az itt virágzott nyomdak hatását nemzeti irodalmunkra; adja a város gazdasági, ipari és kereskedelmi viszonyainak hű rajzát, a mint ezek századokon át fejlődtek vagy hanyatlottak; kiterjeszkedik a városban virágzott 32 czéh szervezetének s szabályainak ismertetésére, s mind azt, a mit a város multjáról, ily különböző irányban kutatva, földerített, az ország történelmére való vonatkozással egy igaz világitásba állított s szerencsésen sikerült hű képben foglalja össze. Munkája most benyújtott két kötetéhez [önállóan és

a szövegben] több százra terjedő eddig kiadatlan oklevelet csatol, melyekért lelkiismeretes szorgalommal átbúvárolta nemcsak a városi, a felügyelete alatt álló erdélyi [volt] kormányiszéki és a budapesti országos levéltárt, hanem számos más intézetek és hatóságok levéltárát is.

E munka több mint husz évi folytonos fáradság s lankadni nem tudó szorgalom eredménye, mely épen úgy becsületére válik írója nevének, mint a városnak, melynek viszontagságteljes multját állítja elének — — — —

[Ennyi a bírálatnak a munka belértékét illető része.]

Kolozsváratt, 1886. november 4-én.

SZABÓ KÁROLY m. k.
egyetemi tanár. *)

II.

Torma Károly,

m. tudom. akadémiai rendes tag és budapesti tudomány-egyetemi rendes tanáré.

Jakab Elek, m. kir. országos allevéltárnok s m. tudom. akadémiai tag ur, mint Kolozsvár város monographusa **Kolozsvár Története** című művének nyomtatásban már megjelent kötetei folytatását képező II. III. köt. szövegét, a II. köt. oklevéltárt és a háromhoz járuló rajzokat avval a felhívással adta át, hogy — — — mint egyik bíráló vizsgálnám át s mondanám meg felőle véleményemet. — — —

Van szerencsém véleményemet Jakab műve felől röviden, mivel történetirodalmunk szerencséjére — nagy ritkán — a bírálat is rövid lehet, előterjeszteni.

Örüljön Kolozsvár városa, hogy ily monographiával dicsekedhetik! Az adatok teljessége, felfogás, történelmi hűség, előadás, a styl correctsége egy szóval Jakab művének minden előnye egyszerűen e mondatban foglalható össze: oly monographiát írt, a mely történetirodalmunk díszére válik. Műve tehát véleményem szerint nemcsak hogy kiadható, de — bocsánat a kifejezésért — két kézzel lesz kiadandó. Kolozsvár városa emígyen méltán fog dicsekedhetni avval, hogy legteljesebb, legjobb monographiája van széles Magyarországon.

S még egyet. Tisztelettel, de egyenesen mondom ki az igazságot. Jakab Elek monographiája fejében eddiglen csupán avval az 1500 frtnyi tiszteletdíjjal honoráltatott, a mely részére néhai Simon Elek által utaltatott ki. Képezheti-e ez a véghetetlenül csekély honorarium egy lelkiismeretes, jeles író, mondhatni fél emberöltőre terjedő lankadatlan munkásságának, szorgalmának jutalmát? Bizonyára nem. Kolozsvár városának hü

*) A város levéltárában levő eredetiből.

és jeles monographusát másként, jobban, bővebben kell honorálnia. Meg vagyok győződve, hogy a nemes város ezt meg fogja cselekedni.

[Ennyi a bírálatnak a munka belértékét illető része.]

Buda-Pest, 1886.

TORMA KÁROLY m. k.
egyetemi tanár.*)

III.

SZERZŐ JUTALMÁT S A KIADÁST

ILLETŐ

TÁRGYALÁS ÉS 289. SZÁMU KÖZGYÜLESI HATÁROZAT

1886. NOVEMBER 12-ÉN.

Elnök polgármester annak előre bocsátása után: hogy egyfelől, mivel a báró főispán ur jelenleg szabadságidejét élvezi, másfelől a hazai irodalom iránt viseltető mély tiszteleténél, a nagy közönségnek **Kolozsvár Története** iránti érdeklődésénél és azon oknál fogva, hogy a jelentést tevő Jakab Elek azon kifejezett ohájának elég tétessék, hogy az általa beadott *pályamunka elfogadásának és kiadásának kérdése* még rövid idejű itt tartózkodása alatt határozottassék el, látta magát feljogosítva arra, hogy ezen fontos és nagy érdekű tárgy rendkívüli közgyűlésen vitattassék meg és határozottassék el; az ülést délután 3 órakor megnyitván, előterjesztetik Jakab Elek magy. kir. országos alleveltárnoknak és a magyar tudományos akadémia tagjának, mint **Kolozsvár Története** írójának jelentése a nevezett pályamű szövege II-ik és III-ik kötetének és az azokhoz tartozó oklevéltár szintén II-ik kötetének és rajzoknak teljes elkészítése, továbbá a mű megírása érdekében 23 év alatt tett kiadásainak megtérítése, a mű kinyomtatása, a nyomdai correctura és revisio megkésztése, végül a már teljesen befejezett pályamunka bírálata és tiszteletdíja tárgyában.

Ezzel kapcsolatban felolvastatnak dr. Szabó Károly kolozsvári és Torma Károly budapesti egyetemi tanároknak, mint a pályamű bírálójának a munka irodalmi becséről és annak honorálásáról szóló bírálati véleményeik, melyek szerint Kolozsvár város e munkában oly lelkiismeretesen kidolgozott és a tudomány követelményeinek annyira

* A város levéltárában levő *eredetiből*.

megfelelő s oly kimerítő monographiát nyert, melynél kü-
lömbbel hazánk egy törvényhatósága sem dicsekedhetik.

Hasonlókép előterjesztetnek a szerző tiszteletdíja és a pályamű II-ik és III-ik köteteinek kiadása tárgyában összehívott szakértekezletnek, ugyszintén a jogi, pénzügyi és közművelődéstudományi szakosztályoknak 12,659/1886. tan. számú véleményeik, végül a tanácsnak ezen két véle-
ményt némely pontokban kibővítő és kiegészítő javaslata, s hosszas és beható vita után —

1. A közgyűlés a tanács javaslata alapján egyhangulag kifejezi jegyzőkönyvíleg is örömét és elismerését a tudós szerző irányában e nagy terjedelmű és tudományos szempontból is általános belbecsessel bíró monographia szerencsés befejezéseért, mely mű kimagasló helyet foglal el irodalmunk hasonnemű termékei között és a melynek anyaga összegyűjtésére és feldolgozására az író mondhatni egy fél élet lankadatlan és kitartó munkásságát szentelte.

2. Tekintettel a kérdésben forgó pályamű II-ik és III-ik köteteinek megbirálására fölkért szaktudósoknak, névszerint dr. Szabó Károlynak és Torma Károlynak egymással összhangzó azon véleményére: hogy ezen munka, szerzőjének dicsőségére s városunknak is csak büszkeségére válhatik, és tekintettel ugy a szakértekezletnek, mint a szakosztályoknak ezzel megegyező véleményére, a közgyűlés egyhangulag kimondja, hogy Jakab Elek kérdéses munkáját, mint a város részéről 1863-ban kitűzött pályázat következtében 1869-ben elkészült I-ső kötetek folytatását képező munka bevezető köteteit elfogadja és azoknak kiadását egyhangulag elhatározza.

3. A szerző tiszteletdíját illetőleg a közgyűlés teljes elismeréssel viseltetvén a tudós szerző által a mű megírására fordított kitartó munkásság és kiváló szakképzettség, lankadatlan fáradság és a munka rendkívüli belbecse iránt, tekintettel arra, hogy bár a kitűzött pályadíj szerzőnek már 1869-ben kiadatott; mindazáltal a város közönségének mégis erkölcsi kötelezettsége a pályamű II-ik és III-ik kötetét is a munka értékéhez és a város méltóságához képest külön is tiszteletdíjban részesíteni annál inkább, mivel nem lenne méltó e város közönségéhez, hogy egy ilyen, saját őseinek viszontagságteljes múltját feltüntető, s ugy a jelen, mint a késő jövő nemzedékekkel is megismertető derék mű díjazásához a város a maga részéről vagy épen semmivel, vagy aránytalanul

csekély összeggel járuljon akkor, mikor e czélra a város egyik érdemekben gazdag elhalt polgára Simon Elek, egykori polgármester, ezerekre terjedő áldozatot, sőt egy másik polgára is, Zsigmond Dezső országgyűlési képviselő és városi bizottsági tag szintén tekintélyes összeget ajánlottak fel; tekintettel arra, hogy maga a városi bizottság is meg volt győződve e nagyszabásu munkának az eredetileg kitűzött pályadíjnál nagyobb összeggel leendő megjutalmazása felől, a mennyiben 1877-ben szerző további díjazását a munka teljes befejeztének idejére halasztotta el, a mi most elérkezett; tekintettel arra, hogy a mű kiadásának költségeivel tekintélyes áldozatot vállal ugyan magára a város közönsége, de ez egyfelől annál kevésbbé képezi szerző tiszteletdíját, mivel az ő rendelkezésére bocsátott és bocsátandó példányok értékesítése a mű természeténél fogva csak korlátolt mértékben eszközölhető; másfelől pedig az, hogy a mű tulajdonjoga az írónak tartatik fenn, már a pályázati feltételekben kimondatott: mindezekre való tekintettel a közgyűlés dr. Szabó Károlynak a kérdéses pályamunka II-ik és III-ik kötetének összesen 6000 frttal leendő díjazására vonatkozó indítványa, valamint Szász Domokosnak az összesen 4500 és dr. Groisz Gusztávnak az összesen 3000 frttal leendő díjazás iránt tett indítványaik mellőzésével, tulnyomó szavazattöbbséggel elfogadja a szakértekezetlet és a szakosztályok azon javaslatát, hogy Jakab Elek m. kir. országos alleveltárnok és magyar tudományos akadémiái tag kérdéses pályaművének II-ik és III-ik kötete a városi közönség részéről 2500 frt tiszteletdíjban részesíttessék akként, hogy ehhez szintén ezen a czímen esatoltassék a néhai Simon Elek polgármester nagylelkű adományából felgyült 2500 frt, valamint a Zsigmond Dezső hasonló nagylelkű adományát képező 500 frt, s így együtt a mű 5500 frttal, azaz ötezeröttszáz forinttal honoráltassék; megjegyztetvén, hogy ezen összeg által kiegyenlítettik a szerző által tett és felszámított 1356 frtnyi készpénz kiadása, valamint a szerző által a mű nyomtatása alkalmával teljesítendő correctura és revisio munkadíja is.

4. A tanács javaslatára elhatározza a közgyűlés, hogy a néhai Simon Elek polgármester adományát képező és takarékpénztárilag kezelt 2500 frtnyi összeg, minthogy az nem képezi a város törzsvagyonát, belügyminiszteri jóváhagyás előtt azonnal kiszolgáltattassék a szerzőnek; ellenben a város pénztárának terhére meg-

szavazott 2500 frt csak a nagyméltóságu m. kir. bellügy-miniszter urnak jóváhagyása után, és így ez összegből adassék ki a szerzőnek; az utóbbi összegnek fedezetére, minthogy erről a jövő évre elkészített költségvetés keretében gondoskodás nem történhetett, valamely városi alaptól leendő kölcsönvétel jelöltetvén ki, melyet azután a városi pénztár 5 év alatt 5 évi 500 fritos részletekben és kamat fizetés mellett fog letörleszteni.

5. Végül a pályamunka kiadása tárgyában teendő és annak minden ágára kiterjedő részletes javaslat kidolgozására a közgyűlés Jakab Elek szerzőből, továbbá Albach Géza polgármesterből, Ferencz József, dr. Finály Henrik, dr. Groisz Gusztáv, dr. Szabó Károly városi bizottsági tagokból és Salamon Antal tanácsjegyzőből, mint előadóból álló bizottságot küld ki, mely javaslatát azután a városi bizottság elé terjeszse.

Kolozsvár sz. kir. város törvényhatósági bizottságának 1886. évi november hó 12-én tartott rendkívüli közgyűléséből.

Kiadta:

DR. SZABÓ GYULA s. k.
főjegyző.*)

*) A városi levéltárban levő *eredetiből*.

E határozatot, valamint a munka kiadására megszavazott s hozzávetőleg 6000 forintra számított nyomtatási költség iránt kelt törvényhatósági bizottsági határozatot is a nmlgu b.-ü. miniszter ur helyben hagyta 1887. évi janius 3-án 33,859 szám alatt.

ELŐSZÓ.

Egy könyvhez két **Előszó** feltűnő lesz az olvasó előtt. De tán igazolja az, hogy az **első**t 1868. decemb. 31. irtam, betegem, a félig kész munkához, a **másodikat** ma írom, a valahára immár bevégezethez . . . Húsz év telt el e mű korábban megjelent I—II. kötete s I. füzeté, és a mostani III—IV—V-ik kötet és II-dik füzet megjelenése közt . . . Nagyocska e könyv . . . S milyen volt ama húsz év! Nehány szót szólnom talán lehet róla.

Önérzetem s könyvem tudományos komolysága óvnakközönység elé hoznom személyi bajokat s nehézségeket, melyek munkásságomban gátoltak. Elfeledek e pillanatban minden ilyen irányu rám hatást és kedvezőtlen eseményt. Ne vegyüljön semmi keserü azon tiszta öröm közé, mely lelkemet betölti, azért, hogy annyi akadály, küzdelem, betegség és súlyos megpróbáltatás mellett, a minek a fővárosban létem óta kitéve voltam, az isteni gondviselés művem bevégezhetésére megsegített s megadta érnem e perczet, midőn hazámfiainak nyíltan s önérzettel mondhatom meg: *Ime, mivel tölt el életemnek huszonöt éve!*

Elhagyta ez alatt e földet az a nemes szív és hazaszerető lélek, melyben e mű eszméje megfogant, s páratlan áldozata által legnagyobb részben létesült, SIMON ELEK, az én feledhetlen barátom; megelőzve Al-Torjai **Mike Sándor** által, a ki legelőbb mondotta ki az eszmét, s a kinek mély alapu tudománya nekem vezércsillagom, történeti anyagkészlete megbecsülhetlen segítségem volt. Eltávozott közülünk **Sámi László** — művem egyik bírálója — egy saját

úton járó fényes ész és mintaszerű polgári jellem, nekem ifjúkori baj- és elvtársam. Itt hagyott **Kelemen Benő**, Szucság nemes szivű ura, a kinek vendégszerető házánál Kolozsvár közelében töltve nem egyszer nyári szabadságidőmet, kutatásaimat bevégeztem, s művem némely részét e független állásu és itéletü férfi közelében dolgozhattam ki. Legjobb embereimet vesztém el bennök. Áldás közt emlegetem nevöket, s sirjaikra az emlékezés e koszorúját teszem.

Különös sors! hogy nekem, a leggyöngöbbsnek, életem határa oly messzire terjedt ki! — a kit 1869. a jutalom átadása végett betegen vittek fel a képviselő testület közgyűlésébe, s félig kész műért azért adták ki az egész díjt, mert arra érdemesnek látták, s kiadták azon gyöngéd tekintetnél fogva, mert életben maradásom iránt kevés volt a remény. . . . A jóságos Isten mintha hosszú-tűrőleg várakozott, védő jobbját mintha ki-kiterjesztette volna fölém: lankadó életerőmet edzve, csüggedésim közt bátorítva, mig elem tűzött, s a becsületszó által követelt feladatomnak eleget tehetek. . . . Hála, érette! E könyv legyen az áldozat tüze az igazság oltárán, melyet annak irásában őszinte lélekkel kerestem s kimondottam. Legyen a közönséghez intézett szavam tárgyra szorítóköző, rövid és komoly, a tudományhoz és Kolozsvár városához méltó.

Első, a miről szólnom, s a mi iránt felvilágosítást kell adnom, a késedelem.

Ennek főoka az első hat évi megfeszített munkásság miatti kimerültség s ebből következett betegség, mely öt évig tett nehéz munkára képtelenné. Pedig feladatom tudata mint erkölcsi szükségesség élt bennem. Hogy mégis valamit tegyek, gyűjtögettem, tarlóztam, hézagokat egészítgettem ki, a mint mondani szokás — babráltam művemem, várva az életerő gyarapodását s a munkakedy visszatérését. . . Közben irtam egyebeket, nem könnyü, sőt egy-két igen fontosat. De egyik sem volt ilyen, a minőnek e művemem — ha elolvasni szives lesz — igazságérzettel bíró ember el fogja ismerni. Bár mit irtam azonban, s bár hol jártam és kutat-

tam, figyelmem soha egészen el nem fordult e czélemtől. Alig mult el hét, sőt nap, melyen anyagom, s könnyebb részeiben szövegem valamicskével nem gyarapodott. Végre hosszú évek után érzvén testi és lelki cröm visszatérését: a munka nehezebb részéhez fogtam.

1880. átolvastam s kivonatoztam Kolozsvár város 1556-tól 1848. évi márczius 15-éig, 292 évre terjedő politikai, törvényes és gazdasági jegyzőkönyvei 350—400 között levő kötetét; valamint 1690-től kezdve az erdélyi volt kir. kormányzéki közigazgatási, törvénykezési és elnöki tárgymutatókat, melyek száma 900—1000 közt van, elébb kijegyezve az illető számot és tartalmát, azután a használandó ügyiratokat, melyek száma 130,000-en feljül volt, s kivált a XVI. és XVII-ik századi rendkívül sokféle, rosz és számtalan helyen elmosult német, latin és magyar irás szerfelett megrongálta szemeimet, mellemet s csakhamar ismét némiszünettartásra kényszerültem. . . . A mint erőhöz jutottam, oly elhatározással kezdettem a mű derekas része megírásához, hogy bármi törtéjék, teljes bevégezése előtt többé semmi körülmények közt félben nem hagyom. S így physikai és szellemi többszöri kifáradás és betegség, elcsüggedés s az elvesztett kedv és remény ismét visszatérte után, akarateröm végső megfeszítésével művemet 1886. october 20-n bevégeztem, nov. 2-n Kolozsvár város érdemes polgármesteréhez *Albachi Géza* urhoz és a tanácshoz beadtam, 12-n megjutalmaztatásom s a kinyomatás elhatároztatott, s a helyi és felsőbb hatóságok előtt változó esélyek közt folyt tárgyalás után, az 1887-dik év folyamában a nyomtatás megkezdődvén: maig annyira haladt, hogy e sorok megírása szükségessé vált.

Művem anyaga és rendszere iránt is kell tájékozást adnom.

Az I. kötet rendszerét megtartottam, de a társadalmi és miveltségtörténeti részre nagyobb súly fektetését követelte az újabb történetírási módszer, az anyag bősége és a nemzeti érdek. Ettől várom, hogy könyvem tetszésre talál, olvastatni fog s az életre, közszellemre és erkölcsökre hatással lesz.

A sajtó, egyházak és iskolák története nagy keretben tárgyalásának oka az, mert a reformatio és reformatio-ellenes irány, e századok két uralkodó eszméje volt, melynek folytonos erős hullámozása a nagy francia forradalom által győzelemre juttatott szabad elvekben lelt határt, s amaz intézmények, mint a haladás rugói, a művelődést vezető csatornák és a polgári szabadság őrei, Erdély politikai és társadalmi életére irányadó és döntő befolyással voltak. Egyforma gonddal, rokonszenvesen s részrehajlatlanul irtam meg mindenik egyház és iskola életében a szép és kimagasuló mozzanatokot, főszűlyt fektetve a jogra, igazra és erkölcsi szépre; nem hallgattam el semmit, a miről az emlékek szóltak; világosságra hoztam a homályból nem ismert szép tetteket s elfeledett jeles férfiakat, igazságot szolgáltatva soknak, a kiktől koruk bármi okból megtagadta. Megróttam a rosszat mindenütt, s igyekeztem megszerettetni a jót és nemest, az eszményire irányozva a lelkeket. Hogy a r. kath. és ev. ref. egyházakról aránylag nem irtam annyit, mint az unitáriusról, oka abban van, mert Kolozsváratt a helyzet urai majdnem egy századig kizárólag ők voltak, és azonkívül, hogy az egyház és főtanoda levéltárai előttem feltárultak: rendelkezésemre állott a Fosztó Uzoni István-féle I—VI. ívrétű kötet adatokban bővelkedő mult századi *Kézirati Egyháztörténet*. Az első is adtak adatokat szivesen, de kutatásom szűkebb körű volt. Ha Bod Péter *Egyháztörténete* megjelent volna ez időre, s a r. katolikusok egyházi és iskolai ügyeiről több lenne nyilvánosság elé adva, számukkal s befolyásukkal arányban levő sokkal nagyobb tért foglaltak volna el. Öröm lett volna nekem művem becsét, a magyar nemzeti érdek nagyobb mérvű s minden tekintetben kielégítő szolgálataival emelni. . . . Tudtam, hogy tárgyiasság s részrehajlatlanság történetirői főkötelességem. Igyekeztem is arra. Az olvasó meg fog erről győződni. Ha tán mégis mindenben nem sikerült, kérem gyarlóságomnak tulajdonítani inkább, mint előre elhatározott cselekvésnek.

Forrásaim jobbadán eredetiek vagy hitelesítettek. Hogy a jegyzőkönyvek lapja nincs idézve, oka az, mert nem voltak számozva. Idézéseim azonban szószerint hívek: egyetlen szót más-

sal, egyetlen jelzõt inkább vagy kevesebbé erõssel föl nem cseréltem, s a források szövegébe — sem a magam felfogását vagy netaláni egyéni rokon- vagy ellenszenvemet, sem mást, mint a mi az eredetiben irva volt, bele nem vegyítettem. Célom volt új, nem ismert dolgokat és történeteket pragmatikai hitelességgel kelteni fel a rég elfeledett multból, s az irodalmat egy megbízható forrásmûvel gyarapítani. Mennyiben értem el? a közönség ítéletébõl fog kitünni.

Mûvem alkotási gyöngéit jól ismerem. „Nincs benne szigorú rendszer, sok függ lazán össze, nincs arány a részekben, helylyelközzel igen bő, itt-ott ismétlés és oda nem tartozó sok köztörténeti rész csökkenti becsét s nem egyöntetû az irány.“ Ezek lesznek a hibáztatások. . . A mi ezekbõl való, egy új átdolgozáskor el tudtam volna talán kerülni. De a harmadfél évtized és sok munka kifárasztott. Errõl az én életkoromban szó sem lehetett. Viselnem kell a felelõsséget érettök a kritika és olvasóim elõtt. De annak tekintetbe vételét remélem, hogy én a rendkívül nehéz feladat egész körét munkába vettem, semmit készen nem találtam, alapot raktam le, s egészen önálló mûvet hoztam létre; fél emberéleten át dolgoztam rajta, sokszor megszakítva, betegen, néha kedvezõtlen viszonyok közt, félre vonulva a fõvárosi zajos élettõl, elzárkozva minden társaságtól; nem irattam s beszéltettem magamról s munkámról soha; úgy éltem, mint a föld alatt munkálkodó bányász, mintha félig meg lettem volna halva. Csoda-e, ha ily hosszú idõn át, oly változó viszonyok közt dolgozott s gyakran ellentétes érdekeket tárgyazó munkában fogyatosítások vannak, ha nincs meg mindenütt az alkotás kellõ összhangja s a mûvészi egység?!

Azt hiszem, méltányos ítéletet várhatok.

Több mondani valóm a mûrõl nincs. Bár az elsõ kötet megjelenésekor is megtettem, meleg köszönetemet fejezem ki most is Hermann Ottó kedves barátom iránt, a ki nekem Kolozsvár *Fannáját*, s Janka Viktor nemzeti muzeumi fûvészetosztályi õr urnak, a ki *Floráját* számomra igaz úgyszeretetbõl dolgozta ki.

Fejessenek ki mély hálát e sorok s örökítse meg emlékét e könyv néhai *Simon Elek* volt polgármesternek, a ki annak bevezését újabb nagylelkű áldozatával s az író iránt végső órájáig soha meg nem szünő buzditásával lehetségessé tette. Legyen legszívesb köszönet mondva *Zsigmond Dezső* országos képviselőnek, a ki a nemes város *Története* s annak írója iránt tetemes áldozata által oly kiváló érdeklődést tanusított. Végre hirdesse e könyv sz. kir. Kolozsvár város közönségének az ősök emléke s a nemzeti irodalom iránt az által bebizonyított kegyeletét, hogy nemcsak a jutalomhoz hozzájárult, de a mű diszes kiadása tetemes költségét is — az egész országnak fényes példát adva — nagylelkűleg fedezi. Fogadja érette legmélyebb hálámat. Legyen *Története* Kolozsvár közönségének ércznél maradandóbb EMLÉKSZOBRA. Hirdesse dicsőségét, s megjelenésének adja a nemzeti öröm s ünnepélyszerűség jellegét ama lélekemelő véletlen, hogy az *a magyarok honfoglalásának ezredik* évében történt.

Irtam Budapesten, ápril 25-én, 1888-ban.

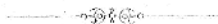
JAKAB ELEK,

a m. tud. akadémia levelező tagja.

KOLOZSVÁR
T Ö R T É N E T E

SZINTERÉNEK ÁTTEKINTÉSE.

[FOLYTATÁS.]

HARMADIK RÉSZ. *)

KOLOZSVÁR

NÖVÉNYVILÁGA [FLORA]. RÖVID VÁZLATBAN.

Jelszó: „Wenn man Alles das, was hier die Gunst der Natur vereinigt, von den gewöhnlichen Standorten holen wollte, dann müsste man bereit sein, von den Pyrenäen bis an die Ufer der Wolga, oder bis nach Sibirien zu pilgern.“

Brassai. [„Linnaea“-ban.]

Az elébbi jellemző s egy nagy tudományos igazságot magában rejtő mondás Kolozsvár városának valóban páratlan növényvilágára vonatkozik, ezért áll e vázlat élén.

A magyar természetbuvárok Nestora, Brassai Sámuel, közvetlen kutatásaiból merítette az igaz szót: „hogy a ki mindazt, a mi Kolozsvár környékén kelyhét megnyitja, szirmot hajt, rendes termőhelyéről akarná összegyűjteni, annak készen kellene lenni arra, hogy a Pyrenaeusoktól a Volgáig, sőt Szibériáig vándoroljon.“

Hogy ez az igazság német nyelven iratott, annak oka az, hogy egy a magyar növénytudományról kicsinylően nyilatkozó német fűvész gyarlóságát azon a nyelven kellett helyreigazítani, a melyen a nyilatkozás történt.

Megjegyzendő, hogy a dolog természetéhez képest a terület, melynek növényvilága itt érintve van, nem szorítkozik Kolozsvár városa közigazgatási területére, hanem mintegy hat mértföldnyire terjed ki, mely természeti viszonyai szerint Kolozsvárral kisebb-nagyobb mértékben szervesen összefügg, s melynek Kolozsvár, határának természeti viszonyai szerint, ugyszólván kulcsa, növény-

*) Az ELSŐ RÉSZ látható az I. KÖTET-ben ily czím alatt: KOLOZSVÁR TÖRTÉNETE SZINFERÉNEK ÁTTEKINTÉSE a 33—67. lapon; a MÁSODIK RÉSZ ugyanott a 68—94. lapon.

földirati tekintetben jelezője. Az is megjegyzendő, hogy e vázlat csak a phanerogam növényeket tárgyalja.

Kolozsvár flórájának kiemelt igen nevezetes és sajátos volta, minden korban nagy vonzóerővel bírt a növénytan komoly művelőire. Foglalkoztak ezzel a nevezetesebbek között: Lerchenfeld Raditschnig József, Baumgarten János, br. Jósikáné, Brassai Sámuel, Ercei József, Landoz János, Nagy Péter, Joo István, Kovács Gyula, Pávai Elek, Schur János Ferdinánd, Wolf és Andreä szász tudósok, s ezeknek dolgozatai által jutott be e flóra a növénytani alapvető művekbe is.

E flóra sajátos volta, a sajátos természeti viszonyokkal egybehangzik, épen úgy, mint az állatvilágé is, a melynek tárgyalásából kivehető a déli és keleti jelleg, sok alaknak szinte meglepő előfordulása.

Az ugynevezett *Szénafü* hullámos területének pusztai [*steppenartig*] alakja mintegy szigetrésze annak a földnek, mely Oroszországban oly óriási területeket alkot; holott a hegyes részek már havasalji természetűek, az ugynevezett *Mezőség*-be kifutó tágas völgy talpát pedig sós talaj szakítja meg, helyenként sós tavakkal. A *Felek* sajátos alakulata, a *Nádas* érszerű természete, mely a hegyipatak jellegű *Szamos*-tól merőben elütő, végül annak az alakulatnak nyomai, a melyek a méltán híres *Tordai hasadék*-nél ugyszólván tetőpontot érnek: mindezek döntő befolyással bírnak Kolozsvár flórájának természetére.

Kolozsvár, növénytanilag kifejezve, több tekintetben határpont, az az bizonyos növények Kolozsvárnál tovább nem terjednek. Vannak olyanok, melyek elterjedésük szerint keletiek, Kolozsvár körül még előfordulnak ugyan, de nyugot felé tovább nem mennek; vannak olyanok, a melyek nyugotiak, s kelet felé Kolozsvárnál lelik határukát; vannak déliek, a melyeknek északi határa Kolozsvár; vannak olyanok, a melyek Európában csupán Kolozsvár táján ismeretesek, különben Szibériában teremnek; vannak olyanok, a melyek az erdélyi részekben csupán Kolozsvárról ismeretesek.

E könyv, természete szerint, nem lévén hivatva a természetrajzi viszonyoknak tüzetes, részletes tárgyalására, elég lesz, ha a tudás e gazdag mezejéről a jelzett irányban a jellemzőbb sajátos jelenségeket kiemelve, olvasói fűvészet kedvelő részének ujságvágyát legalább ennyiben kielégíteni igyekszik.

Kolozsvár vidéke a következő növények nyugoti határpontja:

- ⊙ *Sesleria Heuffleriana* Schur. *)
- + *Stipa Lessingiana* Rupr. [Apahidai szénafű, Déloroszország az Uralig.]
- ⊙ *Allium obliquum* L. [Tordai hasadék; legközelebbi lelhelye az Ural keleti oldala.]
- + *Iris humilis* M. B.
- ⊙ *Iris ruthenica* Ait. [Bükk, Szibéria.]
- *Petrosimonia Volvox* Bunge. [Melegvölgy, Sósút, Kolozs, Fekete tenger partjai a Kaspi tengerig.]
- *Statice tatarica* L. [Melegvölgy, Sósút, Déloroszország.]
- *Salvia Baumgartenii* Heufl. [Melegvölgy, Sósút, az erdélyi *Mezőség* endemicus növénye.]
- + *Nepeta ucranica* L. [Tekintő.]
- + *Pedicularis campestris* Gris. et Sch. [Tekintő feletti Szénafű.]
- *Serratula coronata* [L. Szénafű.]
- ⊙ *Senecillis glauca* Gärtn. [Foroczkó.]
- ⊙ *Serratula Gmelini* Ledeb. [Hideg-Szamos, egyedüli termőhely Európában, ezentúl Szibéria.]
- + *Odontolophus trincroius* [Steph.] Janka. [Tekintő, Szénafű.]
- + *Centaurea ruthenica* Lam. [Apahida és Korpád között.]
- ⊙ *Achillea impatiens* L. [a Feleken túl a malomvölgyben, aztán csak Szibéria.]
- *Cephalaria radiata* Gris. et Sch. [a Hója szőlői közt, endemicus növény].
- *Genista campestris* Janka. [Szénafű, endemicus növény.]
- *Viola Iooi* Janka. [Kolozsmonostori Kőbánya, Tordai hasadék, endemicus növény a határszéleken.]
- *Crambe Biebersteinii* Janka. [Szénafű.]
- *Adonis Wolgensis* Stev. [Szénafű, csak kis területen s az *Adonis vernalis* közt elszigetelve.]

E növények közül a *dült betűvel* szedett négy szibériai faj Európában egyedül Kolozsvár körül terem.

Észak felé véve Kolozsvár a következő növényeknek határpontja:

- ⊙ *Avena decora* Janka [Av. Besseri olim], [Tordai hasadék és az Aranyos völgye].

*) A jegyek magyarázata: ⊙ = magasabb fekvésű termőhelyen; + = hegyen, dombon; — = síkon, többnyire sós talajon.

- ⊙ *Saxifraga Rocheliana* Stbg. [Tordai hasadék.]
- + *Thymus comosus* Heufl. [Kolozsmonostori kőbánya, Tordai hasadék, Hideg-Szamos.]
Kelet felé Kolozsvár a következő növények határpontja:
- ⊙ *Ferula Sadleriana* Ledeb. [Tordai hasadék — csak kis helyen, az erdélyi részekben egyedüli termőhely.]
- ⊙ *Saponaria bellidifolia* L. [Toroczkó, csak 1882 óta ismeretes].

Azok a növények, a melyek általánosabb tekintetben Kolozsvár vidékére nézve jellemzők és érdekesekek, a következők:

- ⊙ *Sesleria rigida* Heufl.
- ⊙ *Carex brevicollis* D. C. [Kolozsmonostor, Tordai hasadék.]
- + *Bulbocodium vernum* L. [Szénafű, Virágosvölgy. E két utóbbi az erdélyi részekben más helyről nem ismeretes.]
- + *Allium flavescens* Bess. [Szénafű.]
- *Allium antropurpureum* W. et K. [Ennek keletfelé legközelebbi lelhelye Szibériában az Altai hegység.]
- + *Fritillaria tenella* M. B. [Szénafű.]
- + *Narcissus radiiflorus* Salisb. [Szénafű.]
- *Ruppia rostellata* Koch [sós vízi növény s az erdélyi részeken kívül csak tengerpartokon terem].
- *Polygonum Kitaibelianum* Sadler. [Melegvölgy, Sósút.]
- *Plantago Cornuti* Gouan. [Melegvölgy, Szamosvölgy Apahida felé. Ez a növény a Királyhágón innen nem fordul elő s nyugotfelé a Trieszt-Velence közti tengerparton terem, tehát kihagyja a magyarországi nagyobb részt.]
- *Plantago sibirica* Poir. [Tordai sóstávak környéke; az erdélyi részekben más helyről nem ismeretes.]
- ⊙ *Calamintha rotundifolia* Bth.
- + *Phleboanthe Laxmanni* Benth. [Szénafű.]
- + *Salvia nutans* L. [Szénafű.]
- + *Salvia silvestri-nutans* [pendula Vahl] — [Szénafű.]
- ⊙ *Scutellaria lupulina* Bess. [Túri hasadék.]
- ⊙ *Scrophularia pulverulenta* Janka. [Tordai hasadék.]
- ⊙ *Anchusa Barrelieri* DC. [Szénafű.]
- ⊙ *Pedicularis exaltata* Bess. [Bükk.]
- + *Gentiana campestris* L. [Szénafű.]
- ⊙ *Syringa Josikaea* Jacq. [Meleg-Szamos.]

- + *Scorzonera stricta* Hornem. [Szénafű.]
- + *Cirsium Boujarti* Pill. et Mitterp. (Nádas mentén.)
- + *Cephalaria corniculata* R. et Sch. (Szénafű.)
- *Peucedanum latifolium* DC. (Melegvölgy. Ez is kikerüli a magyarországi többi részeket, és délnyugot felé csak Szerbiából ismeretes; különben déloroszorsz. növény.)
- + *Peucedanum ruthenicum* M. B. [Szénafű.]
- + *Seseli gracile* W. et K. [Hója; a magyarországi többi részben Krassó-Szörénymegye Duna mentén.]
- + *Xilaus Rochelii* Heufl. [Szénafű, Hója.]
- + *Ferulago silvatica* Bess. [Szénafű.]
- + *Oenanthe banatica* Heufl. [Bükk.]
- + *Oenanthe media* Gris. [Bükk.]
- + *Trinia Kitaibelii* M. B. [Szénafű.]
- ⊙ *Sedum hispanicum* L. [Hideg-Szamos, Tordai hasadék.]
- + *Astragalus monspessulanus* L.
- + *Orobus pallescens* M. B. [Szénafű.]
- ⊙ *Orobus laevigatus* W. et K. [Bükk.]
- ⊙ *Orobus transsilvanicus* Spreng. [Bükk.]
- ⊙ *Waldsteinia geoides* Willd. [Bükk.]
- + *Potentilla patula* W. et K. [Szénafű.]
- + *Linum nervosum* W. et K. [Szénafű.]
- + *Arenaria graminifolia* Schrad. [Szénafű.]
- + *Silene longiflora* Ehrh. [Tordai hasadék.]
- ⊙ *Dentaria glandulosa* W. et K. [Bükk.]
- + *Brassica elongata* Ehrh. [Szénafű.]
- + *Thlaspi cochleariforme* D. C. [Tordai hasadék.]
- ⊙ *Cimicifuga foetida* L. [Kolozsmonostor, Tordai hasadék.]
- ⊙ *Delphinium hybridum* Wild. [Tordai hasadék.]
- + *Helleborus purpurascens* W. et K. [Hója.]
- + *Ranunculus Steveni* Andrz. [Házsongard.]
- *Ranunculus pedatus* W. et K. [Torda.]
- ⊙ *Ranunculus flabellifolius* Heufl. [Bükk.]
- ⊙ *Ranunculus oreophilus* M. B. [Bükk, Tordai hasadék.]
- ⊙ *Anemone narcissiflora* L. [Bükk.]

Ez aránylag rövid vázlat egy fáradságos, hosszas és gondos munka eredménye, melyet szorgalmas természetbúvárok ember-

öltökön át, nagy buzgósággal és teljes odaadással végeztek; eredménye egyszersmind annak az összehasonlító módszernek, melyet a Linné nyomdokain megizmosodott növénytudomány kifejlesztett.

S hogy mennyire igaz Brassai mondása, ezt bizonyítja pld. az *Iris caespitosa*, mely Szibéria gyermeke, az *Adonis Wolgensis*, mely a Wolga tájairól lett ismeretes és a *Scelum hispanicum*, melyet Linné eredetileg Spanyolországból irt le.

Mindezeket együtt véve tekintetbe, jogosult azon állítás, hogy Kolozsvár növényvilága a legérdekesebb természeti jelenségek közé tartozik.

A ki Kolozsvárt a k.-monostori özönvizi alakulása *Kalvariadomb-ról* vagy a *Fellegvár*-ból, a tengerszin felett 2148 láb magasan fekvő *Felek hegytetőről*, vagy a Szentgyörgy-hegy fölötti *Tekintőről* figyel meg, s a hegyeket és halmokat zöld szigetekként borító szőlőhegyeinek zamatos termését s változatos gyümölcs gazdagságát elgondolja; ha a *Nádas-tér* és *Kövespad* buzahatárának rengő kalászait s a *Nádas-* és *Szamosfolyam* zöld partok közt kigyózó folyását szemléli; ha a *Felek* észkos sovány talaja növényeit s a *Melegvölgy* sóvirányát látja, vagy a kolozsmonostori *Bükke* puha zöld gyepén s az *Elő-* és *Harmadvölgy* buja virágszőnyegén andalog; a ki a *Török-vágás* és *Asszupatak* [*Andornokmál*], a *Lomb* és *Kerekerdő*, a *Halmokköze* és *Lipukas csúp* avarján méléz, vagy a *Kullancsos* és *Bakamál* lankáin s a *Kis-* és *Nagy-Morgó* tengernyi árvalányhaj lengő bokrétaín néz végig, melyeket a délutáni napsugár megaranyoz; a világtájak legellentétebb részeiben honos növényekre ismer, a havasi és tengervidékek, Velencez és Szibéria, a Wolga és az Uralhegység virágainak látja Kolozsvár vidékén ritka képviselőit.

Az Elővölgyben van egy festői pont, a hol a természet szépségével egy nagy történelmi emlék egyesül — a *Királykút*, melynek üde forrása ezüstszinü vizgyöngyökben tör fel. A Tarcsán van a szintén történelmi nevű *Királyrét*. A nép kegyelote mindkét elnevezést Mátyás király ottjárta emlékéhez fűzi. . . . A ki a virágok e hazájában lát egy hajnalodó reggelt és alkonyuló estét, vagy e paradicsomból kiszakadt tájon tölt el egy szép nyári napot, fogalma lesz *Kelet* óghajlatáról, meg fogja vallani, hogy Kolozsvár a leggyönyörűbb fekvésű helyek egyike a régi Erdélyben, halmaira s völgyeire Isten keze bőven osztotta ki a természet szépségeit.

NEGYEDIK RÉSZ.

KOLOZSVÁR

ÁLLATVILÁGA [FAUNA] RÖVID VÁZLATBAN.

E mű kiválóan történelmi tárgya és jellege kizárja az állatvilág tüzetes tárgyalását; de azt nem, hogy annak a város fekvését jellemző sajátosságait a tudnivágyó olvasó belőle megismerhesse.

A munkafelosztás elve, mely a tudományban is mind inkább érvényesül, nemcsak a kutatások terjedelmét, hanem mélységét is öregbíti, s azok a szakok, melyekre azt felosztani szokás, közvetve vagy közvetlenül kapcsolatosak. E kapcsolat a kutatás és tudás mélységével mind világosabbá lesz, s mind inkább kidomborítja azt az igazságot, hogy a társadalom fejlődése nem csak a szorosan vett történelmi eseményeken alapszik, hanem folyománya egyszersmind a természeti viszonyoknak is, melyeknek hatása alól magát ki nem vonhatja.

Van még egy szempont, melynél fogva az állatvilág jellemzése ily műben is megengedhető; ha az nemcsak a politikai eseményeknek, de a mivelődés általános fejlődésének is korrajza.

Kolozsvár századok óta az erdélyi magyarság szellemi központja lévén: természetesen támad irányában a kérdés: mennyiben járultak tudósai és szellemi munkásai a természeti viszonyok földterítéséhez?

Ha Magyarország joggal mondhatja el, hogy mivelődés tekintetében a legújabb korig nehéz tusákat vívott: az erdélyi rész kétszeresen indokolva teheti ezt; mert ami ez ország rész vagy városai ismertetésére, egyes szakok mivelésére történt, nem támogatták állami intézmények, a mik nem voltak, sőt létezuiök nem is volt szabad, — az mind egyesek tudományszeretete és hazafisága műve volt; tették magánosok és a társadalom a nemzeti legfőbb érdekek

védelmére, áldozva, küzdve, munkában kitartva. Köleséri leírta Erdély ásványait, Benkő József a székely földet ismertetve, felsorolta az állatokat is, Baumgarten a hatalmas francia nemzettel majdnem egy időben adta ki a *Flora Transilvanica*-t, Bod Péter jókor megpendítette a *Magyar Társaság* eszméjét, melyet Aranka György 1791. szerves alakban az erdélyi országgyűlésnek és az erdélyi országgyűlés elé terjesztett. Ezek a tervezetet kiszélesítették s alapról gondoskodtak; de igyekezetük a legfőbb udvari hatóság helybenhagyását nem nyerte meg. Fél századnál tovább kellett a nemzetnek várni, a tudománynak pangani, míg 1859. gróf Mikó Imre kivívta az erdélyi *Országos Múzeum-Egylet* megalakíthatását, s ezzel letette azt az alapkövet, a melyre építeni lehetett.*)

Kolozsvár saját külön természetrajzi viszonyainak rendszeres buvárlata és tisztázása itt kezdődik, s fejlődését ez időtől számíthatja, annál inkább, mert egyetemének állat-, növény- és ásványtani gyűjteményei a Múzeum-Egylet anyagából valók, s ez alapja a haladásnak. Kolozsvár állatvilágáról való ismereteink e szerint a mai kor buvárlatainak eredményei, s Darwin korszakot alkotó, ily című művének: „On the origin of Species sat.“ 1859-n megjelenése az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakulásával egy időre esik.

* * *

Kolozsvár *állatvilága* sokban igen jellemzetes. A földirati fekvés egyesülve a magassági viszonyokkal, s még inkább avval, hogy a város határa egyfelől azokra a hegységekre is kiterjed, melyek a Bihar láncolatának nyulványaiként vehetők; másfelől ugynevezett *Szénafüveiben* a *Mezőség* alakulatait is mutatja; völgyeinek talpa pedig helylyel-közzel már feltűnteti azokat a sajátságokat, melyek a Szamosfalva közelében fekvő sóstavakban teljes kifejezésre jutnak. Ezek összhatása eredménye az, hogy az állatvilágot sajátságossá és érdekessé teszik. Meg vannak a havasalji [*sub-alpin*], a mezőségi s a sós talajhoz kötött alakok, a melyekhez az állatvilág általános jellegére nézve döntő alakok is csatlakoznak. Ez a jelleg déliesen keleti; mutatják azok az alakok, melyek Kolozsvár környékén épen úgy előfordulnak, mint Szibériában, a Kaukaszban, Bessarábiában s Európa déli és délkeleti részeiben.

*) *Brassai Sámuel. Előszó* az Erdélyi Múzeum-Egylet. Évk. I. kötetéhez 1861.

Ez azonban nem zárja ki némely délnyugati alakok előfordulását is, de a délies jelleg ezeknél is állandó.

A délies keleti jelleg már a legmagasabb szervezeteknél is nyilvánkozik, s az ugynevezett *Földi kutya* [*Spalax typhlus*, Pallas], mely teljesen vak s a föld alatt lakik, épen nem ritka. Eredetileg déli Oroszországból lett ismeretes, az erdélyi részeken át, a Dunáig van elterjedve, Európa nyugatán hiányzik. A vakondéhoz hasonló földalatti útakat váj magának, de nagyobb túrásokat is tesz, úgy, hogy jelenléte már a földtúrasokról megismerhető. Ehez csatlakozik az *Etruszk Güzü* [*Sorex Etruscus*], mely a *Szénafűn* fordul elő, s különben Olaszországban és Franciaország déli részében él. Az emlősöknek két nevezetessége még a *Kisvidra* [*Mustela lutreola*], mely kétszer került elé Erdélyben, egy esetben Kolozsvárat; továbbá a *Hölgymenyét* [*Mustela arminea*], mely szintén előfordul. Az előbbi, elterjedése után itélve, keleti, a Keletitengertől az Uralig, a Dwinától a Feketetengerig él, utóbbi az Ó-világ éjszaki részét lakja.

A *madárvilág* nevezetesebb jelenségei közé sorolható a két kopaszfejű *Keselyűfaj* [*Vultur cinereus* és *V. fulvus*], mely az állatbülláknál mindig megjelenik Kolozsvárat épen úgy, mint Afrika sivatagában. A *Kígyósas* [*Circaëtus gallicus*], mely a Bükkben fészkel is, különben délies alak; csatlakozik ehhez a *Méhészakánya* [*Pernis apivorus*] és a *Vöröslábu Súlyom* [*Falco rufipes*], mely szintén délies jellegű s a város határában fészkel. A baglyok közül nevezetes az *Uralbagoly* [*Strix Uralensis*], mely — a mint már a név mutatja — kelet madara, a város határában pedig nem ritka. A délies jellegű *Örgébics* [*Lanius minor*] még a városi kertekben is gyakran rakja fészket. A havasi, illetőleg havasalji alakokat első sorban a *Fekete harkály* [*Picus martius*] képviseli, mely a monostori erdőig nyomult elő, holott a havasi patakok finom alakja, a *Sárga Billegető* [*Motucilla sulfurca*], a Házsongárd Czigánypatakának partját és görgetegeit eleveníti meg. A *Rózsaseregély* [*Pastor roseus*] a délkelet lakója, oly években, a mikor sáskajárás van, felnyomul Kolozsvárig, mint 1867. történt. Ennek ellentéte a *Selyemmadár* [*Bombyciphora garrula*], mely, mint éjszak madara, téli vendége a Lombnak, Házsongárdnak, voltaképen a régi fákon termő fagyöngynek. A *Kazárfecske* [*Cypselus apus*] ismét délies alak, mely is kevés számban jelenik meg. A *Túzok* [*Otis tarda*], mint a síkság, illetőleg a *Mezőség* hullámdombos vidékeinek madara, a *Szénafűvel* látogatja

meg, sőt néha ott fészket is rak. Ehez csatlakozik a *Pusztamadár* [Oedienemus crepitans], mely Délkeletén, de Afrikában s Közép-Ázsiában is a pusztákat lakja; eddig mind össze háromszor fordult elő, egyszer 1866. Kolozsvár határán. A *Székescsér* [Glareola torquata] szintén délies, s a síkság mocsarait kedvelő madár egyszer fordult elő. Ilyen vendégeikül tekinthetők: a *Lábaskócsag* [Ardea aegretta] és a *Fattyukócsag* [A. gazzetta], továbbá a *Gajzer* [Numenius arquatus], az *Ibis* [Ibis falcinellus], a *Kampósmadár* [Recurvirostra avozetta], a *Halászcser* [Sterna leucopareja] is. A tulajdonképeni uszó madarak közül figyelemre méltó a két *Északsarki Buvár* faj [Colymbus glacialis és septentrionalis], s mint déli vendég a *Gödény* [Pelecanus onocrotalus], mely utóbbi egy 15 főnyi csapatban 1864. vetődött ide.

A *Hüllők és csúszómászók* között figyelmet érdemel a *Teknősbéka* [Emys europaea], mely a Nádast lakja; a nagy *Zöld gyík* [Lacerta viridis], mely délies jellegű s a Hója szőlőhegyben igen gyakori; a *Koczkás síkló* [Trepidnotus tesellatus], mely leginkább Kolozsvárról ismeretes; a *Kurta kigyó* [Pelias Berus], mint igazi Vipera, mely különben a keleti hegységekben [Gyergyó] gyakori; de Kolozsváratt sem ritka.

A *Halak* között érdekes a *Zsemlehal* [Barbus Petényi, Heckel], mely eredetileg is Erdélyből iratott le; a *Pisztrang* [Salar Ausonii], mely a Szamoson letéved a Havas felől, mint ellentéte, a *Harcsa* [Silurus glanis] fölfelé téved a síkságról Kolozsvárig, mindkettő ritka vendég a malmok gátai alatt.

A *Rovarrendek* közül, mint ritkaságok vagy jellemző alakok, figyelemre méltók a következő *Bogarak* [Coleoptera]: *Cicindela cheibolencea* Fisch, mely sós talajon él és Szibériával közös; *Bradycellus obsoletus* Dejean., mely szintén a sós talaj lakója s Franciaországgal közös; *Hydrophorus nigre foliatus* Stev. és *Hydrobius aeneus* Ger., a sós talaj lakói s Oroszországgal közösek, ugy *Pogonus luridipennis*, Ger. *P. viridipennis* Nic. és *Priparius* Dej. mint sós talajon élők. Közösök e rendből *Carabus Rothii* Koll. Oláhországgal, *C. montivagus* az u. n. Bánáttal, *Lebia Cyathigera* Ror. Olaszországgal, *Hydrophorus oblique signatus* Blz. Törökországgal, *Zonitis Caucasicus* Pall. a Kaukazussal, végre *Argopus bicolor* Fabr. mint a *Szénafüvet* jellemző, forradt levelű iszalagjának [Clementis integrifolia] sajátlagos bogara.

A ritkaságok, s azok közé, a melyeket Kolozsvárról ismertettek meg a tudományos világgal, a következők tartoznak: *Carabus Hampri* Parr. ritka, *Stenolophus nigricollis* Blz., *Bembidium bilunulatum* Blz., *Sylpha oblonga* Dahl. Kolozsvárról kerültek legelőször: *Oryates gryphus* Ill. *Ceuthorrhyncus Aubei* Sch. és *Tetropo bipunctata* Zub.

Pillangók [Lepidoptera]. *Vanessa Xanthomelas*, az erdélyi részben csak Kolozsvárról ismeretes; *Argynnis Aglaja*, *Limenitis Aceris*, mint hegyi lakók érdekesek; az *Oleander pille* [Sphinx Neri], mint ritka délsarki vendég szintén csak Kolozsvárról ismeretes.

A *Hártyás szárnyuak* [Hymenoptera] közül figyelmet érdemel: *Myrmecocystus vialicus* Latr. mint déli és messze keleti alak; *Cerceris tuberculata* Vill. mint a Szénafű jellemzője és délkeleti faj; *Bombus hortorum* L. válfaj hasonlóképen; *Anthophora borealis*, Mor. mint Oroszországgal közös és *Tetralonia armeniaca*, Mor. mint a Kaukasszal közös, nálunk a *Salvia Sylvestris* növényen tartózkodó faj nevezetes; továbbá *Fuzera tomentosa*, Dours. Turkesztánnal, Algírral közös, *Halictus varipes*, Mor. Turkesztánnal és a Kaukasszal közös; *Nomada tripunctata* Mor. pedig déleuropai faj.

Legyek [Diptera] nem találtak kutatót; de egy faj fölemlíthető: *Nycteribia Frauenfeldi*, mely denevéreken élőszkodik s eredetileg csak mint barlang lakó denevérek élődjéje iratott le. *Szítakötők* [Neuroptera], itt mint délies alak; a *Hangyaleső* [Mimesoleon fornicata lynx] és az *Ascolaphus italicus* F. tűnik ki.

Sáskák [Orthoptera] beleértve a *Bőrszárnyu* és futó alakokat is, mint nevezetesebbek említést érdemelnek: *Chalydura acanthopygia* Gené, *Blatta lapponica* L., *Periplaneta orientalis* L., mely keletről jöve már elérte Kolozsvárt; *Oecanthus perlucens* Scop. mint délies alak; *Gryllus frontalis* Fieb. hasonlóképen, *Ephippigera vitium* Serv., *Saga serrata* Fabr. mint igen ritka; *Thamnottizon Frivaldszkyi* Herm. mint jellemző; *Stenobothrus crassipes* Ocskay, mint jellemző; *Pezzotettix alpina* Koll. mint havasi faj, ugy *Pez. mendax* Fisch. is; *Sphingonotus Coeruleans* Fabr. mint érdekes faj. A *vándor sáska* [Pachytylus migratorius] 1847. jelent meg s pusztított Kolozsvárratt.

A *Poloskafélék* [Hemiptera] mindeddig nem voltak beható kutatás tárgya, de mégis vannak bizonyos adatok, melyek az Erdélyi Muzeumból eredtek. Ott Kolozsvár környékéről 49 faj van meghatározva, köztük mint délies jellegű a *Cicada Orni* L.

A *Pókok* közül [Arachnida] említést érdemelnek: *Argiope*

Brünnichii Scop., *Epeira grossa* C. K., *E. Circe* Sar. et And., *E. adianta* Walck.; *Singa Lucina* Sar. *Theridium tepidariorum* C. K., *Lithyphantes Paykullianus* Walck. *Pholcus Pluchii* Scop. *Argyrometa aquatica* Cl., *Chiracanthium italicum* Pav., *Drusus troglodytes* C. K., *Gnaphosa nocturna* L., *Oxyopes ramosus* Paur. és *O. lineatus* Latr. *Eresus cinnabarinus* Oliv. *Aelurops festivus* C. K., mint a melyek részben délies jellegek, részben ritkaságok.

Az *Álscorpiók*, *Százlábúak* és *Thysanurák* közül kiemelhetők: *Chernes nodosus* Schrk., mely eddig a magyar föld területéről csak Kolozsvárról ismeretes, hozzájárul: *Chernes cimicoides* Fisch. *Chelifer De Geeri* C. K. *Ch. cancroides* L., *Cheiridium museorum* Leach., *Obisium sylvaticum* C. K. és *O. erythroductylum* L. K.; továbbá *Podura aquatica* L. az u. n. fekete hó, *Lipura ambulans* L., *Machitis polyпода* L. Az u. n. Százlábúak közül előfordul *Polyzanium Germanicum* Brdt., *Julus Sabulosus* L., *J. unilineatus* C. K., *J. fasciatus* C. K. *Polydesmus acutangulatus* Mg. *Craspedosoma Prawlinsii* Leach, *Geophilus electricus* L., *Cryptops Savignii* Leach, *C. pallens* C. K. *Lithobius hortensis* L. K. s még más alakok, mint a melyek a magyar állattani irodalomban először is Kolozsvárról vannak felsorolva.

A *Rákok* [Crustacea] szintén Kolozsváratt találtak tanulmányozóra, és nincs kétség, hogy jellemzőt tartalmaznak.

A *Csigák* [Mollusca] közül nevezetesebbek: *Limax Transsilvanicus* Heyn. *Helix Carpathica* Ferv. H. *Bielzii* Schm. H. *banatica* P. H. *lutescens* Zgl. H. *instabilis* Zgl. *Balimas reversalis* Blz., *Clausilia elata* Zgl., *Cl. turgida* Zgl., *Cl. latestriata* Bz., *Cl. stabilis* Zgl. és *Cl. fallax* Rossm. mint az erdélyi részek és szomszéd területek sajátosságai; — *Arion olivaceus* Schm., *Helix solaris* Mk., H. *rubiginosa* Zgl., H. *obvia* Hrt., *Pupa Dolium* Dr., *P. septemdentata* Fer. *Clausilia cana* Hld., *Planorbis septemgyratus* Zgl., *Acme polyta* Hrt. és *Bithynia Troschelii* Parr. mint mindenütt legritkább jelenségek; — végre: *Helix hispida* L., *Planorbis contortus* Müll., *Valvata cristata* Müll., a melyek Erdélyben legritkábban, de Kolozsváratt meglehetősen számban található.

Végül ha tekintetbe vesszük, hogy a környék sóstavaiban az u. n. *Protisták* közül ki van mutatva a *Placus Striatus*, *Lacrymaria Lagenula*, *Styloplotes appendiculatus* és *Euplotes Harpa*, melyek eredetileg csupán a tenger vizében találtattak: az olvasó a kolozsvári állatvilágról elől kifejezett állítást igazoltnak fogja találni.

Ez adatok rendszeres kutatás eredményei, s az ezekre alapított tudományos irodalom közbirtokát teszik. Kiindulási pont az 1864-dik év, midőn e sorok írója [*Hermann Otto*, tisztelt barátom], mint tiszttviselő, az erdélyi orsz. Muzeumban és Kolozsvár határán kutatni és vizsgálódni kezdett. Az egyes rendek közül az emlősökről, madarokról, halakról, hüllőkről, sáskafélékről, szitakötőkről és pókokról való ismereteink az ő tanulmányozása és kutatása eredményei, valamint a felröpküket is ő határozta meg; a *Százlábuakat*, *Álskorpiókat* és *Thysanurákat*, a, fájdalom! oly korán elhunyt dr. *Tömösváry Ödön* tanulmányozta, a *Csigák* ismertetése *Bielz E. A.*-tól való, míg a legalsóbb szervezetek dr. *Entz Géza* kolozsvári egyetemi tanárban és tanítványában dr. *Daday Jenőben* találtak kitünő mívelőkre.

Az eddig ismeretes emlős állatok fajszáma, bele értve a házi állatokat is, 46; a madaraké, bele értve a vonulókat és házi állatokat, 193, a hüllőké 17, a halaké 20, a tulajdonképeni bogaraké 2000, a pillangóké 1000, a pókoké 120 körül van. A többi rendek, s köztük a legyek és darázsfélék fajszáma, minthogy Kolozsvár külön állatvilága szempontjából kutatva és megvizsgálva nincsenek, nem állapítható meg, valamint az elősorolt fajszaámok is a bizonyosság csak viszonylagos értékével bírnak.

* * *

Az állattenyésztés szempontjából VI. Károly császár [Magyarország történetében III.], Károly király idejéből származtatva 1848-ig Erdély nagyhirű sajtáságosságának az erdélyi háttas lovat tartották, s ezt, mint külön fajtát dr. *Fitzinger* be is vette a *Lórol* írott történeti művébe, mely a bécsi cs. és kir. tud. akad. kiadványaiban jelent meg. Ez a ló — a mint később időrendi helyén elő lesz adva — Kolozsváratt, mint az erdélyi ménestartó s lókedvelő főrangnak találkozási s ló-vásárlási helyén vált híressé, s e század három első tizedében br. Wesselényi Miklós és barátai által ért tetőpontra; elvitték magas, néha mesés árakban a kolozsvári vásárra hozott e fajta lovakat M. országba, Ausztriába, Konstantinápolyba stb. Ma már e faj eltűnt, de a történeti igazság kívánja, nevezett tudós hibás leszarmaztatása helyreigazítását.

A ló alakja nála így van leírva: „Középtermetű [4. l. 8 hüv. 5 l. 4 h.-ig], feje kicsiny, száraz, finom; orra éle többnyire egye-

nes; füle kissé nyújtott, de szép állásu, folyton mozgó; szeme nagy, élénk és tüzes; orrlíkai öblösek, nyitottak; nyaka hosszú, erőteljes, magas hordozásu és egyenes; sörénye hosszú, finom; dereka nyulánk, karesu; szügye erőteljes, remek alkotásu, középben kidomborodó; marja magas, háta egyenes, ritkán alig észrevehetőleg nyerges; fara egyenes, szépen lekerekített; vállai magasaknak mondhatók s laposak, de tökéletesen szabadon mozognak; czombjai erőteljesek, lábai kissé hosszúk, de formájuk tökéletes szép, finomság mellett erőteljesek, szárazok; az izmok és inak vértől duzzadtan domborodnak ki; a pata formás, kerek, kemény és száraz; farka finom szőrű, tömött s magasan van a farcsontba beillesztve; színe rendesen barna vagy szürke . . .“ E helyes leíráshoz dr. Fitzinger hozzá tette, hogy „az andalusiai lóra emlékeztet“.

Természetét ugyan ő szintén helyesen így jellemzi: „élénk, tüzes, erős és kitartó; gyönyörű testtartása mellett lenge járásu, jámbor és könnyen kormányozható.“

Ezek után a *fajta*t így állapítja meg: „kettős korcs, melynek származása egyfelől a rövid szőrű, barna, *keleti ló* [Equus Caballus brevipilis], melytől a közönséges erdélyi ló [Equus velox transsilvanicus] ered, másfelől az *andalusiai ló* [E. C. hispanicus andalusius], melynek az erdélyi lóval való párosításából a nemes fajta eredett.

Nyilván való, hogy a nevezett író előtt csak az volt ismeretes, hogy Erdélyben a fenjelölt időben előbb nápolyi, utóbb spanyol lovakkal történtek fajnemesítési kísérletek, melyekből azonban csak lovagló iskolázásra s díszlovaglásra [Caroussel] alkalmas lovak eredtek; kos orr, hattyu nyak, magas, de nem haladó járás és az jellemezte őket, hogy nem voltak kitartók; de a többit észrevehette volna onnan, hogy a fennebbi leírásban egy vonás sínes olyan, mely akár a nápolyi, akár az andalusiai lóra illenék. A tévedés, mely elhírtelenkedett ítéletre mutat, onnan származik, hogy dr. Fitzinger nem ügyelt az ellentétre s nem ismerte a magyar irodalomnak egy épen e kérlést illető s nagy közgazdasági értékű termékét. Ez báró Wesselényi Miklós műve, ¹⁾ melyben világosan ki van mutatva, hogy az a méltán dicsért nemes erdélyi ló, székely anyakanczáknek arabs és angol ménekkel való párosításából állott elé, s a fenn elősorolt ismertető jegyeket és jó tulajdonságokat mind bírta.

¹⁾ *A régi Ménések egyike megszűnésének okairól*, Pest. 1829.

NEGYEDIK RÉSZ. *)

A NEMZETI FEJEDELEMSÉG KORSZAKA.

XVI. FEJEZET.

ZÁPOLYA-KORSZAK.

A) IZABELLA ÖZVEGY KIRÁLYNÉ ÉS FIA.

— 1540—1551. —

AJános király 1540. jul. 21. történt halálától, Izabella özvegy királynénak 1541. sept. 5. a budai királyi várpalotából fiával együtt kiköltözéseig eltöltött idő diplomatiai és fegyveres harcrai s az emberi sorsnak őt oly hirtelen ért nagy változásai meggyőzték a királynét s a hívségében megmaradt koronatanácsosokat arról, hogy a magyar kir. koronát — bár azzal ünnepélyesen megkoronáztatott — a kiskorú királyfi fején, egész Magyarországot jogára alatt megtartani nem lehet. Az évek hosszú során elfojtva tartott s most újból lángra gyuladt pártviszály miatt a nemzeti erő és akarat e célra most sem volt egyesíthető. Az oligarchia az apát is csak a török védur hatalmától tartva tűrte el, özvegye s fia előtt meghódolni nem akart. I. Ferdinánd, nem nézve az özvegy gyászát s a királyfi csecsemőkorát, a Széke-Fejérváratt végbe ment temetés után azonnal, a kihirdetetlen s jogerővel nem bíró nagyváradi 1538. évi békekötés végrehajtását, János király egész birodalmának átadását követelte. Diplomatai segély a királyné atyjától,

*) A történetiszöveg Első Rész-e látható az I. KÖTET-ben ily cím alatt: KOLOZSVÁR ALAPÍTÁSA S EGYETEMES FEJLŐDÉSE TÖRTÉNETE a 97—197. lapon, a MÁSODIK RÉSZ ugyanott a 198—318. lapon, a HARMADIK RÉSZ a 319—638. lapon.

I. Zsigmond lengyel királytól volt várható; de az idegen országban távol, a magyar állam egész területén s közvetlenül szívében dülő ily nagy érdekharcban elég súlylyal nem birt. Hogy a török védnökség kétszinű és önző volt s hódításra irányult, Budavárnak védelem és bárátság örve alatt csak iménti elfoglalása s a királyné és fia kizárása igazolta. I. Ferdinánd nem jogszerű eljárásával szemben, az adott viszonyok közt, eszélyes nemzeti politikának egyedül a szultáni ajánlat elfogadása látszott. Szolimán császári oklevélben jelentette ki — megtartására esküt téve — hogy Erdélyt s hozzá mindazon földet, a mi Kassától Temesvárig s azon túl a határig, a Tisza, Maros és Körös folyók közt fekszik, Máramaros tartományával együtt, az özvegy királynénak és kiskorú fiának hagyja, s abban feje fenállásáig megvédelmezi. A királyné nyugodjék meg sorsán, s maga és a királyfi jövője ne aggaszsa — mondá a szultán jóságosan, de nyilvánlatszó kétszinűséggel — ő amúgy sem lenne képes Budavárát a sokkal erősebb Ferdinánd és a pártoskodó magyar főurak ellen megvédeni, neki pedig a mostanihoz hasonló nagy és költséges védhadakat a megtámadott Magyarországra minden előforduló alkalommal küldeni nem lehet; megvédi Budát, s mikor majd a királyfi a husz évet eléri, kezébe bocsátja Magyarországgal együtt, *s úgy hagyja benne királyul, mint atyját*. Különben is — jegyzé meg a szultán — a királyné Erdélyben atyjához közelebb lesz, s az kellemesebbé fogja tenni fejedelemségét.

A magyar nemzeti királyság és államegység sirja Mohácsnál meg lón ásva, itt eltemetve.

A királyné és fia által képviselt történeti és államjog hívei, az ügy igazságában bizva, elfogadták a tett ajánlatot; s a mint I. Ferdinánd, az oligarchia vele tartó tagjai s bátyja, V. Károly császár segélyével czélul tűzte a magyar koronának s egész Magyarországnak hatalma alá kerítését: úgy a királyné gyámjainak hit alatt elvállalt, a nemzeti pártnak hazafiui és becsületbeli kötelessége volt a lengyel király és szultán gyámolításával az erdélyi fejedelemséget megalkotni, a királyné és fia jogara alatt megszilárdítani, s a magyar nemzet ohaját — a meghalt király utolsó kívánságának megfelelőleg — legalább részben megvalósítani.

E czél hatalmas és biztos sikert ígérő eszköze volt a hitűjtási eszméknek és belső forrongásnak ez országrészekben Kassától

Brassóig elterjedettsége, a melyet elfojtani nem lehetett, a minnek jogosultsága, tovább fejlődése s az anyaországi r. catholicismussal szemben tartós élete csak az önálló nemzeti fejedelemség által volt biztosítható.

Magyarország történetében a tények erejénél fogva alakult ezen politikai helyzet által mintegy előre jelezve volt, hogy az új fejedelemség egyik fő támpontja Kolozsvár lesz.

E városnak előnyt földrajzi kedvező fekvése s történeti előzményei adtak. Gyula-Fejérvár az ország szélén feküdt, útjában a Maros-völgyen könnyen betörhető töröknek; a szászság és székelység kitéve a moldvai és havasalföldi vajdáknak, kik a török vazalljai voltak s Erdély kirablására mindig készek; Temesvár és a Bánság szintén a török pusztításnak, Kassa Ferdinánd hadvezérei támadásának állandó ingerlő tárgya. Bár honnan jövő véletlen betöréstől egyenlően távol, teljes biztonságban csak a kettős vár-övvvel védett Kolozsvár volt. Hogy Mátyás, *az igazságos király* itt született, Kolozsvár polgársága hozzá és anyjához üldöztetésök s az ő prágai fogsága alatt példás hűséggel viseltetett, megszabadításában s királylyá választatásában részt vett; hogy a nagy király a várost fényes himévre emelte, a polgárságot jótéteményekben, születési házáat rendkívüli kiváltságokban részesítette, s e ház — a kolozsvári polgár méltó dicsekvése tárgya — ma is fenáll és kegyeletben tartatik:¹⁾ mind ez némileg királyi érzelmüvé — *royalissá* — tette népét. János királynak itt háza volt, mit a Dózsa-népfölkeléskor a községtől ajándékuul kapott, a fölkelők vezére durva vaskoronáját ma is levéltárában őrzik. Ez uralkodó Kolozsvár irányában — országától megfosztatása s bujdosása idejében tanusított példányszerű hűségeért oly szívből jövőleg fejezte ki adománylevelében királyi háláját, hogy az Kolozsvár polgárai előtt örökre jó emlékezetben marad. Zápolya János csaknem 30 évig volt Erdélynek vajdája és királyi ura, mindenki látta, ismerte őt jól, emlékezett szelid és igazságos uralkodására. Mig

¹⁾ E ház történeti emlékezetességét rendkívül emelte annak I. Ferencz József császár és koronázott magyar király által 1887. sept. 23-án történt megtekintése, s azon királyi igaz szava: „**Nem nagy kegyeletre mutat, hogy Kolozsvár Mátyás király születési házáat katonai kórháznak használja**“ — s Emléktáblával megjelölésére 400 forintot adott.

Izabella királyné 1541—42-n Petrovich és Martinuzi gyám tanácsosaival Lippán tartózkodott, az erdélyiek s köztük Kolozsvár neki és fiának hűségök jeléül ajándékot vittek. A Zápolya-ház uralkodása alatt számos királyi és fejedelmi tényben és polgári hálában nyilvánult az uralkodó-ház és Kolozsvár lakói közötti szivélyesség és kölcsönös rokonszenv, világosan mutatva, hogy az öreg királynak halála órájában özvegye és fia gyámjaihoz intézett végszavai: *a magyar név dicsőségére kérlek, urak! adjátok a királyi méltóságot szívesebben véretekéből valónak, mint idegennek* — itt igaz viszhangra s termékeny földre találtak.

Míg Magyarország önállásáért végharczát vívta, s legyőzetvén: a trónvesztett királyné és fia hívei új fejedelemség alkotásán munkálkodtak, a versengő két nagyhatalom s a királyné párt-híveinek s pártelleneinek folytonos harcza foglalta el évekig a hazafiak figyelmét és tetterejét, fölemésztve tengernyi vér- és vagyonáldozatot. Ez oka, hogy Kolozsvár beléletéből ez időszak alatt kevés a följegyzés. A plebánia anyakönyveit, a szerzetes rendek házi emlékiratait [*Historia Domus*], ha voltak is, a hitújítás megsemmisítette, a száz-férfiak és esküdt polgárok jegyzőkönyvei később — egy szerencsésebb korszak kezdetén — szólaltak meg, a czéheknek nem maradt fenn ez időből jegyzőkönyve, a krónikák, országos események és történetek rendszertelen tárai. Oklevelekből, közemlékek nyomán, s főleg az újabb történelmi forrásközlésekből állítható össze — nem rendszeres történet, de csak töredékes halvány korrajz.

Hosszas alkudozások előzték meg a királyné és fia Erdélybe jövetelét. Buda elfoglalása miatt megdöbbenve, a nemesség, székelység és szászság jogai biztosítását kívánta, a kedélyek előkészítése végett az országba küldött kincstárnok helytartótól. A szászság követelései közt volt egy, a mi Kolozsvár igen fontos érdekével, a pénzverő és pénzváltó kamara ott létével volt ellentétben. Nyíltan kijelentették a Székely-Vásárhelyen 1542. jan. 26. tartott országgyűlésen, hogy ők a királynét és fiát csak úgy ismerik el: „ha az aranyváltás és pénzverés — régi szokás szerint — mindenképen Szeben városában fog maradni, s ott történik ezután is, mint ez régen a királyoktól és országtól írásban sokszor megigértetett“¹⁾.

¹⁾ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. 1876. I. k. 81. l.

A helytartó megígérte, az országgyűlés a föltételeket tudomásul vette, s mindkét város jogai gyakorlatában maradt.

A királynénak fiával és kíséretével 1542. május 1-je körül Erdélybe érkezése Kolozsvár történetének érdekes mozzanata. Az azon évi márcz. 29. Tordán tartott országgyűlésen, üdvözlése s fejedelmi székhelyére Gyula-Fejérvárra ünnepélyes bekísérése végett kirendelt országos küldöttség szónokává Adrián tudor, kolozsvári plebánus, a királyné tanácsosa kéretett meg. A küldöttség 100 lovas kíséretében Déváiig ment elébe, csatlakozottak vármegyei nemes, innen az ország határára vonultak s ott a szónok az egész ország nevében üdvözölte a királynét és fiát; kifejezte, hogy Erdély ragaszkodik hozzájuk, s jeléül átadta a neki és fiának küldött ajándékokat. Ezután a küldöttség Dévára tért vissza, s onnan fejedelmi pompával kísérte be a fejedelmmöt és fiát Gyula-Fejérvárra¹⁾. Plebánusa hódolati küldetése már eleve megnyerte a felséges hölgy rokonszenvét Kolozsvár irányában.

Ki volt Adrián tudor? Hogy jutott szerencséjeül e kitüntetés Kolozsvár plebánusának? Egyikre sem találunk határozott s teljesen megbízható feleletet a közemlékekben. Ő 1531. Enyedi Adorján [*Adrianus de Enyed*] néven fordul elé a történetforrásokban, mint a szabad művészetek s polgári és egyházi jog tudora [*Artium liberalium et juris utriusque Doctor*], krasznai esperes, gyula-fejérvári kanonok, a lelkiekben püspöki vikárius s a püspökmegyei egyházi ügyek közbirája [*generalis Auditor*], 1534. dobokai esperes, 1537. beszterczei vikárius²⁾, 1538. I. János király udvarában főorvos, erdélyi püspöki helyettes és Kálmáncseli Márton akkori gyula-fejérvári iskolatanítóval együtt választott bíró az azon évi segésvári vallási vitában, melyet a király a Martinuzi és Statileo püspökök által *Luther-séggel* vádolt s megégettetni kívánt Szánthói István mester³⁾, kassai prédikátor ügyében rendelt. A király mindkettőt tudós férfiúnak ismerte — mondja Heltai Gáspár — előre megbeszélte velök a dolgot s írott jelentést kívánt tőlük. A két

¹⁾ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. 1876. I. k. 86. l. *Wolffgangi de Bethlen*. *Hist. de reb. Transylv.* 1782. I. k. 407—408 ll.

²⁾ *Archiv für Siebenbürg. Landeskunde*. Neue Folge. X. k. 239. l.

³⁾ Dévai Bíró Mátyás Szánthó, abaújvármegyei kis mezővárosbeli iskolamesternek írja őt, a ki 1540 végén vagy 1541 elején halt meg egy barát fúrfangja következtében.

választott bíró István mester tanait a szentírásón alapulóknak s oly igazaknak nyilvánította, hogy azért őt elítélni nem lehet. A vádlottaknak a király nyitott szabadulásra utat.¹⁾ 1540. Adrián tudor még Statileo püspök helyettese volt, s mint ilyen 1541. nov. 26. Fleischer Mihály volt törpényi papot [*Treppen*, besztercevidéki ágost. hitv. nagyközség] a besztercei plebániába őt igtatta be.²⁾ Veráncsics Antal — egy erdélyi főember levele alapján — őt családi néven Wolffardnak mondja. „Mindszenti János — így értesíti nagybátyját, Statileo püspököt — 1540. márcz. 7. Tordáról azt írja nekem Wolffardról, a *te vikáriusodról*, hogy a székelyek, szászok és nemesek valami gonoszán török fejöket székely-vásárhelyi gyűlésöken, ellenetek; pártütéstől kell félnünk a királyné, a barát kincstárnok ellen és ellened . . . Vigyázzatok magatokra. Véghedi Imre, tordai esperes értesített engem erről, a ki a tervnek tudomására jutott“.³⁾

¹⁾ *Háló*. Hispaniai vadásztság stb. Kiadja Heltai Gáspár 1570. Kolozsváratt. — *Keresztény Művelő*. 1863. II. k. 222—23 ll.

²⁾ *Wittstock, Heinrich*. Reformationsgeschichte des Nösner-gaues. Wien, 1858. 21. l.

³⁾ Látható *Szalaymál*: Veráncsics Antal összes Munkái [*Magyar Történelmi Emlékek* VI. k. 75. l.]. E tudósítás Adrián tudor személyisége iránt nehéz kérdéseket támaszt. Az egyik forrás — mint látók — *Adrianus de Enyed*-et ír, Veráncsics *Adrianus Wolffard*-ot, Seivert azt hagyta fen, hogy az Bécsben tanult, szabad művészetek és bölcészet mestere, [*Magister der Künste und Weltweisheit*], költő és könyvkiadó volt; elszámálja költeményeit s kiadványait, nagy emberekkel való viszonyait s azokhoz írt dicső és gyászverseit. Egyet Veres Tamáshoz [*Thomas Rufus*] írt, a ki, vagy tán atyja kolozsvári bíró volt [L. Kolozsv. Törr. I. k. 441. l. Ez összevetendő a Veres Benedekről szóló részzel: I. k. 527—29 ll.] Seivertet megigazította, részben kiegészítette gr. Kemény József [*Történelmi és Irodalmi Berék*: II. k. 83—86 ll.] Seivert azt is mondja róla, hogy Besztercevidékről való volt, hol e nemzetség virágzott, s Adrián, mint törpényi plebánus, az ottani egyház anyakönyvében levő följegyzés szerint 1545-ben halt meg [*Nachrichten v. Siebenbürg. Gelelerten* 1785. 492—495 ll.] Mások szerint *Wolffard Adrián* 1517. a szebeni iskola rectora volt, de tisztét két év múlva már más viselte. [*Archiv* stb. XVII. k. 11. l. *Trausch*, Schriftsteller-Lexikon III. k. 509 l.] *Fabritius Károly* m. tud. akad. lev. tag a Keszthelyi gróf *Festetics-Codex* ismertetésében azon gyanítását fejezte ki, hogy a medgyesi káptalanból Keszthelyre került egyházi jegyzőkönyvben az 1499-től 1539-ig terjedő bejegyzés Adrián doctor kézírása, Hilarius nevű testvéro waldhütteni pap és fejezérvári kanonok; ő 1512. bécsi tanár volt. [*Archiv*

A királyné elé üdvözlő szónokul küldetése okai és körülményei is csak némely történetekből következtethetők, bizonyos följegyzés róla nincs.

Martinuzi helytartó 1542. febr. 20. Déézszen költ, országgyűlést összehívó levelében írta, hogy ő oda az ország főbbjei közül néhányat tanácskozássra hívott volt meg; de azok az eléjük terjesztett ügyet csak országgyűlésen tárgyalhatónak nyilvánított-

stb. X. k. 379. l.] Gróf Kemény fennebbi művében megjegyzi, hogy Kolozsváratt is voltak *Wohlfard*-ok; egynek, mint MDLXXXI-n főbírónak nevét a monostori kapubástya felirata fentartotta. [D. O. M. stb. STEPHANO WOLPHARD, Primario, Antonio Ferenczi Regio Judicibus stb. fiebat L. *Erdélyi Nemzeti Társalkodó* 1840. II. félév 6. l.] Hihető ez volt, a ki 1559—60. a wittenbergi egyetem anyakönyvébe magát kolozsvári születésűnek íratta be. OKLEVÉLT. II. k. 726. l.

Az Adrián tudor felőli emlékek egymással ellenkezése, valamint életröirőinek különböző felfogása lehetlenné teszik a biztos ítéletet arról: mind egy egyénről szólnak-e ezek vagy kettőről? Lehetséges-e ugyanegy időben két ily rokon sorsu s életpályájú *Wohlfard* Adrián létezése? Lehetséges-e, hogy ez gyula-fejérvári püspöki, Hilarius beszteczzevidéki vikárius legyen? hogy két Adrián oly közel időben haljon el, egyik mint kolozsvári, másik mint törpényi plebánus? Vagy a törpényi anyakönyvbe is a kolozsvári *Wohlfard* Adrián Kolozsváratt történt halála volt közhir után egy évvel későbbre bejegyezve? . . . Egy közülök Bécsben tanult s élt 1512—1527 közt, ez nem írhatott jegyzőkönyvet a medgyesi káptalanban 1499-től 1539-ig, a mint Fabritius véli; nem is lehetett 1517. szebeni rector . . . Ugyanazon egyén volt-e kolozsvári plebánus 1542—1544 közt, a ki 1545. Törpényben halt meg? Plebánusságra, vagy csak halni nem vihették oda, mert 1544-ben történt halála hátrább bizonyossá lesz . . . Másik kérdés: az 1512—1527 közt Bécsben élő versiró és könyvkiadó Adrián mester [nem *doctor*] volt-e később a gyula-fejérvári kanonok 1531-től 1542-ig s ez évtől 1544-ig kolozsvári plebánus? vagy ugyanaz Bécsből távozása után szebeni rector, később törpényi plebánus lett? Egy egyént kell-e tehát értenünk, a mint *Magister* és *Doctor* annyi helyen és pályakörben munkálkodó *Adrián* név alatt? vagy *Adrián* és *Hilarius* testvéreket? . . . Vagy végre a *Wohlfard* névben Veráncsics tévedett, és az *Adrianus de Enyed* és *Adrianus Wohlfard* két különböző történeti egyén? Az utóbbi nyilvános pályáját kezdte Bécsben, folytatta Szebenben, [bár 1517-ki rectorása Bécsben tartózkodását szakítja meg] végezte Törpényben; az első ismeretessé lett 1531-n, volt Gyula-Fejérváratt különböző tisztekben, meghalt mint kolozsvári plebánus kétségkívül Kolozsváratt . . . Az események e szövevényében, az adatok ily homályában a való tisztán nem látszik. Nem bizonyos: egy-e *Enyedi* és *Wohlfard* Adrián? hogy a kolozsvári plebánus a bécsi költő lett

ták. Ezért azt kellett összehivnia.¹⁾ Ekkor márcz. 9. történt Déézsen, hogy a váradi püspök, mint a királynénak Erdélyben helytartója, védlevelet adott Kolozsvárnak az iránt: „hogy polgárait, azok embereit, szolgálait, midőn Erdélyben és a magyarországi részekben élelmök keresésére szélyeljárnak, mások hibájáért és tartozásáért, sem személyökben senki el ne ítélje, sem javaikat és áruikat mások kérésére le ne tartóztassa; hanem a kinek mi keresete ellenök van, saját birájok előtt törvény útján igazítsa“.²⁾

A déézi gyűlésre, melyen a királyné fogadásáról volt szó, kétségkívül meg volt hiva Kolozsvár is; küldöttei — mint ez akkor szokásban volt — az alkalmat felhasználták az új kormányfőnöktől e védlevél kieszközlésére. Valószínű, hogy a helytartó ekkor egyengette meg a város követei által annak útját, hogy Adrián tudor, mint a meghalt király kedvelt embere, s Kolozsvár képviselője, részt vegyen a küldöttségben s az üdvözlő szónoki tisztet elfogadja . . . Czimei közt néhol az is elé jő, hogy ő a királyné tanácsosa. Mikor nyerte ezt? az emlékirók nem szólnak róla. Vagy tán azt jelenti, hogy a királyné, mint a Zápolya-ház hívének, fontos ügyekben tanácsával élt. Hogy Enyedi Adorján 1543. a szabad művészetek s egyházi és világi jogok tudora, kolozsi esperes, kanonok, az erdélyi fejevári püspöki megye [*Dioecesis*] vikáriusa, *kolozsvári plébánus* volt, kétségtelenül bizonyítja azon évi november 7-én kelt levele, melyben elismerte,

volna, kétes, hogy beszterczei vikárius volt s Törpényben 1545. halt meg, tévedés — bizonyos csak a *gyula-fejevári kanonok és kolozsvári plébánus, Adrián tudor ugyanazonsága*.

Megjegyzem még, hogy hátrább a szövegben közlendő *Adrián-féle kézirat* hasonmás és a gróf Festetic-Codex írója kéziratának valaki által összehasonlítása, Fabritius véleménye alaposágát is el fogja dönteni, s az *Enyedi Adrián* és *Wohlfard Adrián* nemzetségi előneveit és azok viselőit borító homályra is vethet világot.

¹⁾ *Erd. Országgyűl. Eml.* I. k. 81. l.

²⁾ Kettőbe tört írópapíron kiállítva. Alól ez írás: *Ad propriam Commissionem Domini Locumtenentis Regiae Majest.* a püspök pecsétével hitelesítve, melyen a paizs felett e két betű látszik: F. G. a czimerpaizsban ágaskodó unicornis és feje madár van, mely csőrében két buzakalászt [*buzafőt* — így mondja a székelység] tart. Látható a város *levéltárában*: Fasc. AA. 10. sz.

hogy neki — a ki kolozsi esperes és kanonok is — midőn Fejérváratt lakott, csak mint *kolozsvári plebánusnak* élete fogytáig engedte meg Kolozsvár közönsége, hogy az ottani szőlőhegyekből őt illető dézmarészét a városba bevitethesse; ő a közönséget biztosította arról, hogy ezen neki adott jótétemény az esperességben leendő utódainak soha semmi következendő időben érvül nem lehet arra, hogy azt ők is használják és vele éljenek¹⁾.

Ez év másik szintoly fontos eseménye a királyné által férjének Kolozsváratt jul. 27. királyi pompával végbevitetett halotti tisztességtétele, minek oka az volt, hogy 1540. aug. 15. Székes-Fejérváron történt eltemettetésén betegsége miatt részt nem vehetett.²⁾ Az emlékiró oly fősvény részletek közlésében, hogy sem a szolgáló papokról, sem az ünnepélyről nem szól. Ott volt-e jóltevője gyászszertartásán a váradi püspök? Részt vett-e Adrián tudor? Azt sem hagyta emlékezetben: a szent Mihály-egyházban vagy a kolozsmonostori apátságiban történt-e az? S nekem más, bővebben értesítő adatok hiányában, lehetetlen a mulasztást pótolnom. Annyit azonban föltevés-ként mégis kifejezek, hogy a királyné és Kolozsvár kegyelete János király irányában magával hozta, hogy ez ünnepély, a főszentegyházban folyjon le; királyi pompával — a mint az emlékiró fenhagyta — az máshol nem történhetett, a többi szentegyházakily nagy ünnepélyre alkalmasok nem lévén. Az indító ok, a miért a királyné a szeretet e végső kötelességét Kolozsváratt s nem Gyula-Fejérvár székesegyházában látta teljesítendőnek, hihetően a Zápolya-ház és Kolozsvár közötti gyöngéd viszonyban van. Jól eshetett szívének itt könnyezni meg férjét és sorsát, a hol fájdalma a polgárságnál igaz viszhangra talált, mely az ő és árvája súlyos helyzetében benső részvétellel osztozott.

Erdély önállóvá léte küzdelmei mindjárt az első években négy főirányban hatottak átalakítólag Kolozsvár állami, közjogi és mivellődési viszonyaira, ezek: az adó, katonáskodás, törvényhozás és hitújítási eszmék feltartóztatatlan terjedése.

1540. sept. 27. Maylát István és Balassa Imre ország főkapitányai a török császárnak küldendő némi ajándék fejében minden kaputól 15 denár fizetését rendelték. Kolozsvárra 39 és $\frac{5}{15}$ kapu-

¹⁾ *Országos levéltár*, erdélyi osztály 1775. 1937. 7753. sz.

²⁾ *Wolffgangi de Bothlen* sat. I. k. 344. 416. ll.

től 500 forint esett.¹⁾ Egészen új adó-nem, a török védelemért. A régi királyi adó a kiváltságok értelmében 52 és fél budai súlyu finom ezüst márka volt; háboru alkalmával, ha a király a keleti országrészekbe vitte hadait, egy évben egyszer 200 arany forint... Két évvel később, 1542. a márcz. 29-iki tordai országgyűlés eltörölven hallgatólag Kolozsvár Zsigmond királytól nyert azon kiváltságát, hogy polgárai hadba menni nem tartoznak, hanem magukat 200 arany forinttal váltják meg, meghatározta: „hogy a háboru tartamáig köteles 50 puskás gyalogot tartani, s ha a szükség kívánja, polgárainak két része hadba menni, harmada a város őrizetére maradván.“²⁾ Martinuzi, mint Ferdinánd király helytartója 1551. oct. 9. Szász-Sebesen kelt levelében — a fenforgó veszély eltávolítása végett — Kolozsvár lakosainak félerészét rendelte hadi szerekkel a lehető legjobban felkészítve, azonnal táborba küldetni, fejök, földjük s javaik elvesztése büntetése alatt.³⁾ Milyen volt a régi és Izabella királyné alatti katonáskodási közteher állapota, kitűnik I. Zápolya János királynak 1531. husvét utáni másod napon Medgyesen költ és sajátkezűleg aláírt leveléből, melyben Szentpáli Gergely udvari hívének parancsolta: „hogy a kolozsváriakkal fejök és javaik elvesztése büntetése alatt 200 gyalogot állíttasson ki a meghatározott napon. Siessen éjjel nappal — hangsúlyozta a király — s a mit mond nekik, mondja mind az ő nevében.“⁴⁾

Ez időkori törvényhozást s Kolozsvár közszellemét jellemzi az, hogy a legalkotmányosabb s a királynénak és fiának kedvező törvények mindig ott hozattak. Az első országgyűlést jul. 22. 1543. aug. 6-ra hívta össze maga a királyné. Fontos végzései politikai eszélyre és hazafiságra mutatnak, s céljok méltányos szerződéskötés, mely az ország önállása csiráját rejti magában. Aug. 8-án küldöttség vitte Bécsbe. Sarkalatos pontjai: „hogy Ferdinánd király a gyalui [tilkos] szerződést javítsa meg, gondoskodjék, hogy a királyné és fia ne nyomassanak el, biztosíttassék tisztességes sorsuk, Magyarországot és Erdély három nemzetét régi szabadsá-

¹⁾ *Erd. Orsz. gyűl. Eml.* I. k. 43. l.

²⁾ *Erd. Orsz. gyűl. Eml.* 86—87 ll.

³⁾ *Erd. Orsz. gyűl. Eml.* I. 380. l.

⁴⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 10. sz.

gaikban tartsa meg, kül- és belellességtől oltalmazza, e felett Magyarországot és Erdélyt mint szabad országot vegye kegyelmébe; az ország lakosai is ő felségét ez esetben önként választott királyuknak ismerik el. Végre a királyné és fia hiveinek [*Petrovich Péter, Bornemisza Boldizsár, Márkus Péter, Török Bálint, Patóchy Ferencz, Bethlen Farkas* sat.] kegyelmét, számukra birtok adományozását, vagy a miket már bírnak, azokban megerősítettésüket kérték.“¹⁾

Nevezetesebb a második országgyűlés, mely 1543. febr. 26-án volt. Méltóság és önérzet, hűség és határozottság szól törvényeiből. „Mint hogy a királyné és fia e vészes időkbén magukat s vagyonukat a hazafiakkal együtt minden sorsnak kitenni készek: illő, hogy ő felségének és fiának Erdélyt, annak minden helységét és tartományát, melyek ő felsége és fia neve alatt vannak, birni, kormányozni, igazgatni teljhatalma legyen, s minden helység és tartomány, minden hivatal és tisztviselő, tehát a tisztelendő helytartó úr is — mondja a törvény — valamint mások függjenek ő felségétől és fiától, ugy, hogy az országnak szabadsága sértetlenül maradjon s minden ügyében ő felsége, tanácsosaival együtt határozzon A királyné lakhassék akár Lippán, Váradon, Kassán, akár Fogarasban, vagy a hol tetszik A török császárnak vigyék be az évi adót, köszönjék meg, hogy János király fiát tette az ország fejévé, s escedzenek, hogy [*a mil Isten távoztasson!*] ha a királyné fia meg találna halni, engedje Erdélynek azon szabadságot, hogy mindig valakit, a kit akarnak, az ő magyar nemzetükből fejedelmökké választhassanak“²⁾

A szultántól egyoldalulag nyert, homályos végzéseken alapuló, s folyvást terjeszkedő veleélés által a nyilvános botrányig kibővített helytartói jog- és hatáskör itt szűkebbre szorítottatott, a királyné és fia őket megillető fejedelmi teljhatalmuk birtokába visszahelyeztettek, Martinuzinak a szultán kegyéből a kijelölt városok birodalmához követelt kizáró joga megszűnt, a fejedelemválasztási jog biztosítására az első alkotmányos lépés megtétetett. Ezek Erdély törvényhozásának örök becsü emlékei. Mutatják, hogy itt a királyné és fia egy őt szeretettel környező város falai között volt, hol a határozást a fejedelem és haza egyesült

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 130—131. ll.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 175—177. ll.

érdekei iránti köteles hódolat és egyetértés szelleme vezette és uralta.

A hitújítás és az új hitelvek szabadabb terjedése érdekében is, a korlátozó intézkedések mellett, egy, a régi formák kötelékeit tágító vallásügyi tárgyalás és ítélet keletkezett Gyula-Fejérváratt a fejedelmi udvarnál, a minck dicsőségéből Kolozsvárt rész illeti.

Ez évre jegyezték föl egykori emlékirók Honterus János brassói ágostai hitvallásu lelkésznek és reformatornak vallásújító írásaiért, a királyné és Martinuzi helytartó rendeleténél fogva, Gyula-Fejérvárra megidézttetését és perbefogását. Némelyek országgyűlésen történtnek állítják, de a minck nem maradt fenn írott emléke; mások azt írják, hogy a kolozsvári febr. 26-ki országgyűlésen történt; de annak végzései hazafias szellemével s nemzeti szabad irányával ily eljárás nem egyeztethető. Ha ott ily tárgyalás lett volna, Vásárhelyi Gergely jezsuita és Bornemisza Pál erdélyi püspök — Ferdinánd hívei — titkos tudósításaikban szóltak volna róla.¹⁾ Hogy a törvényczikkekben büntetőügyi eljárásnak nincs nyoma, természetes és érthető. Törvények közé csak hozott törvény való, a végrehajtó hatalom tényei nem. Honterus ügye a korona nem törvényhozási, de végrehajtási jogkörébe tartozott. Az erdélyi országgyűléseken ez mindig meg volt különböztetve. Az ország volt összegyűlve, de ennek csak erre hivatott s kijelölt tagjai ítéltek a fejedelemmel, tanácsosaival s a fejedelmi tábla biráival az oda útalt ügyekben, mint legfőbb bíróság. Az eddig ismeretes adatok szerint a vallási ügyet tárgyaló gyűlés Gyula-Fejérváratt volt,²⁾ megtartása napját egy emlékiró sem jegyezte föl. Személyes megjelenés volt rendelve a vádlottnak, de a város védőket küldött s azokat a gyűlés elfogadta, a mi vagy a kormány gyöngeségére, vagy a reformatio erejére mutat. Martinuzi — mint Haner írja — Honterus máglyán megégetését kívánta,³⁾ s a mint vádját előterjesztette, a királyné tanácsosai: Batthyány Orbán, Cháky Mihály és Adrián doctor, doboikai esperes egyetértő véleménye volt, hogy az ügyet jól meg kell fontolni, az illetőket kihallgatni s ugy határozni; a mit a gyűlés más tagjai is elfogadván: a kihallgatás és védkezés megtörtént

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 178—180 ll.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 115 l.

³⁾ *Haner*, [az egykoru *Jovius* után] *Hist. Eccl. Transylv. Francofurti et Lipsiae.* 1694. 200. l.

— a vádlott előnyére. A helytartó éjnek idején még egyszer behívatta a vádlottakat a fejedelmi udvarba, ígéretekkel és fenyegetésekkel akarta a katholikus egyház kebelébe visszatérésre bírni; de azok a megismert igazság mellett megmaradásukat kijelentvén: a királyné tanácsosai erőszak használatát ellenezték, s kérték a helytartót, hogy őket bántatlanul bocsássa hazájukba. Ennek következése Honterus fölmentése s védőinek szabadon bocsátása lett.¹⁾

Ez ítélet fényes világitásban mutatja Kolozsvárnak és plebanusának a hitszabadság ügyében gondolkozását, igazolva, hogy a város népe a reformatio eszméinek már akkor hódolt.

Még Kolozsvár egy fontos kiváltsága ügyében láttam előfordulni a város kiváltságlevelei egyikén e férfi nevét, azután többé sehol. Bizonyítja t. i. saját neve aláírásával: „*hogy látta Ulászló király levelét, melyben megerősítette Mátyás király által a kolozsváriaknak adott azon kiváltságot, hogy tőlük a bordézma a szőlőhegyben a sajtóknál, a bűzából kiűnn a mezőn a kalongyák közt vétessék meg.*“²⁾ Halála éve és napja, egy, a medgyesi káptalanból gróf Festetich György birtokába került *Breviarium* naptári részében így van latinul följegyezve: 1544. febr. 13. meghalt Adrián doctor és vikárius, eltemetett a következő napon. [Feria quarta.]³⁾ Hol történt a halál és temetés? a forrásban nincs megmondva.

¹⁾ U. o. 201—202. II. *Keresztény Magvető*. 1863. II. k. 214—215. II. — *Archiv* . . . Neue Folge. 1857. II. k. 116—17 II. — *Erd. orsz. gy. Emlékek*. I. k. 112—116. II.

²⁾ *Ego Adrianus* sat. Az oklevél melyről itt szó van, látható: OKLEVÉLTÁR KOLOZSVÁR TÖRTÉNETE ELSŐ KÖTETÉHEZ. Buda 1870. 233. I. a 3. jegyzésben.

*transcriptum (Ego) per originale
per me notarium*

*Ego Adrianus juris utriusq[ue] doctor u.
fautor me vidisse h[ab]ere regius sub sigillo
seu domini domini Vladislavi regis ungarie et
confirmatorias, in fide cuius me subscripsit*

³⁾ *Archiv* . . . Neue Folge, X. k. 246. I.

E halálra vonatkozó egy más forrás a nagyszzebeni plebánia legrégebb egyházi jegyzőkönyve [*Kirchenbuch*], mely — a mint újabban fölfedezték — évtizedekig volt a tudós Seivertnél, ma a gyulafejérvári, gróf Batthyány-féle könyvtárban van; abból vette ő egyháztörténeti műveihez a legbecsesebb adatokat. E könyvbe Adrián doctor halálát, barátja, a nagyszzebeni plebánus, Romoszi Mátyás így jegyezte be: „Adrián doctor, vikárius és esperes, *kolozsvári plebánus* és fejérvári kanonok, a mi kedves barátunk meghalt 1544. febr. 7-kén.“¹⁾ A halál éve mindkét forrás szerint ugyanaz, napja nem; de a különbség csekély . . . Nemzetisége nincs földerítve. Trausch szász eredetűnek mondja — bizonyítatlanul,²⁾ hihetően gróf Kemény Józsefet követve.³⁾ Wohlfard Adrián magát egyszerűen *Transylvanus*-nak írja minden művében. Homály van itt is, mint e férfi élete egész történetén.

Kolozsvár *ipar-ügyéről* szintén kevés adat van e korszakban.

A *Timár* czéh egy 1513. évi peres ügyében kelt ítéletnek és egy 1539-ki kedvezménylevelének jutottam újabban nyomára, miket utólag kiegészítésül közlök. Az elsőnek lényege ez. A kolozsvári *cserzővarga* [sutor] és *timár* [cerdo] czéhbeliek, jelesen a vargák nevében Nagy Menyhért, Késer Jakab és Varga Péter [*Petrus Sutor*] mint felperesek; a timárok nevében Harth Tamás, Krisán Márton és Harth Péter mint alperesek, pereltek egymással a felett, hogy a vargáknak nincs joguk bőrt fejériteni, e czélből eselédet s kivált legényt tartani, más mesterekkel egyesülve üzni mesterseget, a bőrt más mestereknek eladni vagy belőle csizmát varni és eladni. A timárok megjegyzték, hogy ha ez szabad lenne, ők koldusokká lennének és tisztöket az oltár és torony körül nem lennének képesek teljesíteni. A bíró, mint első hatóság ítéletét mindkét fél felebbezte a bíró és esküdt polgárok elé; azok is ítélték, de a felek ezt is fölebbeztek a szebeni polgármester és esküdt polgárok elé. Azok ítéletével sem levén megelégedve: a szebeni bírák, esküdt senatorok és hét bírák elé vitték ügyöket. A hét bírák törvényszéke László király által⁴⁾ a cserző vargáknak adott

¹⁾ *Archiv* . . . Neue Folge. I. k. 365. l.

²⁾ *Schriftsteller-Lexikon* sat. Kronstadt. II. k. 116. l.

³⁾ *Archiv* sat. Neue Folge. II. k. 116 l. „Adrian Wohlfard war ein Sachs“ mondja a gróf, de ő sem utal forrásra.

⁴⁾ Előtte is ismeretlen. II. Lajos király ily tartalmu ítélete közölve van Kolozsv. Tört. I. k. ORLEVÉLTÁRA 350—52. lapjain.

kiváltság tekintetbe vételével és épen maradásával, s a kolozsvári és szebeni polgármesteri ítélet helybenhagyásával, úgy ítélte, hogy a cserző vargák bőrt fejeirithessenek, de csak maguk számára, fiaikat, leányaikat és nejeiket használva segítségre, idegent nem; szomszédjával vagy pártfogójával egyesülve sem szabad senkinek a mesterség e nemét üzni, kifejéretett bőrét eladni sem, hanem köteles csizmát készíteni belőle s úgy adni el. Ez ítélet 1513. decz. 10. kelt. ¹⁾ Az ügy további sorsáról nem találtam adatot.

A másik az érintett kedvezménylevél. Azon évi julius 10. [*post octavas festi Visitationis b. Mar. Virg.*] t. i. Muthythmai István királyi jegyző jelentésére I. János király Wysegrad királyi várban kelt védelevelében M.-ország fő- és alispánainak, várnagyainak, várparancsnokainak, a városok polgármestereinek és biráinak, minden rendű embereknek országa havason túli részeiben [*in partibus Regni nostri Transalpinis* = helyesebben: *Ultra-* vagy *Transylvanis* = értendő a bihári havasok] a kolozsvári timár mesterek kérése következtében, azon előadásaikra, hogy nekik régi szokásaik és szabadságaik szerint addig szabad volt az ország havason túli részeiben is mesterségökhöz szükséges bőrt akadálytalanul megszerezni és összegyűjteni; most még is kivált a Maroson túl akadtak, a kik őket ebben háborgatták, s azon kérésökre, hogy lenne segélyekre és sérelmököt orvosolná: meghagyta a fennirtaknak, mind túl, mind innen a Maroson, hogyha a kolozsvári timárok oda bőrt vásárolni elmennek, őket az ő régi szokásuk és szabadságaik ellenére ebben ne akadályozzák, hanem engedjék szabadon bőrt venni és összegyűjteni, szigorú büntetés alatt különben nem cselekedvén. ²⁾

Ugyanez évben márczius 11-én a kolozsvári bíró Bornemisza János esküdt tanácsosaival együtt István, András, Mátyás és egy másik Mátyás nevű *szekérekészítő* mesternek, maguk s társaik nevében előterjesztett kérésére, megerősítve, több kifejezést megjavítva, s néhány ponttal bővítve kiadta a szekérekészítők 1515-ik évi latin czéhszabályait ³⁾, melyek bezáró pontja az, hogy a mesterré lenni vágyó szekérekészítő inas azonkívül, hogy egy új szekeret köteles csinálni, egyszersmind a czéh iránti kötelezettségének is tartozik

¹⁾ Orsz. levéltár erdélyi osztálya hivat. másolatából.

²⁾ Orsz. levéltár erdélyi osztálya hivat. másolatából.

³⁾ L. ORLEVÉLTÁR KOLOZSVÁR TÖRTÉNETE I. KÖTETÉHEZ. Buda, 1870.

eleget tenni. Ez újabb szabály megerősítésben utána van téve elmulasztás esetében az egy forint büntetés is. Ezen túl jó a következő három új szabálypont: „*Ismét*: Senki a városban a szekércsinálók mesterségéhez tartozó másféle fát magának — a tengelyfán kívül — ne vehessen, de azt szükségéhez képest szabad vennie. *Ismét*: Senki, a ki nincs a czéhben, új munkát készíteni ne merészeljen. *Ismét*: Senki idegen a városba nagy féle új kereket behozni és eladni ne merjen, kivévén az ekéhez való kis kerekeket.“¹⁾ Volt ebből későbbi időről német, s még később 1768-ról magyar példány is; a németben a cikkek egymástól így voltak elválasztva: *erster, zweiter* sat., a magyar, *Miskolczi János* czéhmesterségében készült, s 19 cikkből állott, mint a *latin eredeti*, a német 18-ból²⁾.

Kolozsvárnak Szeben várossal és a Szeben-tartományi czéhekkel való iparügyi egybeköttetését ez időben egy 1541. jun. 22. napján kelt s tanácsa által a szebeni tanácshoz intézett levele mutatja. A kolozsvári tanács t. i. a kádármesterektől értesült, hogy a Szeben városi és tartományi kádármesterek oly végzést hoztak, hogy mestereik akár inast, akár tanuló ifjat tarthassanak, de mindkettőt ne; kijelentették, hogy ha a kolozsvári mesterek ezt elfogadják s megtartják, jó, ha nem, az odavaló mesterek többé a kolozsváriakhoz dologra inast nem bocsátanak, tőlük a százok közé menőknek munkát nem adnak; megkérte tehát a kolozsvári tanács a szebenit és odavaló kádármestereket, vegyék tekintetbe, hogy az ő mesterieknek régi időkről való kiváltságuk van arról, hogy egy tanuló ifjut [*apród*] s egyszersmind inast tarthassanak, a ki nekik mesterségökben mintegy társuk. Tudva lehet előttük — mondják levelekben — hogy nekik nagy kiterjedésű szőlőhegyeik vannak, el annyira, hogy midőn a szüret ideje eljő, ha nem egy, de három, sőt négy inasa lenne is egy mesternek, szüksége lenne rájuk, hogy dolgát elvégezhesse. Kérték azért a tanácsot, hogy az odavaló kádármestereket birja rá, hogy ezen czéhszabályt rájuk, az ő irántok való barátság tekintetéből ne alkalmazsák, szenvedjék el, hogy a kolozsvári kádármesterek eddigi jogaikban maradhassanak meg, inasaiknak hozzájuk menését ne tiltsák, a tőlük Szebenbe és Szeben tartományába menőknek adjanak munkát, hogy ebből se rá-

¹⁾ Orsz. levéltár erdélyi osztálya hivatalos másolatából.

²⁾ A czéh levéltárában levő eredetiből.

jok, se a szebeniekre kár ne következzenek. ¹⁾ A diplomatiái simasággal írt levél eredménye iránt — adatok hiányában — az olvasót felvilágosítatlanul kell hagynom.

Mikor a királyné Erdélybe érkezett, elbámult Luther evangéliumi tanainak nagy elterjedtségén, ²⁾ Martinuzinak Szánthói és Honterus elleni meghiusult megfélemlítési kísérlete is ismeretes volt előtte; látta, hogy a püspök a dézma nem fizetésért az országgyűléshez folyamodott, s ez segélyét banderium állítástól tette függővé, ³⁾ a káptalant hasonló kérésével a törvény útjára útasította. Hamar észrevette, hogy saját körében s a katolikus püspök székhelyén a káptalani tagok és iskolák tanítói is titokban rokonszenvet táplálnak azok iránt; titkára, Veráncsics Antal szívélyes levelezést folytat a reformatorokkal, kik már a szászoktól lakott erdélyi részeket mind e hitre térítették; Brassóban, Szebenben s még egy-két városban új egyházakat szerveztek, a hitújításról formászerű könyvet adtak ki [*Libellus Reformationis* sat.], Brassóban nyomdát állítottak s egymásután adják ki és terjesztik Luther könyveit, s a Wittenbergből haza jött tanulók, szóval, írásban, nyomtatott könyvekben feltartóztatlanul terjesztik eszméiket, növelik hiveik számát s gyöngítik a katholicismust, mely velök való küzdelmében folyvást tért veszít.

Megfejtethlen, hogy e nagy szellemi és erkölcsi mozgalomban Kolozsvárról, e népes és felvilágosult városról a könyvekben s más közlemésekben oly kevés van följegyezve. A törvényhozás is csak egyszer emlékezik meg róla külön, midőn 1552. a márczius 29-n hozott végzésében: „a kolozsvári urakhoz követek küldését határozta a végre, hogy a szent Ferencz-rendi apácza nők házáat, melyet azoknak hajdan jámbor keresztények alamizsnául adtak, adják vissza, s az egész rend-ház határait állítsák helyre.“ ⁴⁾

E végzés, Adrián tudor felvilágosultsága, a város népe egy részének a szebeniekkel vérrokonsága, ipari és kereskedelmi, politikai és társadalmi egybeköttetései hihetővé teszik, hogy az elmék itt is már évek óta forrongásban voltak, a hitújítási eszmék ter-

¹⁾ OKLEVÉLTÁR. I. sz.

²⁾ *Haner* 199. l.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Emlékek*. I. k. 41. l.

⁴⁾ *Ugyanott*. 89. l.

jedtek, a kath. szertartások közül a mise és gyónás sat. elmaradtak, a szükségesek: éneklés, imádság, istentisztelet Luther tanáival egyező új alakot vettek fel, szervezett egyház alakult, s a régi egyháztól elvált új felekezet a zárdák és szerzetek javaival együtt egyik vagy másik szentegyházat is saját isteni tisztelete végett magáénak nyilvánította, a mit a régi birtokos a békéért és támadható roszaktól tartva, elnézett... El mély hallgatás hihetően azért van, hogy a kathol. királyné és helytartója Kolozsváratt és a gyalui várban gyakran s hosszason mulatott, a kolozsmonostori apátság a szomszédban, utóbbinak birtokában volt, a ki a hitújítók ellen nyíltan irtó háborút viselt, s a kolozsvári mozgalmakat bizonyára szigorú figyelem és ellenőrzés alatt tartotta, a mit igazol Haner följegyzése. „Értesülvén — írja ő — Martinuzi helytartó 1546. arról, hogy Heltai néhány kolozsvári iskolai tanárral a bibliát magyarra kezdette fordítani s azt kiadni akarja: a városra, hol az történik, kemény büntetést szabott, s Heltait nyomatási szándékától elrettentette. A fordítás azonban folyt, de a kiadás csak az üldözőnek halála után, 1551. jöhetett létre.“¹⁾

Adrián plebánus utóda szász emlékirók s egy alább közlendő hiteles adat szerint az 1544-ben Kolozsvárra meghívott Heltai Gáspár lett. Sok magyarral tanulván 1542—43. külföldi egyetemeken: irántok szívében rokonszenv ébredt. Ennek tulajdonítják Kolozsvárra jövetelét. Luther hitelvei mélyen áthatották volt már akkor az ifjuság s köztük Heltai lelkét. Hogy benne reformatori hivatás-érzet élt, s Kolozsvár reformatora ő volt, kitűnik leveleiből. 1544. aug. 21. mint a kolozsvári egyház lelkésze mentegető levelet írt Eperjes város birájához és tanácsához, s kérte: ne nehezteljenek Wurmlaki Albert atyjafiára azért, hogy a török miatt nem levén bátorságos az út — szavát megtartva — hozzájok lelkésznek el nem ment. Írja, hogy Erdélyben nagy szorongattatásban élnek s vigasztalóra szükség van. A sátán a közölkük rég meggyult kis világot el akarja oltani, de ő remél Isten ígéreteiben.“²⁾ Ez mutatja Luther vallásának már ekkor Kolozsváratt csirájában létét... 1545-ben az összes Szeben-tartományi szász városok a medgyesi gyűlésen az *Agostai Confessio*-t elfogadták, s példájuk követésére

¹⁾ Hátrább a bizonyítékokat látni fogjuk.

²⁾ OKLEVÉLT. II. sz.

más városokat is felhívtak. Hogy ez Heltainál és Kolozsváratt élénk viszhangra talált, s az ő egyháza — ha nehezen s küzdelmek között is — folyvást gyarapodott, kitűnik 1548. decz. 28. az őt papjává meghívó Besztercze városhoz írt leveléből. „A mint a városi bíró és tanács megtudták — ugymond — megtiszteltetésemet, azonnal engem — szegény embert — ugy kértek, esenkedtek, s Isten haragjával annyira fenyegettek, ha szenvedést, békétlenséget és vizsálkodást hozok a városra, hogy szinte leroskadtam alatta. De ennél is tovább mentek, kijelentették, hogy ha erővel el akarok közülnök menni, ők is erőszakhoz nyulnak . . . Istennel bizonyitom — folytatja — hogy szivesen mennék, de annyi kérésnek, panasznak, sirásnak és erőszaknak ellene nem állhatok. Ne vegyék rosz néven, kéri őket Isten nevére, *kinek egyházát oly sok munkával, fáradtsággal és gonddal építette meg, s most eltávozásával tán veszélybe dönti*, s maga után talán vérfürdőt hagy . . . Én halálra is kész vagyok — ugymond — de annyi ezer lelket eltávozásommal testi és lelki veszedelembé ejteni szívem nem képes. Imádkozni fogok Istenhez, s szent fiáért kérem, hogy adjon nektek egy szelid és hív lelki tanítót, s remélem, hogy meghallgatja imádságomat. Titeket pedig kérlek, hogy nekem — szegény embernek — lemondásomat rosz néven ne vegyétek; Isten legyen veletek, kiméljen meg s erősítsen a maga ismeretében, maradjon szívetekben, igazgassa értelmeteket, akaratosokat és gondolataitokat, hogy egyetértésben és szeretetben oly lelkipásztort válasszatok, a ki által az ő neve dicsőítettik, lelkeitek pedig épülnek. Amen.“¹⁾ Hogy Besztercze város Heltai iránt annál inkább megengesztelődjék, Kolozsvár város bírája és tanácsa montegető levelet írt mellette decz. 30. „Ne nehezteljenek rá — írják — mert Heltai nagyon szükséges nekik tanítás és az *evangeliumi tudomány megalapítása végett*; annyival inkább kéri, mert bajosan szerezhették meg őt azon hivatalra, melyben most náluk van.“²⁾

Hogy a midőn e levél Heltai több ezer hívéről s megalapított egyházzáról szól, még is hallgatnak róla és Kolozsvárról a közemlékek, ennek a Kolozsvár és Martinuzi között elébb érintett viszony,

¹⁾ OKLEVÉLT. VI. sz.

²⁾ *Heinrich Wittstock*. Beiträge zur Reformationsgeschichte des Nöner-Gaues. Wien. 1858. 36—37. ll.

s az az elszörnnyitő politikai tragoedia az oka, melyet a helytartó, ez országrész állami és fejedelmi méltóságának megalázásával s a királyné és fia uralkodói joga bitorlásával 1551. decz. 17. törvényt végzetes haláláig eljátszott.

De a gondviselés sokszor súlyos látogatásai után, árulás és fegyverzaj között, uralkodói zsarnokság és polgárháboru vérnyomain át viszi és segíti a népeket szabadságra. Épen e nehéz megpróbáltatások idejében támasztott Kolozsvár javára is férfiakat, kik hivatta voltak, hogy szellemi életének kalauzai legyenek, s a polgáraiban levő erkölcsi erőt kifejtsék és munkássá tegyék. Majd jöni fognak, a kik a politikai és társadalmi közérdekeket képviselik, polgári jogukat védjék, s a mit az erőszak elvett, visszavívják és érvényesítsék. Nem messze e jövő Mig eljőne, hadd legyen itt elősorolva, a mi kevés figyelemreméltó e városban a polgári munkásság különböző téerein történt. A nemzeti és közélettről majd a fejedelmi jogok és alkotmány visszaállítása után, több lesz mondható.

Kolozsvárnak törvénykezési tekintetben ez idő alatt is a szász hétbirák hatósága alá tartozását mutatja egy 1546-ik évi november 19. kelt s a szász nemzeti levéltárban fenmaradt fölebbezési irat, melyet tanácsa intézett a szebenihez s általa a hétbirák törvényszékéhez, melylyel a kolozsvári *szijjgyártómestereknek*, mint fölpereseknek, Bálint nevű szijjgyártó inas [*famulus*], mint alperes ellen fenforgó, általa elintézt, de mindkét peres fél által fölebbezett ügyét érettebb megvizsgálás és megvitatás végett a szász hétbirák elé terjesztette,¹⁾ a minek eredményéről további adatokat nem találtam Néhány évvel később, 1550. egy birtokjogi ügy folyt le Kolozsvár törvényszékén, mint másodhatóság előtt, melyet a vesztes fél szintén oda fölebbezett, de végre nem hajtott. Perbe fogták t. i. Kolozsvár birája és egyik ülnöke, mint első bíróság előtt Kövér László, ródi oláh lakos és Petka nevű neje, kapusi oláh Moyszinnal és Mihálylyal, ugyan odavaló plebánus Oláh János fiával együtt, mint társfölperesek, János papot, Kolozsvár város *Felek* nevű faluja oláh plebánusát, mint alperest azon birtokokért u. m. házáért, szántóföldekért, gyümölcsös kertért és kaszálókért, melyek Felek határában vannak, s a melyek hajdan Dancho püspökéi vol-

¹⁾ OKLEVÉLT. III. sz.

tak, a kinek egy Anna nevű testvére volt, Baradonna nevű, régen oláh-dezsméri lakos oláhnak neje, a kit az említett birtokok illetek, Dancho püspöknek mint testvérének halála után pedig azon jók és örökségek vérségi jogon nevezett Petka asszonyt, Kövér László nejét és Oláh Mihályt és Moyszint, mint a mondott Anna közel rokonait, s nem János feleki plebánust, ki azokat törvénytelenül bírja; mert ő — úgy mondák — Dancho püspöknek nem igaz, de törvénytelen és fattyu fia volt. Ez okból a fölperesek az említett birtokokat — ha a törvény megengedi — kezeikbe kívánták adatni. Az alperes azt felelte, hogy ő Dancho püspök birtokait igaz jogon s törvényesen bírja, mert az neki törvényes atyja, ő neki törvényes és nem fattyu fia volt; de ha az lett volna is, azon örökségek őt illetnék; mert Dancho püspök végrendeletileg neki hagyta, a mihez joga volt. De hogy ő törvényes fia, kész bebizonyítani.

Fele

Fele

A bíró és ülnöke bizonyításra bocsátotta a dolgot. A fölperesek sok tanut állítottak elé, de a kik mind csak hallott dolgokat hoztak fel, a mik a birtokhoz jogot adó atyafiságot nyilván nem igazolták; arra nézve is, hogy János plebánus fattyu gyermek lenne, szintén hallomásokat adtak elő. Alperes ellenben állítása bizonyításaul elémutatta Kolozsvár város birájának és esküdt polgárainak pergamenre irt s a város nagyobb pecsétével erősített levelét, melyben több megesketett tanuk azon időbeli bírák és esküdt polgárok előtt hit alatt vallották, hogy előlirt János plebánus Dancho püspök törvényes fia, hogy öröksége, t. i. egy ház, melyet ő épített újra, és egy mellette levő másik ház, a hozzájuk tartozó szántóföldekkel, kaszálókkal és gyümölcsös kerttel, senki mást, mint őt nem illetnek, ő törvényesen bírja, mert azok Dancho püspökéi voltak, az pedig Márk görög püspöktől kapta, a ki azokat pénzen szerezte s az alperes atyjának, mint fogadott fiának, akkor papnövendéknek és örököseinek végrendeletileg hagyta és adományozta, a mire teljes joga volt. Arra nézve is tanut állított elé, hogy ő Dancho püspök törvényes fia, s azt, hogy a perbefogott házat ő építtette, Czerpe, feleki oláh Nága nevű nejével és Sztancsul oláhnak Alba nevű nejével bizonyította; végre tanukat állított elé, kik hit alatt vallották, hogy tudják, hogy Dancho püspök, Anna nénjének birtokrészét kiadta. Ezek alapján a bíró és esküdt, János plebánust Dancho püspök javai és öröksége birtokában meghagyta, s hogy azokat mint magáét, úgy bírja, meghatározta. A fölperesek

nem elégedtek meg vele, s ügyöket a bíróhoz és esküdt polgárok elé vitték; de azok is helyben hagyták az elébbi ítéletet, s így a fölperesek innen is fölebbezték. A bíró és esküdt polgárok a város törvénykezési szokása szerint perök folytatására nemcsak egyszer, de kétszer-háromszor is időt tűztek, de a fölperesek fölebbezésöket végre nem hajtották, a miről Theremi Péter város birája maga és esküdt polgártársai nevében a város nagyobb pecsége alatt bizonyítványt adott ki ¹⁾. E birtokügyre itt homály borult.

Ez időben történt a város határainak Magyar- és Oláh-Zsük felől keletre, s a Szamos mentében a *Kukuritó* nevű helynél kezdve Fejérd felé kijáratása, miről a kolozsmonostori konvent 1545. jul. 15. jelentést készített s a város jogai jövő védelmére kiadta. ²⁾

A királynénak ez időszak alatt a város érdekében kelt egyetlen intézkedése maradt fen levéltárában, t. i. azon 1547. márcz. 21-ki mentesítő levél, melyben Lesinszký Pál gyalui kir. várparancsnoknak és tisztársainak, ugy Fenes falu birájának és esküdteinek meghagyta, hogy a kolozsváriaktól, az ő régi idők óta fenálló szokásos joguk ellenére Fenes határán levő szőlőiktől semmi szokatlan fizetést vagy adót [*census*] ne vegyenek, se máskép őket ne zsarolják, sőt effélettől magukat most és jövőben távol tartsák, őket szőlők mivelésében ne akadályozzák, ne terheljék. ³⁾

Martinuzi helytartó korlátlan hatalmát ellenben e korszak egész történelme s Kolozsvár belső életében számos tény igazolja. Ő az országgyűlés egybehívása felségi jogát Erdélyben és a magyarországi részekben tetszése szerint használta, nem a királyné és fia nevében irván alá a meghívókat, a két országrészben sokszor egymással ellenkező, titkos céljai és önkénye szerinti törvényeket iratott, s a királyné tudta nélkül, sokszor ellenére végre is hajtatta. 1550. jun. 24. Theremi Péter kolozsvári bírót országgyűlésre híván meg, kérte, hogy személyesen jelenjék meg, vagy alkalmas polgártársait küldje el, mert szükséges — ugymond — hogy néhányan közülök is jelen legyenek. Egyidejűleg meghívójában egy közigazgatási ügyet is elintézett, tudatván a bíróval, hogy gyalogokat fogadni már nem szükséges, a kikkel szólott, azokat is elbocsát-

¹⁾ OKLEVÉLTÁR VIII. sz.

²⁾ *Városi levéltár* M. 27. sz. tartalma ismertetve van KOLOSZVÁR TÖRTÉNETE. I. köt. 55. lapján.

³⁾ OKLEVÉLTÁR. IV. sz.

hatja. ¹⁾ Az 1549. decz. 29. Székely-Vásárhelyen tartott gyűlésen Kolozsvár egy peres ügyének törvény útján elintézése bizatott rá. Kolozs-, Doboka- és B.-Szolnok vármegyében levő birtokai ügyében a helytartó akaratából az határoztatott, hogy az azon vármegyei szolgabírók és a város polgárainak vallomása alapján intéztessék el. 1550. márcz. 9. — Tordán a kolozsvári bíró és esküdt polgárai kérésére paraneslevelet adott ki *Kolozsvár, Monostor, Bács, Kajántó, Pappfalva, Fejérd, Borsa, Magyar- és Oláh-Zsúk, Apahida* és *Szamosfalva* községek határainak kijárása iránt, intézve több kolozsvármegyei nemeshez azon meghagyással, hogy valamennyien vagy legalább ketten a hely színére kimenvén, s a szomszédokat és a kiknek határaik érintkeznek, egybehíván: az eddigi határjegyek helyére, a hol szükséges — a régi kiváltságlevelek értelmét követve — állítsanak másokat, a mik el vannak rontva, újítsák meg, ha ellentmondó nem lesz, ha pedig lesz, hívják meg a közelebbi Szentháromság napján [jun. 26.] Tordán tartandó törvényszékre, s eljárásaikról tegyenek hozzá jelentést. ²⁾ Ugyancsak 1549. a decz. 29. székely-vásárhelyi országgyűlésen a mértékek az egész országban a kolozsvári mázsa, font és köből mértékhez alkalmazását végeztette a helytartó, csak a veder tartatván meg úgy, mint a szászok használják. Kimondatott, hogy ezentúl minden mérésnek e szerint kell lenni. A mészárosok is a fontot használják — rendeli a törvény — máskép hust árulni ne merjenek. Azok, a kik pünkösdtől szent Mártonnapig árulnak hust, [értetnek a *hentések*] adhatnak másfél font főzni és sütni való hust 1 dron. Az ellenszegülők büntetendők. A három nemzet részéről három biztos neveztetett ki a végrehajtásra, a kik hitők alatt kitudva az czelőtt 25 évvel volt ebbeli szokást, a mértékeket mindenütt egyformásítsák, Kolozsvárártt kezdvén el Vizkeresztnapján, s úgy menvén tovább más városokra. ³⁾ Az 1551. jul. 26.-ki kolozsvári országgyűlés az élelmi szerek árát is szabályozta: a kolozsvári köblöt 20 drra, az árpa köblét 24, alakorét s törkölyét 24, kolozsvári kupa bor árát, ha gyöngébb 3, ha jobb 4 denárra. ⁴⁾

¹⁾ A városi levéltárban levő eredetiből.

²⁾ Városi levéltár. M. 28. sz.

³⁾ Erd. Orsz. gyűl. Emlék. I. k. 298. 299. 301. ll.

⁴⁾ Erd. Orsz. gyűl. Emlék. I. k. 344. l.

Az *ipari* tevékenységnek is kevés nyilvános nyoma látszik, Van a királynénak a *Kovács* czéh mesterei kérésére 1548. jul. 29. kelt s az iparosok iránti rokonszenvéről tanuskodó kiváltságlevele. melyben korábbiakra hivatkozva — melyek létezését a kérelmező mesterek előtte nyilván állították — azoknak jogait megerősítette és bővítette. Az indokolás a királyné ajkairól oly bensően hangzik, hogy a jelenkorra is fölemelőleg hat. „Abban áll a fejedelmeknek alattvalóik iránti kegyelmessége és jótékonyága — így szól az — hogy átlátván és megismervén azok ugy elmebeli, mint kézműi jeles tulajdonait, őket, mint kitünőbbeket s a közönséges emberek közül mintegy kiválókat, ne vonakodjanak nemesak a szabadság valamely kedvezményében, de különös kegyelemben is részesíteni és pártfogolni; mely szabadságot a fejedelmek, mint súlyos munkával, fáradsággal és bajjal szerzettet, hogy mások vakmerő féktelensége meg ne csorbithassa és semmisithesse, teljes igyekezettel és erővel oltalmazni és megtartani igyekeznek; ezért foglaltatják azokat írásba s teszik állandóvá, hogy a kik nyerték, utódaiknak és örökösöknek örökre fenmaradandólag átadhassák. Mert mi hasznosabb és nyugalmasabb az emberi és isteni dolgokban, mint az, hogy a társadalom minden osztálya s főleg a kir. és szabad városokban lakó iparosok és mesterek társulatai, régen és újabban fejedelmektől nyert és megerősített kiváltságaikkal és szabadságaikkal háborítatlanul éljenek s kézi mesterségöket városaik szokása és rendtartása szerint mások irigykedése és gyűlölsége nélkül gyakorolhassák? Méltán folyamodtak tehát szívök nagy vágyódásával hozzá — mondja a királyné — Kolozsvár kovács mesterei, kérve régi szabadságaik megerősítését. Ez okokra nézve megengedte, hogy czéhban nem levők a városban vasműveiket: kapát, kaszát, sarlót [a kiváltságlevélben arató kaszák = *falces mesoriae* kifejezés van használva], oly módon árulhassák, mint az erdélyi más királyi városokbeli kovács mesterek, t. i. csak saját tizedeikben, [a kiváltságlevélben *quartalicium* szó van használva, egy 1476-kiban *quartalis*, a mi mindenik mester saját városnegyedét jelenti.] Ha valaki ezen kedvezménylevéllel és régi szokással ellenkező módon árulná vasmívét, a kolozsvári kovács mestereknek és utódaiknak szabadságukban áll elvenni és lefoglalni.“ ¹⁾ A *Timár* czéh 1546. kezdette meg a gyűlé-

¹⁾ OKLEVÉLT. V. sz. Régibb oklevelők közölve van e mű I. köteté OKLEVÉLTÁRA 255—257. lapjain,

sén történeteket följegyezni, németül, a mi 1555-ig terjed. ¹⁾ A *Kádár* czéh legrégebb jegyzőkönyvének czíme: *Kádárok Jegyzőkönyve*, iratott Krisztus születése 1548-ik évében [*Regestrum Dolcatorum Anno Christi partus conscriptum 1548.*] A mesterek nevei szászok, az irás szász tájszólással irt német. ²⁾

Martinuzi helytartósága végszakában a királynéra és fiára nézve három válságos országgyűlés volt Kolozsváratt; kettő előkészítette, a harmadik bevégezte nagy szerencsétlenségöket: sept. 8-án 1548, febr. 2-án 1550 és jul. 26-án 1551. Az *elsőt* a helytartó hívta össze párthiveiből, kevés ismeretes határozatai az ő hatalmát biztosítják; a mit a királynéra vonatkozólag végeztek, hogy minden nemzetből öt egyén választassék mellé, csak szinlelése volt felségi jogai elismerésének, nem komoly czélu határozat, nem is ment teljesezésbe. ³⁾ Fontos volt a *második*. Ezt is a helytartó hívta össze 1550. január 22-án, a szebenieknek hangsúlyozva, hogy lelkes és tanácsképes követeket küldjenek, kikkel a jelenvaló dolgokról tanácskozni lehessen. A helytartó az 1549. decz. 29-ki megelőző országgyűlésen előre egybe gyűjtötte az 1550-ki gyűlésen a kedélyek megzavarására s a királyné és fia ellen szolgálendő gyuanyagot. Párthiveivel köszönetet szavaztatott a szultánnak, hogy Erdély kormányára oly hű, igazságos és tevékeny férfit állított [értve volt a *helytartó*], a ki nem egy áll az ország előtt, mint annak feje, de mint közülök egy; nem büszke, ő felsége után csak érettök él, ügyel, intézkedik, s a legnagyobb csendben visel rájok gondot. A királyné és fia ügyét mint nehezet és nagy megfontolást érdemlőt, a törvényszékek elé tartozó ügyek meghatározását, városok megerősítését, a királyné lengyel és olasz vártiszteinek elbocsátását, a febr. 2-án tartandó kolozsvári országgyűlésre halasztotta. Azt is határozatképen mondották ki, hogy az ország békéje attól függ, ha a királyné fia gondviselése annál marad, a kire azt a szultán bizta, [tehát a helytartónál] s annak minden engedelmességek. Meghatározták, hogy Petrovich azon országgyűlésre követek által hívassék meg, Cháky Mihályt és Horváth Mihályt, az *elsőt* mint a ki az országban hamis híreket terjesztett, [értve van a hely-

¹⁾ A *czéh*ládájában levő *eredetiből*.

²⁾ A *czéh*ládájában levő *eredetiből*.

³⁾ *Erd. Orsz. gyűl. Eml.* I. k. 242—243. II.

tartónak Ferdinánd biztosával titkos alkudozása], másikat mint a ki az ország szabadsága elnyomására [*a valódi oka a királyné és fia ügye védelmezése*] serget fogadott, hívják meg az országgyűlésre, hogy magukat igazolják. ¹⁾

Előre lehetett látni, hogy az így előkészített országgyűlés viharos lesz, s nem fog jót hozni a Zápolya-házra és hiveire. Ugy is lett. A február 2-án kelt kolozsvári határozatok, bár az országgyűlés sajnálattal vallotta meg, hogy arra csak a végső elkeseredés birta, s a gyűlés szelleme a mily határozott, oly loyális: mégis szerfelett baljóslatu volt a királynéra, a ki a legjobbat remélte s azt hitte, hogy hivei, hívásának engedve megjelennek s az ő és fia, valamint az ország dolgát kedvezőleg intézik el. Az országgyűlés megnyitása előtt egyik lengyel udvarhölgyének nászát nagy fényvel és vigság közt tartá meg a kolozsmonostori apátsági zárdában. Tinódi így írt róla :

*Nagy pompával menjéző ön Monostorba,
Másodnap királyné asszony Kolozsvárba,
Minorena asszonyt elűzcsatásba
Zborniczky Miklósnak alá törvény házasságba. ²⁾*

„Az ország szerencsétlenségeinek oka — mondják a bevezetésben — az urak közt tiz év óta fennálló versenygés, a mi miatt sem a királyné és méltóságos fia ügyében, sem egyéb közdolgokban nem tudtak határozni. Látják, mennyi rossz következett ebből minden eddigi országgyűlésen. Gyakran esedeztek a királyné előtt, hogy az urakat békéltesse ki egymással, nehogy a kölcsönös gyűlölség nagyobb veszélybe sodorja a hazát és őket. A felség ki is békítette, de alig hetekig tartólag; ismét megújult a viszálykodás, elannyira, hogy nehányszor mindenik fél fegyveresen ment be a királyi palotába, s félték — a mit Isten parancsa is tilt — nehogy ő felségével és méltóságos fiával valami rendkívüli gonosz történjék. S bár a királyné a közelebbi országgyűlésre is meghívta és serkentette az urakat a fennforgó ügyekben egyértelmű határozásra, még sem jöttek el, s így az országgyűlés szándéka miattok meghiusult. Bocsásson meg azért ő felsége, de az országgyűlés a török adón kívül sem a királynénak, sem a tisztelendő kincstárnoknak, sem pedig a királyné méltóságos fiának semmit adni, sem

¹⁾ *Erd. Orsz. gyűl. Eml. I. k. 294—299. ll.*

²⁾ *Erd. Orsz. gyűl. Eml. I. k. 256. l.*

más ügyekről nem akar s nem tud addig tanácskozni, míg az urak kibékülésére nézve valami nem történik.“ Ezután kérték a felségtől: „hogya várnak a káptalan előtt elzárt kapuját nyitassa meg, mert ők ép oly hívei a királynénak, mint a kiknek bemene-tele van ő felségéhez; a várakba tegyen magyar parancsnokokat, s az egyházi jókat adja olyanoknak, kik ő felségének és méltóságos fiának hasznosan szolgálni képesek; a kancellárságot pedig olyannak, a ki a magyar nyelvet érti s az ország törvényeit jól ismeri; a következő szentgyörgynapi országgyűlésre hívja meg ő felsége mind a temesi ispánt, mind más urakat, mert ők akkor a királynéval — ha az urak jelen nem lesznek is — mindenekről úgy akarnak végezni, hogy a királynénak panaszolni oka ne legyen, s az ország is vele és méltóságos fiával együtt Isten kegyelméből megmaradhasson. Kérték tehát a királynét, hogy azon gyűlésre Magyarország főfőnemes urait szigorú parancsolattal hívja meg, a portára küldjön követeket — okos és bölcs férfiakat — kik ott az ország ügyében hasznosan járjanak s azt annak állapotáról világosítsák fel.“

E végzések loyális szelleme mutatja, hogy a gyűlésen az ország pártok felett álló férfiai is voltak jelen, kik a királyné és fia sorsa iránt érdeklődtek s alattvalói hűségüket tanusították; de azon tény, hogy néhány végzés éle épen ellene irányult, leghűbbjeinek, mint: Petrovich, Patóchi, Cháky s a többiek távollétében leli okát, ez pedig a helytartó már nyilvánossá lett árulási szándékában s maga mellett senkit nem tűrő zsarnoki természetében, a ki 24—30,000 fegyveres felett rendelkezvén: nem lehetett tudni, melyik perczben jó szeszélye ez vagy amaz ellenfelének elfogatására és megsemmisítésére. Ez erősen elkedvetlenítette a királynét, a ki reményeiben csalatkozva, sirva távozott Kolozsvárról, a mint Tinódi sokat kifejezőleg mondja róla: *csöndesen marada bujába, sirtába*¹⁾.

A harmadik országgyűlés alatt emlékezetesen szomorú történet színhelye volt Kolozsvár, melyet Castaldo, Ferdinánd király főhadvezére, német és spanyol katonákból álló erős hadsereggel, egy a helytartóval titkon kötött szerződés értelmében 1551. június elején elfoglalt, s részint ott táborozott, részint csapatait Fejérvár felé tolta elő, míg Martinuzi jul. 19. a 24,000 erdélyi zsoldos

¹⁾ Erd. Orsz. gyj. Fmb. I. k. 258. l.

hadával ostromolt Fejérvárban levő királynét a szerződés aláírására kényszerítette, melynek értelmében: az ifju János [Zsigmond] mint hajdan atyja lemondott Magyarországhoz és Erdélyhez való jogairól, ugy mindkét országban lehető atyai örökösödéséről, mindent Ferdinánd királyra ruházott át, a ki azért átadta az oppelni herezogséget Sziléziában 25,000 forint évi jövedelem biztosításával. A királyné és fia kezökben levő minden várat, várost stb. Magyarországon és Erdélyben a szent koronával és királyi jelvényekkel együtt az átvételre felhatalmazott kir. biztosnak kezébe adni és adatni köteleztetett . . . maga és fia sorsát Ferdinánd király jótetszésére bizva!¹⁾ Későbbi alkudozásokban a királyfinak megígértetett Ferdinánd Johanna nevű leánya eljegyeztetése 100,000 forint jegyajándékkal, a királynénak némelyek szerint 140,000, mások szerint 150,000 arany forint, a miből azonban írásban csak 50,000 arany biztosított.²⁾

„Mikor Martinuzi a megállapított szöveget felolvasta — írja Bethlen Farkas — a királyné könyekre és sirásra fakadt s monda: Elfogadom ugyan, de a jó és nagy Istent s az égieket hívom bizonyságul, hogy fiamra nézve ily káros egyezésre kénytelen és erőszakolva léptem; a barátnak nem kell vala oly szövetséget kötni, mely engem idegen tartományba számüz. De bizom, hogy a halhatatlan Isten, a ki a hálátlan emberek megbüntetése felett ébren őröködik, ezen irtóztató szentségtörésnek is megboszulója és büntetője lesz, s éjjel nappal szüntelen imádkozom, hogy példásan büntesse meg azt, a ki mind e roszaknak okozója“.³⁾

Tört szívvel adta át Izabella a koronát és jelvényeket 1551. jul. 21. a magyar főrendeknek és Castaldo főhadvezérnek⁴⁾. „Átadom e kincseket — ugymond — önkezeimből, nektek, magyar főrendeknek. Adja Isten, hogy jó órában legyen! Nekem, kit férjem kegyencze és szolgálja álnoksággal győzött le, vigasztalásomra van, hogy ámbár hosszabb háborut viselni alkalmam és erőm lenne, a ti javatokért és békétekért azokat — annyi véres háboru okát — magam s gyermekem szerencsójének hátrátételével kezei-

¹⁾ Erdélyi Muzéum-Egylet Évkönyvei. I. füzet 1860. 141 l.

²⁾ Erdélyi Muzéum-Egylet Évkönyvei. 143 l.

³⁾ Erd. Muzéum-Egylet Évk. I. füzet 142. l.

⁴⁾ Erd. Orsz. gyűl. Eml. I. k. 340. 341. ll.

tekbe adhatom. Istent s embereket hívok bizonyságul, hogy tőlem semmi rosznak s békétlenségnek oka nem származik — és ez nagy lelki vigasztalásomra van — de Istenemre mondom, borzad a lelkem, mert előre látom, minő veszélyek és nyomorok várnak rátok. Téged hivlak segítségül legjobb, leghatalmasabb Isten, árvák gyámja, bűnösök büntetője! hogy a szövetség és fegyvernyugvás, a béke és emberi s isteni törvények megszegőit örök büntetéssel illesd. Bizom benned, hogy te, a ki az igazakat el nem hagyod, engem s gyermekemet meg fogsz tartani¹⁾.

E szerződés és koronaátadási ténynek az ország által elfogadtatására és szentesítésére volt összehiva a julius 26-ki kolozsvári országgyűlés. Martinuzi [mint ő magát latinul nevezi: *Frater Georgius*] mint váradi püspök, kincstárnok, a királyné és méltóságos fia helytartója s Magyarország és Erdély közbirója, a szebeni polgármesterhez, kir. bíróhoz és a városnak száz esküdt tanácsosaihoz jul. 15. irt meghívójában az ország nagyfontosságú [*ardua negotia*] ügybajaiban való tanácskozássra nyolcz kiváló egyén Kolozsvárra küldését hagyta meg szigoruan, hol a királyné is jelen lesz²⁾. Az országgyűlés a kitűzött napon együtt volt, a szerződés elébe terjesztetett, s ez anélkül, hogy nyilván csak megemlitse is, e lealázó homályos végzésben adta végzetes tartalmához meg egyezését: „Az ország ur lakosai [*Domini Regnicolae*] esedeznek a főtisztelendő urnak — így szól a megerősítő végzés — hogy azon egyezkedési czikkeket, melyeket a kir. biztosok határozatából megkezdett, méltóztassék velők végrehajtani, s esedeznek, hogy azokkal egyetértve eszközölje ki, hogy a kir. felség azon egyezkedési czikkeket kegyeskedjék megerősíteni és érvényben tartani³⁾. Hogy e, törvényhozáshoz méltatlan, s az ország legsarkalatosabb jogát megsemmisítő végzést a helytartó erőszakolta az országra, igazolja tartalma és az egykoru gr. Natalis, a ki azt hagyta emlékezetben: „hogy az országgyűlésen történeteket a jelenvoltak csak egy része hagyta helyben meggyőződésből, a többit félelem birta rá; mert megesküdtek volt, hogy Ferdinándot királyokká fogadják s hitőket megtartani ígérték⁴⁾.

¹⁾ *Erd. Museum-Egyl. Éck.* stb. 146. 1.

²⁾ *Erd. Orsz. gyűl. Eml.* I. k. 335—336. II.

³⁾ *Erd. Orsz. gyűl. Eml.* I. k. 335—336. II.

⁴⁾ *Comes Natalis.* IV. k. 82. 1.

A szerződés megtartása végetti eskütétel színhelye a főtéri nagy szentegyház volt egy vasárnapon. Az országgyűlés tagjai: magyarok, székelyek, szászok nagy számmal voltak Kolozsváratt, melyet Castaldo hadserge vett körül. A gyűlésben a szerződés felolvastatván: a királyné *Balassa Menyhért, Petrovich Péter, Patóchi Ferencz, Kendy Antal, Kis Ambrus* és *Cháky Mihály* kedvelt hiveinek és tanácsosainak, kik e szerződésnek ellenzői voltak, a már létező írásbeli ígéreten kívül, a szentegyházban élő szóval is bánthatatlanságot biztosított.¹⁾

Sok év előtt így van leírva az ünnepély egy erdélyi muzeum-egyleti felolvasásomban.

Ünnepi díszben ragyogott Zsigmond király tisztos egyháza belseje. Az ország kk. és rr. ide voltak felgyűlve. Az orgona szakgatva szólott. „*Orgonák zugának nagy visszavonásban*“ — írja a szemtanu Tinódi. A királyné fiával, Ferdinánd nevében biztosai megjelentek. A főoltártól jobbra *Izabella*, a szép özvegy s 11 éves szöke fűrtü fia, a kis *II. János* [Zsigmond], közelükben *Martinuzi*, a gyám és helytartó s a királyné első tanácsosai; balfelől *Castaldo*, Ferdinánd főbiztosa és főhadvezére, mellette *Nádasdy Tamás*, Magyarország országbirája, *Báthori Endre* és *Losonczy Istrán*, kettő mint kir. biztos, valamennyien a Tisza melléki hadsereg parancsnokai. Tovább ott voltak egyfelől az ország kk. és rr. másfelől a két gróf *Arco*, *Aldona Bernáld*, *Oppersdorff*, *Zierotin* német tábornokok és seregvezérek s nagy számú kíváncsi közönség. Isteni tisztelet után oltár elé lépven egyfelől a királyné és fia Martinuzival, másfelől Castaldo, Nádasdy és Báthori, mindkét fél esküt tőn a kötött szerződés megtartására, az első önmaguk, utóbbiak Ferdinánd király nevében, kieszközlését igérvén, hogy a király Johanna lányát nőül a felnövendett királyfinak adja; az ígéret erősségére Castaldo annak a kk. rr. előtt jobb kezét adta, megölelte s atyailag megcsókolta, mire a sokaság öröme oly hangosan nyilvánult, hogy az, az ország nevében köszönetet nyilvánító hivatalos beszédek alatt is hallható volt.²⁾ Más forrás szerint az örömujjongás közé dobszó és trombitaharsogás is vegyült³⁾.

¹⁾ *Erd. Muzeum-Egylet Évk.* I. füz. 142. 149. II.

²⁾ *Erd. Muzeum-Egylet Évk.* 149. 1.)

³⁾ Ugyanott.

Ellenkezőt hagyott fenn több egykoru; az egyik, Tinódi Sebestyén, magyar lantos azt állítja, hogy ez öröm csak Martinuzi öröme volt.

Király kis leányát neki kötelezték — — —

Baptista, [Castaldo nemzetségneve] Nádasdy leányért eskünek — —

Rajta a Frater György lón ott nagy vigaságra,

Hogy király leányát törvényházaságra

Kötelezte volna királyfi hasznára.)

Azonban bár az ország kk. és rr. egy része osztozott is az örömben, az csakhamar búra és sirásra változott. Midőn az eskünek vége lön: a korona, királyi palást, arany alma, melyről egy arany kereszt függött le, a királyi palást, saru, mente [*stola*], öv, egy tört és egy aranyba foglalt más kristály, egy arany láncz, drága kövekkel foglalt ékes mellény s egy arannyal és gyöngyvel átvert szövetdarab — szóval: a koronázáshoz tartozó minden kellékek, ²⁾ az oltár mellé vitt kemény készületű ládából kivétetvén, a főoltárra tétettek, a királyné először fiához — fájdalmas zokogás közt — bús érzései miatt el-elfojtódva így szólott: „Ne neheztelj rám fiam, hogy e jelvényeket, melyekkel megkoronáztatva egykor az országot általad kormányoztatni reméltem, átadom Ferdinándnak, a legjobb királynak, a ki maga is nem kevés reményt hagyott fenn az iránt, hogy azokat számodra megőrizvén, egykor ismét visszaadandja.“ Ezután a nagy számban körülálló ország rr.-eihez így szólott: „Ime, magyarországi férfiak — Nádasdyhoz és Báthorihoz fordulva — a ti jelenlétetekben átadom a koronát és királyi palczát, Magyarország kir. jelvényeit, Ferdinándnak küldés végett. Isten adja, hogy az átadás nektek, az országnak és az egész kereszténységnek javára és boldogságára legyen. De lelkem azt sejtí — s vajha csalódnám! — hogy ti azokkal a ti nemzetetek- és véretekéből valót soha többé meg nem koronáztok. Jól tudom, hogy ez az én magam és fiam kárára van, de nekem tennem kell azt, a mit mások akarnak; mindazáltal nagy a reményem az iránt, hogy ide hátrább fiamra is jobb sors várakozik, bár most lakhelyét változtatva, máshoz kell költöznie — mint a ki a haza reményére neveltetett — ha Isten úgy akarja s ti is igyekezni fogtok, régi állását és fényét visszanyerendi.“ És erre oly jelenet következett, a mit leírni nem lehet: a királynéval és fiával az egész

¹⁾ Ugyanott.

²⁾ U. ott 149. l.

gyülekezet könnyekre fakadt, a harez férfiai sem tartóztathatták meg magukat a könnyezéstől. Megindítólag írja le ezt Tinódi :

„Csoda nagy siralma lón királyné asszompak,
Lefüggesztett feje a király fának,
Sok könnyullatása minden utvarának —
Sirás, nagy sohajtás lón az Erdélyországak.“

Ezután a királyné alattvalóit a hozzá való hűségi eskü alól fölmentette, az uralkodást Ferdinándnak átadta, kinek biztosra az ország rr.-eit azonnal a Ferdinánd hűségére eskette, legelőbb Martinuzi esküvén meg, kit követtek a szászok, ezeket — leginkább az Ödönffi László indítására — a székelyek és végre a ráczok. ¹⁾ A magyarok csak az ország rr.-ei közt vannak közösen említve.

A koronaátadás után harmadnappal jul. 23. Castaldo, Nádasdy és Báthori Endre a király nevében a helytartónak biztosító levelet adott, hogy uradalmi birtokában megmarad, kincstartói számadási kötelezettsége alól fölmentetik s eddigi kiadásai iránt vele Castaldo egyezkedni fog. ²⁾ Aug. 28. Ferdinánd őt erdélyi vajdává és helytartóvá s kir. kincstárnokká nevezte, zászlót küldött számára s a kk.-ot és rr.-ket iránta engedelmességre útasította; ³⁾ a pápa 1551. october 12-ki rendkívüli bibornoki tanácsban esztergomi érsekké és bibornokká nevezte ki, a mit Castaldo már jul. 7-n kilátásba helyezett volt; ⁴⁾ nagyobb kitüntetésül a Rómába menéstől is fölmentetett, sőt az is megengedett, hogy saját papi rendje [*Pál-rend*] fejez öltönye helyett, bársony színű talárt viseljen. ⁵⁾

Ferdinánd — írja gróf Natalis és Bethlen Farkas — biztosainak minden tettét helyben hagyta, ugy, a mint Castaldo fölterjesztette, a királynét testvérévé, fiát fiává fogadta, s biztosait útasította, hogy nevében [*Procuratio*] János [Zsigmond] és Johanna hercegnő közt a házasságot hajtsák végre, a mi a kolozsmonostori apátsági szentegyházban aug. 11. meg is történt. ⁶⁾ A királyné ez

¹⁾ U. ott 150. l.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 291. l.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 348—49. ll.

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 286. l.

⁵⁾ *Thuanus*, X. k. 174. l. *Fessler*, VI. k. 726—27. ll. *Ciacomius*, „*Vitae Pontificum*“ ezimű műve III. k. 761. l.

⁶⁾ *Comes Natalis*, IV. k. 83 l; *Horváth Mihály* M. orsz. Tört. III. k. 222 l. *Bucholz*, VII. k. 255 l.

által megnyugtatta, aug. közepén, némelyek szerint sept. 9., indult el Kolozsvárról kevés hivei kíséretében, kik között volt Cháky Mihály, titkára és fia nevelője, orvosa Blandrata György, Balassa Menyhért és Patóchy Ferencz, 400 lovas fedezete alatt. Ott volt Martinuzi és Castaldo is, utóbbi 2 mértföldig kísérte el, Martinuzi a Meszesig, Tinódi szerint Kalota-Szentkirályig, a hol gyámfiát megölelvén s megcsókolván: tőle és a királynétól elbucszott s útravalóul mindkettőnek ezer-ezer darab arannyal tele erszényt adott. ¹⁾

Az egykoru írók mellőzték, de nem is lehet kérdés tárgya: katolikus király képviselői és a protestánsüldöző főpap jelenlétében minő szertartás szerinti isteni tisztelet előzte meg a koronaátadási ünnepélyt? Kolozsváratt már akkor Luther tanait vallók sok ezeren voltak s papjok Heltai Gáspár; bizonyos, hogy a katolikus papság és szertartások is nagy változást szenvedtek volt, de hogy e nagy ünnepély Luther tanai szerinti jellegű lett volna, ezt csak sejtető adatra is egész kutatásom alatt nem találtam.

Ez esemény mély megindulást keltett az erdélyiekben; hirét fájó részvétellel fogadták a Zápolya-ház hivei, aggódó örömmel a királypártiak. Nyugtalanító hatását csak a nagy számú idegen katonaság ellensúlyozta, mely e czélból az egész országban a belnyugalom és rend öreül lön különböző pontokra elhelyezve: Szebenbe, Brassóba a németek, Segesvárra, Medgyesre a spanyolok, Székely-Vásárhelyre a könnyű lovasok, Kolozsvárra a nehéz lovasvértések, mindenik egy magyar biztos felügyelete alatt, kiket hiveiből Martinuzi helytartó nevezett ki. ²⁾

Bármily vészes volt is ez idő — sőt tán ép ezért — nem maradtak fenn emlékei a váron és bástyákon tett javításoknak. Csak az 1730. készült „*Városleírás*“-ban van feljegyezve a Hidkapu-bástyán kívül egy őrház építése, melynek indító okát s körülményeit fölíratából tudjuk meg. „Midőn pestis dult a hazában, és szomszéd helységekben, s mindeneknek lelke fölháborodva, a fenyegető halál miatt munkától és tisztök teljesítésétől megszűntek: *Ferenczi Antal*, Kolozsvár főbirája, böles és előrelátó férfiú, kötelességei érzetében, e művet létesítette, hogy a halál és vészek közt szol-

¹⁾ *Keresztény Magvető*. 1863. II. k. 172. l.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Emlékek*. I. k. 344. l.

gáljon annak emlékeül, hogy ő hazáját mind jó törvényekkel, mind nyilvános épületekkel diszesíteni akarta 1544.“¹⁾ A ház kőből épült, a felvonóhid- és kapuőrök laktak benne, s e rendeltetésnél fogva tartozott a középületek sorába, ezért véltem szükségesnek emlékéét fentartani. Ifjuságomban még helyén volt, *Literati Nemes Sámuel* hirhedt nevü régész birta, ma a Czirják-féle ház északi részét teszi.

A *művelődési állapotok* kevés irott nyomára akadunk e korszakban is. A hitújítás volt a fő mozgató erő, ez foglalta el az elméket, de erre nézve is homályosak és kérdésesek az adatok. Szeben város azon még 1529-ben hozott határozatának: „a barátok 8 nap alatt városunkból távozzanak“ — ugy látszik — az egész országra kiterjedt hatása. Minden felől hallható volt, hogy a szerzetes-rendek vagy önként hagyták ott zárdáikat, vagy arra a község képviselői által, néha a néptől tetteleg kényszerítették. Ezt azon országgyűlési végzésekből értjük meg, melyek visszahelyeztetéseket rendelték... 1542. Honterus Brassót reformálta, perbe fogatott, de azt 1543. megnyerte. Ez felbátorította kivált a szászokat, elannyira, hogy 1544. nemzeti egyetemök közvégzést hozott, hogy a szász városok Luther tanait s szertartásait fogadják be. 1545. már a medgyesi zsinaton nyilván elfogadták az *ágostai confessiót* s a gyónás és fölösleges oltárok eltörlését meghatározták. 1546. a szász egyetem [*Universitas*] bizottságot küldött ki, mely a szász egyházak egyöntetű reformatiójáról tervet s munkálatot dolgozzék, a mit 1547-ben elfogadtak, s pár év mulva 1550. meghatározták, hogy minden egyház a szerint rendezze ügyeit.²⁾

Ezekkel szemben a helytartó 1545. Debreczenben, az Erdélyhez tartozó m.-országi vármegyék országgyűlésén hozott végzések XIV-dik pontjában megtiltotta: „hogy senki jószágában Luthert követőket ne tartson, s a kinek a helytartó vagy ország kapitánya

¹⁾ PESTIS DVM PATRIAM, LOCAQVE VICINA DESTRVIT, OMNIUMQVE ANIMI PERTVRBATIONE PLENI, PROPTER IMMINENTEM MORTEM, A LABORIBVS ET OFFICIO CESSANT, ANTONIVS FERENCZI, IVDEX PRIMARIVS VRBIS KOLOSVAR, VIR PRVDENS ET PROVIDVS, SVI MEMOR OFFICII, HOC OPVS FIERI CVRAVIT, VT INTER MORTEM ET PERICVLA EXTARET MONVMENTVM, SE PATRIAM ET BONIS LEGIBVS, ET PVBLICIS AEDIFICIIS ORNARE VOLVISSE. 1544.

²⁾ *Teutsch*: Urkundenbuch der evangelisch. Landeskirche A. B. in Siebenbürgen. 6. l.

megengedi, az ilyeneket az ország törvénye szerint, akárhol üldözhesse és megfoghassa.“¹⁾ Ugyanazon évben ápr. 24. a tordai országgyűlésen végeztetett: „hogy czentúl senki a vallásban újítani ne merjen, sem életével, szokásaival s külső megjelenésével a városokon kívül levőket meg ne bántsa; a barátokat és más egyházi férfiakat istentiszteletök szokott szabad gyakorlatában senki ne akadályozza, a szent keresztet meggyalázó két Barsai-testvér ellen a helytartó inditson szigoru nyomozást, s a törvény értelmében bűneikhez mérten büntesse meg.“²⁾ 1548. a május 24-ki tordai országgyűlés azt végezte: „hogy mivel a vallás ügyében a keresztény fejedelmek határozata rövid időn várható, abban semmi újítás ne legyen; hanem a mint két év előtt volt, minden ugy maradjon, s a prédikátoroknak egy helyről másra prédikálás végett menni szabad ne legyen.“³⁾ 1551. keresztelő szent János napján [jun. 24.] Tordán hozott t.-czikk rendeli: „nehogy az evangelikusok pártolói, a másik t. i. pápista résznek valami kárt tegyenek, s viszont ezek is a más részen levőket meg ne sértsék, méltatlanul ne háborgassák, sőt inkább egyik a másikhoz becsülettel legyen.“⁴⁾

Bárha Kolozsvár csak törvénykezési és iparügyi viszonyközösségben élt a szász városokkal, a szebeni, brassói és más mozgalmak mégis elhatottak hozzá; s minthogy ott Luther tanai szerinti új hitközség már rég alakult, természetes, hogy a fennebb érintett végzések őt is illették, s neki erőt adtak. Ezt az is mutatja, hogy Heltai ifju egyházát nyiltan védni s fejlődését biztosítani kötelességnek s bátorságosnak tartotta.

Martinuzi halála után azonban Heltai hiveinek többségre jutását országgyűlési végzések igazolják. Az 1551. decz. 31-ikén Székely-Vásárhelyen tartott országgyűlés végzései közt ily intézkedések vannak: „A mint a tisztel. váradipüspök ur alatt meg volt határozva, most is ugy határoztunk, hogy kiki Istentől adott hitében maradjon meg, egyiket a másik ne háborgassa; Castaldo ur pedig az ország e végzését hagyja helyben — kéri az ország ur lakosai. Végeztetett továbbá, hogy a kolozsvári szent Ferencz- és

¹⁾ *Fraknói: Magy. Orsz. gy. Eml. II. köt. 610. l. Kovachich: Supplem. ad Vest. Com. III. 191—99. ll.*

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. I. k. 218 l.*

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. I. k. 338. l.*

⁴⁾ *Gr. Kemény József. Coll. Dipl. Tom. I. 187. l.*

szent Domokos-szerzetbeli atyáknak előbbi helyökre szabadon visszatérhetése türessék meg, s többé az ország végzései ellen ily baljóslatu dolgot senki megkísérteni ne merjen; mert az ország ur lakosai [*Domini Regnicolae*] nem akarnak társak lenni ily elkövetett vagy elkövetendő vétségekben.“¹⁾ Ebből bizonyos, hogy Kolozsvár mindkét régi szerzetesrendje hajlékából, ugy az óvári, mint a farkas-utczai zárdákból már akkor ki volt zavarva. E nagy mozgalom időpontja valószínűleg Martinuzi 1551-ben decz. 17-ki tragikus halálának köztudomásra jutása.

A helytartó püspök oly forradalmi intézkedésének emléke maradt fen 1542-ről a márcz. 29-iki tordai országgyűlés végzésében, midőn ő a királyné és fia nevében Erdélyt birtokba vette, s azt külső megtámadás és belső viszály ellen biztosítani kívánta, a mi csaknem példátlan a történetben, s mutatja, hogy ő kitűzött politikai céljai elérésére semmiféle eszközt felhasználatlanul nem hagyott. Az ő előterjesztésére t. i. meghatározottat: „hogy mind azon tanulók, a kik a fegyvert birják, az ország védelmére fő vesztes büntetése alatt fölkeljenek, s a püspök értesítettett róla, hogy a tanulók ebbe beleegyeztek.“²⁾ Hogy Kolozsváratt is volt iskola és voltak tanulók, Heltai 1551-iki biblia-kiadásának előszava igazolja, a mi hátrább tárgyalva lesz.

Áldásos korszakot kezdett Kolozsvár művelődési történetében 1550-ben a tudós ág. hitvall. plebánus Heltai Gáspár, nyomdája felállításával s nagy számú latin és magyar tan- és egyházi, tudományos és gyönyörködtető könyvek nyomtatásával. Virradása volt ez az éjszakának, mely azelőtt e városra borult . . . Mint a nap felköltére megvilágosul a vidék s láthatókká lesznek az addig ismeretlen tárgyak, tiszta körvonalokban tűnnek fel a dolgok és lények alakjai: ugy kezdett az ismeretlenség homályából kifejlődni, írók és tudósok új meg új szellemi életnyilvánulásaiban láthatóvá lenni, s ezek által egy erőteljes polgári és erkölcsi testület képét öltetni magára Kolozsvár városa. A reformatio szellemének erősbülő hatása megszólaltatta a sajtót, ez munkára ébresztette az alvó lelkeket. A hitújítás könyvekbe foglalt új eszméi és gondolatai az elmék forradalmát, a nemzeti nyelv min-

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 382—83. II.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 87. I.

denhol megértett beszéde a közérzület fölviányozását s megújhodását idézte elő. Mintha új világ tünt volna fel Kolozsvár belső életében. Megragadta ez ellenállhatlanul a haladást kedvelőket s az új eszmékhez vonzódókat, megdöbbsentette a réginek, a megszokottnak barátait. Megmagyarázhatatlan, hogy a kolozsvári sajtónak egyik legelső latin terméke Martinuzinak, a reformatio ez erős ellenzójének köszöni lételét, ő adta tárgyát és fedezte kiadása költségét. A másik, a hazai legelső magyar kiadvány, Heltai nevét dicsőíti, s Kolozsvárnak teszi egyik legnagyobb becsü történeti nevezetességét.

E művek s kiadók megérdemlik, hogy e helyen bő emlékezés legyen róluk s meleg szavakban fejeződjék ki irántok a nemzeti hála.

Az első latin nyomtatvány Martinuzi püspök által a nagyváradi főegyház szentélyében talált egy régi kézirat, ¹⁾ mely a magyarok közt az igazság kinyomozására csaknem negyedfél század előtt gyakorlatban volt szokás leírását foglalta magában. „Mint hogy nyilván van — mond lelkes előszavában Heltai — hogy az emberek elméjét inkább megindítják a példák, mint a beszéd, nemesak a köznépet pedig, de a kitünőbbekét is: bölcsnek és hasznosnak ítélte azon elhatározást, hogy az igen tisztelendő ur, György frater, nagyváradi püspök s Magyarország és Erdély közbirája és helytartója sat. az igazság kinyomozására szolgáló ezen szokásos törvényt, melylyel a mi magyar nemzetünk 340 év előtt, III. Béla király alatt vitás ügyekben élt, az azt igazoló bizonyítékokkal együtt maga költségén kinyomatta és kiadatta. Meglátszik ebből, mennyire igyekeztek és szorgalmatoskodtak a hajdani időkben kormányzóink és biráink, nehogy azok javára legyen az ítélet, a kiknek nincs igazuk. Ez a mellett, hogy gyönyörködtet, egyszer-

¹⁾ Czime és Colophonja ez: RITUS EXPLORANDAE VERITATIS, QVO HUNGARICA NATIO in dirimendis controversiis ante annos trecentos et quadraginta usa est, et ejus testimonia plurima in sacratio summi templi Varadiens. reperta.

Elöl Kolozsvár ezimerét koszoru köríti, feljül félkörben:

CLAUSENBURG.

A koszorun alól: Colosvarii 1550.

Végén: FINIS. Impressum Colosuarini per G. H. Anno salutis humanae 1550.

mint minden nemzetbelieket, de kivált minket arra is int, [mert rútt az ősokeket tisztességes dolgokban nem követni!] hogy minden köz- és magánügyekben, legkivált pedig a polgári ítéletekben az igazságot kövessék s az igazságtalanságot megvessék; egyszers- mint pedig hitványságukért feddi, sőt meggyőzi azokat, a kik, mivel hazánkat soha sem látták — nem tudja miért vagy kik beszéde által rá biratva — nem átaláltak írásaikban is Apollo oraculumaként beleigztatni, hogy a mi nemzetünk vadak és állatok szokása szerint, törvények és ítéletek s rendtartás nélkül folytatták és folytatják életöket. De ezek hazugságát avagy csak ezen bizonyíték is igazolni fogja, mint a mik bárkit meggyőznek arról, hogy őseinknek meg voltak saját törvényei és ítélőszékei, még pedig a nemzet természetéhez képest durvák és szigoruak sat. Mert tekintet nélkül az egyénre, a kinek szavában kételkedtek, ha a dolog ugy hozta magával, Váradra küldetett, s ott Isten nevét segítségül híván, minden kuruzslatot félre téve, felszólittatott, hogy az égő tüzes vasat nem csak megfogja, de kezében tartsa is szava igazságának megtudása végett. Mert ha a kezeiben tartott tűz azt megégette, hamisat mondott és elítéltetett, ha nem, akkor igazat és igazolatott.“

Ime a nemzetünk jó hirneve érdekében nyomtatott legelső nagybecsű mű, honfoglaló ősnemzetségeinknek gazdag névtára, a legrégebb történetforrások egyike, mely 650 év előtti magyar hajdankorunkra vet világosságot, megezáfolva ama nézetet, mintha műveltségünk csak minapi lenne, s a velünk élő szlávoktól vagy a nyugati nemzetektől származnék, és pedig nem csak szóval, elmulól- lag, de örökké fenmaradó jegyekben hirdetve az ellenkezőt, a nyomtatás erkölcsi súlyával, az egész művelt világra kiterjedő módon.

A másik ős nyomtatvány, Heltainak általa írt kisded műve,¹⁾ kolozsvári nyomdájának eddig tisztán meghatározható első magyar terméke. A cím fametszettel van körítve, a részek kezdetein is mindenütt fametszet. Kiemelem e helyen magyar biblia-kiadását is

¹⁾ Címe: *Cathechismus Minor*, Az az, a keresztyeni tudomanac reu- ideden valo sumaya.

Colosuarba nyomtatott 1550. 8-r. A—D7 31 számozatlan levél.

Colophon: Colosuarba nyomtatot Helthai Gáspár és György Hoffgreff által. 1550. *Szabó Károly*: Régi Magyar Könyvtár 1879. II. I.

1551-ről, ¹⁾ mely mint ős magyar irodalmi termék, a maga nemében páratlan. Érdekes előszava a kor irodalmi viszonyainak megragadó jellemzése, s a mit hajdankori nagyjainkról mond, fájó igazság, melynek nagy kárát vallotta nemzetünk. „Szükség lett volna — úgy mond — hogy ennek előtte régen a mi országunkban élő fejedelmek ne kimélték volna költségeket, hanem gondot viseltek volna erre, hogy az a drágalátos könyv a mi nyelvünkön is olvastatható volt. Mert nem sokan értik úgy a deákot, hogy azon olvassák. De most már sok jámbor kívánja, hogy a bibliát magyar nyelven bírja és olvassa. Ezt pedig tétéményével is megjelentette egy nemes, jámbor és istenfélő személy, Fejérváratt lakó Cháky Mihály. Mert nem kimélvén az ő költségét, mind mi nekünk, kik e munkákban voltunk foglalatosak, segítségül volt, s mind a nálunk volt könyvnyomtatóknak.

„Ha pedig kívánod — így folytatja Heltai előszavát — a mi nevünket, kik e munkában voltunk foglalatosak, és a mi Istenről illő vallásunkot meg akarod érteni, nem rösteljük rövid beszéddel megjelenteni.

„Néha hárman s néha négyen voltunk együtt e munkában: *Heltai Gáspár*, kolozsvári lelkipásztor, *Gyulai István*²⁾ magyar pre-

¹⁾ A BIBLIANAC ELSŐ RÉSZÉ, AZ AZ, MOZESNEK ÖTF KÖNYVE. Mely Magyar Nyelvre fordítottat a Regi es Igaz Szent Kenyvekbol.

1. Genesis.
2. Exodus.
3. Leviticus.
4. Numeri.
5. Deuterronomium.

Cum Gratia et Privilegio Reginalis Majestatis.

COLOSVARBA.

1551.

A könyv bevezése [*Colophon*]: COLOSVARBA NYOMATOT HELTAI Gaspar és György Hoffgreff által. 1551. 4-drét alakban.

²⁾ *Gyulai István*, társaitól külön, önállóan is átdolgozta a szent írás egy részét, melynek ő e czímet adta: *A Jesus Sirak könyve*, magyar nyelven. Kolozsvárban, 1551. 8-adrétben. Czimlapján ez érdekes bibliographiai részletek olvashatók. „Gyulai István, a kolozsvári szentegyháznak szolgája, minden keresztyén atyafiáknak istenbeli szeretetet és kegyelmességet kíván, az Atya Istennek szent fia, a mi egyetlen egy urunk, Krisztus Jézus által. Amen.

Hoztanak vala mi hozzánk Tholnáról egy néhány keresztyén atya-

dikátor, *Ozorai István* és *Vizaknai Gergely* ¹⁾ Scholamester. Nem ok nélkül voltunk annyian, hanem azért, hogyha valamelyikünk az írásnak értelmét, vagy a magyar szóknak módját és járását jól eszébe nem vette volna, a másunk vagy harmadikunk eszébe vette. Mert tudjuk, hogy akár ki is néha csak kicsid dologban is eltévelyedik. Az Isten az ő ajándékát nem egyaránt osztogatta, egynek egyet, másnak másfélét adott, némelynek többet, másnak kevesebbet Nem csak a köz deák bibliát vettük pedig, de a görögöt, zsidó bibliát és egyéb nyelven valókat is. Megolvasván egyikünk egyiket, másik másikat, harmadik harmadikat, negyedik negyediket, követtük az igazb és az írás szerint való értelmet.“

E két nagybecsű nyomtatvány egyikében a magyar gyermeki

fiaknak munkáját, a *Jesus Sirah* könyvét, kik ezt a nemes könyvet magyar nyelven megtolmácsolták vala. De mivel hogy meglátás nélkül nem illik vala kibocsátanunk: ez okáért annak meglátását Heltai Gáspár, a mi szentegyházunknak főpásztora én reám bizta. Meglátván azért, némelyet az ő munkájokban helyén hagytam, némelyet pedig világoosságnak okáért elválasztottam, hogy a keresztyén ifjak nyilvánban megérthessék és igazban követhessék. Kértünk azért, hogy e munkát jó néven vegyéték és dicsérijétek az Istent. Amen. [Lásd: *Régi Magyar Könyvtár*. 26. sz. 12—13. lapon.]

E mű tehát Gyulai Istvánénak méltán tulajdonittatik, a kiben a jeles biblia fordítón kívül egyszersmint Heltai korában a kolozsvári egyik magyar prédikátort ismerjük meg. [*Lugosy József* ily czimű eredeti kéziratából: *Magyar nyomtatott könyvek pótléklajstromának folytatása Sándor István magyar könyves házához*, a m. tudom. Akademia kéziratárában: *Történelem*. 4-edrét. 58. sz. 24-ik jelző szám alatt.]

¹⁾ *Vizaknairól* az előtt ismeretlen életirati és bibliographiai adatokat fedezett fel egy eredeti Codexből, mely az ő tankönyve volt, s most a kolozsvári ev. ref. főtanoda birtokában van, *Fekete Mihály*, azon főtanodai egykori tanár, s kimutatta, hogy e kitünő tudós férfi a kolozsvári iskolában mester [*rector*] volt, theológiát és bibliai exegesist tanított s előadásánál használt kézikönyve rendszere, saját magyarító jegyzetei s e tankönyv írása kezdete, folytatásai és vége épen 1545—49-re esnek, akkorra, midőn Heltai a biblia első kötetét kiadásra készítette, s hogy neki ebben Vizaknai egyik munkatársa volt, Heltai előszaván kívül az itt közölt adatok is igazolják. Fekete a Vizaknai rectorát 1553-ig terjedőnek írja, kit akkor Dávid Ferencz váltott fel s ő predikátorságra lépett, a mit: *A keresztény tudománynak egy néhány fő articulusiról való könyvecske* czimű 1593. másodszer kiadott műve hagyott emlékezetben.

Látható: *A kolozsv. ev. ref. főtanoda régiebb és legújabb Története* sat. cz. könyvben 1876, 3—6, II,

szívhez szól az író, az anyai nyelv édes hangján irt hitczikkekben, ifju kedélyét szelid érzésekkel, értelmét Isten felől magasztos képzetekkel töltvén el, a keresztény emberiség tagjává avatja őket már zsenge korukban; a másikban a vallás kutfje és alapja, a biblia szintén nemzeti nyelven van megszólaltatva, hogy örökigazságai s a keresztény erkölczstan elvei könnyebben megérthetők legyenek, hogy mélyen bevésődjenek a magyar nép lelkébe, s abban új hitvilágot gyujtva, felköltsek az igaz emberszeretetet, s a szabadság és erény utján vezessék rendeltetése felé . . . Nagy a szolgálat, a mit ezzel Heltai és társai s nagylelkü Mecenásuk, Cháky Mihály Kolozsvár és a magyar nemzet iránt tett, helyes alapra fektetvén a nagy szellemi változás által mindkettő polgáriasodását. Illó, hogy az első mű kiadójának védő szava, az utóbbi művek által felköltött eszmék melege s általuk előidézett erkölcsi megújulás emléke minden mivelt szívben hálával visszhangozzék, a kolozsváriakét pedig hozza hevesb dobogásba, költsen föl bennök lelkesült érzést a nemzeti megvédett becsület s új civilisationk főlemelő öntudata.

B) I. FERDINÁND.

Helytartói: CASTALDO és BÁTHORI ENDRE, DOBÓ ISTVÁN és KENDI FERENCZ
— 1551—1556. —

A királyné távozása Erdélyből a béke eltávozása volt, az új kormányrendszer a réginek folytatása, mely állandósította a belviszályt és kültámadásokat, lehetlenné tette az egyén és municipiumok életfejlődését, sőt a polgárok közszabadsága szebb nyilvánulásainak nyomait is az idő és ellenség megsemmisítette. Ezért Kolozsvár történetirása e korszakban is nem alkotás, de csak tarlózás s szorosán össze nem függő események meg-megszakadó láncza.

A nagy átalakulásokat tervező kormány előtt szükségesnek látszott, hogy Kolozsvár szab. kir. kiváltságos városi jogállását igazolja. E végre 1554. augusztus 20. Eötvös István és Kalmár László esküdt polgárok a kolozsmonostori konventtel átírátták Zsigmond király 1405-ki alap kiváltságlevelét¹⁾, melyben Kolozsvárt köfallal körítetni rendelte, beligazgatását körvonaloztá, hatás-

¹⁾ Látható: KOLOZSVÁR TÖRTÉNETE I. k. OKLEVÉLTÁRA 123—126. ll.

körét kijelölte s országa többi szab. kir. városaival egyenlővé tette.¹⁾ Másik indító ok rá az volt, hogy oly zavaros államviszonyok közt, minők Erdélyben akkor fennállottak, az eredetit kezökből kiadni nem volt tanácsos; de jogvédelemre sűrűn lévén szükség: birni akartak azt pótló hiteles másolatot, csak így lévén biztonságban az erdélyi viszonyokat sem nem ismerő, sem a régi jogokat nem tisztelő katonai-polgári kormány intézkedései ellenében.

Kolozsvár gyarapodására volt Kendi Ferencz és Dobó István vajdának 1554. márczius 12-ki azon levele, melyben megerősítették II. Ulászló királynak 1502. october 7. Budán kelt s Szentgyörgyi és Boznyi Péter ispán, kir. udvarbiróhoz és erdélyi vajdához intézett parancslevelet, melyben tudatta vele és az utána következőkkel, hogy a király Kolozsvár birája, esküdt polgárai és egész közönsége szolgálatára, Bornemisza János kir. kincstárnok előterjesztése folytán, *négy sátoraljja czigányt* adományozott és rendelt, s meghagyta a nevezetteknek és utánok következő vajdának, hogy azokat Kolozsvár polgári közönségétől, a kiknek a király szabad elhatározásból adta, el ne vegyék s el ne tulajdonítsák, sem valamely díj [*taxa*] vagy más fizetés teljesítésére kényszerítettetni ne engedjék, sőt őket az ily megtámadók s elidegeníteni akarók ellen védjék és oltalmazzák²⁾.

Itt van eredete Kolozsvár azon lakosinak, kiknek rendeltetése eleinte a város utczáinak tisztántartása, sár és rondaság eltakarítása, és veszett ebek befogása, esett állatok eltávolítása volt; a szőlőkben, gyümölcsösökben kárt tevő házi állatokat ők fogták be; büntető ügyekben mint végrehajtók szolgáltak: a bűnöst kalodába vitték, megpellengérezték [*a pellengérhez = szégyenfűhöz kötötték*], zsákba varrva vízbe vetették, czégyeres életű nőket megseprűztek, s a városból kikisérték s a t. Számuk lassankint annyira szaporodott, hogy egy kis városrészt alkottak — az ugynevezett *Czigány-sort*: később kisebb vétségekben büntető hatalommal bíró, általuk választott s részben fizetett vajdák alatt — mint a társadalom egy alsóbb osztálya — külön polgári kötelékben éltek s meghonosultak. Hátrább bővebb szó lesz róluk.

Földművelés, ipar és kereskedelem lévén a város fő életérdeke:

¹⁾ Látható a városi *levéltárban*. Fasc. J. 33. sz.

²⁾ OKLEVÉLTÁR X. sz.

az önfentartás természeti ösztöne és szükség kényszerítette, hogy erre bármily viszonytárságok közt is kiváló gondot fordítson. Birtokei s földművelési érdekei biztosítása végett Báthori Endre, szabolcsi főispán, kir. tárnokmester, erdélyi vajda s székelyek ispánja 1553. ápril. 3. Szamosújváron kelt parancslevelénél fogva kijáratatta a városnak Magyar- és Oláh-Zsúk felőli határait.¹⁾

Az *iparos életből* a következő figyelmet érdemlő részletek maradtak fenn.

E mű első kötetében²⁾ érintve volt, hogy a *Szekérvészítő* czéh jegyzőkönyve 1551. kezdődik; fennebb³⁾ említettem, hogy a czéh szabályai váltakozva németül, latinul és magyarul voltak írva. Érdekesnek látom itt a mesterek neveit az első jegyzőkönyv alapján közölni, megjegyezve, hogy elől vannak följegyezve a megholtak nevei, azután az élőké. Egy mester, neve után megjegyezte fölvétetése évét, t. i. 1551-et, a miből következtethető, hogy az előtte való mesterek a korábbi időből irattak be utólag. E névsor mutatja, mily nagy volt még ekkor is a német szekérvészítők száma, a mi később névváltoztatás, a magyarok szaporodása, nősiülés és más okoknál fogva tetemesen megváltozott. Azt hiszem, itt volt helyén e korszakba tartozókat beillesztenem.⁴⁾ A *Kötélgyártó* czéh az e mű I. kötetében⁵⁾ közölt latin czéhszabá-

¹⁾ Látható: KOLOZSVÁR TÖRT. I. k. 85—86 ll.

²⁾ KOLOZSV. TÖRT. I. k. 587. l.

³⁾ KOLOZSV. TÖRT. II. k. 31—32 ll.

⁴⁾ *A czéh alakulása óta elhalt mesterek:* Meister Chrestel von Schespurg, M. Urban v. Ida, M. Farkas v. Klausenburg, M. Gregor Arold v. Durpach, M. Mathes, M. Endres Kerekes v. Klausenburg, M. Endres Zörner, Endres Vinkelt v. Klausenburg, Mathias Fenesch v. Weiskirch, Piter Zekel v. Klausenb. Farkas Gregor v. Klausenb. Seymon Gulder, Jakob Gulder, Hannes Wogner, Paul Libgott, Mathias Prediger, Jörg Maurer. *A még élők:* Andres Renehlt, Mathes Rewlis, Georgius Renehlt, Petrus Zekell, Chrestel Arold [1551.] Jacob Göder, Simon Morthmes, Klein Bloss, Hannes Gedell, Jörg Maurer, Joannes Philepfi, Paul Wentrich, Stephan Keyler, Clinen Schuler, Farkas Gergely, Simon Zinder, Laurentius Hozos, Farkas Pál, Paul Weyden, Steffen Wolf, Mathias Rediger, Paul Lychich, Chrestel Mois, Cýrides Mauksch, Hannes Weyden, Niclas Teccendorfer, [1600] Benis Weber, Francz Weisz, s a t. Így megy ez 1615-ig. Egy-két magyar közt 10—15 százsz jó elé. Az írás mind százsz tájszózással vegyült német, a mi a jegyzőkönyv nyelve is.

⁵⁾ Látható: KOLOZSV. TÖRT. I. k. OKLEVÉLTÁRÁBAN 270—71. lapokon.

lyokat 1550. pünkösd utáni nyolczadnapon Waldersdorff Henrik György által németre fordíttatta; áll I—VII czikkből és bezáró részből. 1555. Herczeg Gáspár biróságában 13 pontu új alapszabályt alkotott, melyek 7-ke rendeli: hogy minden mester az önnön adatott helyén a piacon áruljon, saroglyája [*hordozható kis taliga szekér*] az ő helyén legyen, mivét ott adja el, ha nem cselekszi, büntetése egy Ort = dr. 25.¹⁾ A *Szizjgyártók* czéhe szintén 1555. alkotta meg a *legények szabályait*, német nyelven, hártýára írva egy negyediven.²⁾ A *Szöcsöknek* az erdélyi városokban, s azok között Kolozsváratt is nyers bőr árulási kizáró kiváltságát,³⁾ melyet 1513. II. Ulászló aug. 9. adott, II. Lajos 1519. márcz. 16. megerősített, a k. monostori konvent Enyedi Antal és Kis Mihály kolozsvári szöcsök kérésére ugyanazon évi nov. 6. átiratban kiadta, s ezt I. Ferdinánd 1555. aug. 27-ki átiratában megerősítette.⁴⁾ A *Kovács* czéhnek vagyona 1768. jun. 18. történt számbavételekor, egyebek közt, két ezüst pohara volt, feljúl és fenekén megaranyozott; egyiknek fenekén belől e felirat volt látható: GÁSPÁR ÉS LŐRINCZ KOVÁCS CZÉHMESTEREK 1556. A másíknak külső fenekén látszott ez a felirat: GÁSPÁR ÉS LŐRINCZ KOVÁCS CZÉHMESTEREK CSINÁLTATTÁK 1556.⁵⁾ A jegyzőkönyv írója azt jegyezte utána, hogy mikor a kovács inas beszegődik és fölszabadul, egy pohár bort kap ezzel, hogy emlékezzék meg az ezüst pohárról. Nagy czéhgyülések és remek bemutatások alkalmával az ezekből ivást *örömpohár*-nak hívják. Volt egy golyóbis öntője is, és egy veres szőnyeg a czéhmasteri asztalra, mikor a mestereket a felszabadultak s új mesterek megvendégelték. A *Szabó* czéh német szövegű szabályokat adott a legényeknek a város pecséte alatt 1554-n Kisasszonyhó 18-án, megújíttatott a magyar mesterek érdekében magyar nyelven 1577. és 1628. febr. 9. *Lutsch János, Grusz András,*

¹⁾ Látható a czéh 1487. évi, németül írt, legelső eredeti jegyzőkönyvében, mely hártýába van kötve, s korának és Kolozsvár hajdani fejlett iparának igen becses emléke.

²⁾ A *czéh levéltárában* levő *eredetiből*.

³⁾ Látható KOLOZSV. TÖRT. I. k. OKLEVÉLTÁRÁBAN, 327—28 II.

⁴⁾ *Eredetije* meg volt a *szöcs* czéh levéltárában 7. sz.

⁵⁾ Betű szerint így volt a két felirat: Az *első*: GASPAR ES LEVRIN KOWACZI CEHMES. 1556. *Második*: GASPAR ES LERIN KOWACZ CEH MESTEREK CZIN. 1556. Ezeknek 1847. is meglétét tanusították a leltározók: Fekete Ferencz, Augner György, Pávits János. A *czéh levéltárában* levő *eredetiből*.

Segesvári [Schespurger] *Lőrincz*, *Kecskeméti Szabó János* czéh gondviselői, *Gasner János* jegyzősége alatt. Az első magyar szöveget nem találtam föl, a másodikat, mint keletkezési éve történetébe illőt, itt tárgyalom.

Jellemző a bevezetés vallásos iránya, a mi a Kolozsváratt lefolyt hitújítás csaknem rajongásig menő első korszakára mutat. „Minekutána — így szól az — a mi időnkben Isten nagy kegyelmessége által az ő ügye, az evangéliumból az igazság ismeretére jutottunk, a czéhben és az egyházban való különböző dolgokat, rendeléseket és egyéb végzéseket, melyek ugy a mester uraknak, mint kivált az ifjaknak terhesek és nagy nehézségekre voltak, méltán letöttük, s lelkiismeretünk szerint, a terhek és nehézségek könnyebbitésére, a mi fiainknak, a szabó legényeknek negédességök és akaratosságok enyhítése végett, gondoltunk ki és szabtuk bizonyos módot és rendet, mely szerint magokat egymás között viseljék, engedelmisségben, Isten dicséretére és tisztességére, életek jobbitására, mely közöttünk és magunk akaratjából való újítás tartassék meg a megirt büntetések alatt.

A szabályok lényegeseb pontjai: „a legényeknek legyen tulajdon szállása a legények atyjánál, míg művet találnak, s pénzért ételök, költségteleneknek ingyen kétszer; legyen czéhládájok, melyre a czéh által választott két mester és a legényektől minden kántorban választott két legény [*dékán*] ügyel; az újonnan érkező legény első fél heti bérét köteles a ládába beadni, tanulásukat elvégezett ifjak 1 pénzt; beteg legénynek a ládából 25 vagy 50 pénzt adnak, mit fölgyógyulásakor megfizetni köteles; ha meghal, hagyatékából társai temetik el, ha ez nincs, a czéh ládájából; a ki mesterré akar lenni, kell, hogy elébb a városon esztendeig és 3 napig lakjék egy öreg mesternél; a mely legény mesterétől hír nélkül vándorolni megy, irjanak utána s szorítsák rá, hogy az okozott kárt fizesse meg; ha hétközben magának ünnepet szerez, a dékánok büntessék meg a czéhmester hírével; illetlen helyeken kártyázók 50 denárral büntetessenek; mesterök házába tisztátlan személyt bevivőket a legények vessék és utálják meg mind itt, mind másutt, valahová jutnak; e felett büntessék is meg jámborok itélete szerint; a mely legény kész asszonyi allatnak a legények szeriből tisztelőt adna, érdemi szerint büntetessenek; a ki megrészegszik, fizessen 32 drt; valamely legény ünnep nap nem

marad mestere házánál, hanem koszorura megy, menjen a műtársaság koszorujára, ne idegen helyre, különben a legényeknek köteles a koszorút megadni; ha mestere akarata ellen, házon kívül hál, büntettség meg; a mely legény a czéh apánál, koszorun vagy máshol tiszteletlenül szól, mást szid, vagy rá kést ránt, büntettség 32. denárral; az, a ki a másikat meghazudtolja, 10 dral; ha legény birsággal vagy koszoru meg nem adással elmegy, a dékánok jelentsék, s a mesterek találják módját, hogy neki sehol mívet ne adjanak, míg tartozásának eleget nem tesz; legények és dékánok a kulcsot el ne jártassák gyűlésért máskor, mint ünnepen, a ki ellene tesz, fizessen a mestereknek 1 frt; ha a mester a legény italpénzét elvonná, a dékánok jelentsék a czéhmesternek, s ez gondoskodjék, hogy jutalmuk meg legyen; a legények minden illendő dologban a mesterekhez engedelmesek legyenek. E szabályokat minden kántoron olvassák el, hogy az újonnan jött legények és ifjak, kik apród esztendejeket kitanulták, megértsék a tiszteséges mesterségnek és műnek rendeléseit; mert hol az ifjuságnak semmi rendtartása nincs, ott semmi tiszteletes élet nem szokott következni. Azonképpen — ez a szabályok bölcselkedő bezárása — a hatalmas örök Isten mindeneket mértékkel, móddal és bizonyos időben határozott, s a hol nincs rendtartás, ott tévelygés van.“¹⁾

A *kereskedelem* ügyében Báthori Endre vajda 1553. márcz. 25. Kolozsmonostoron oly tartalmu védlevelet adott ki Kolozsvár polgárainak, minő a Martinuzi helytartóé 1542. márcz. 9-ről.²⁾

A város birája és esküdt polgárai 1555. márczius 17. értesítették Szeben város és a szász hét és két székek biráit, hogy Apaffi Gergely Bányabükk nevü birtokában oly súlyos vámot állított, a mi nemesak nekik, de egész Erdélyországnak legnagyobb kárára van; folyamodtak tehát orvoslásért a vajdákhoz; de azok a következő országgyűlésre halasztották az ügy elintézését. Kérték a szász hét birákat, hogy e dolgot igazítsák egy értelemmel s szabadságukat védelmezzék közösen.³⁾ Az országgyűléseken ez ügy tárgyalására nem nyílt alkalom, közigazgatási úton elintézésének pedig nem maradt sem nyoma.

¹⁾ OKLEVÉLT. XI. sz.

²⁾ KOLOZSV. TÖRT. II. k. 24. l.

³⁾ OKLEVÉLTÁR XIII. sz.

Itt említem meg az 1556. márczius 8-ki szász-sebesi országgyűlés azon végzését is, hogy a magyarországiak a barmot Erdélyből ki ne vigyék, hanem csak idevaló kereskedők vehessék meg a sokadalmakban a barmot és bőrt, és ezek vihessék ki is, de sarut és szíjzserszámot ezek se. A helytartó tanácsával szabjon árat minden marhának; a városi biráknak is rendelje meg, legyen gondjuk rá, hogy a marhák a meghatározott árban adassanak el. Városokban minden mészáros tartozzék a hust fonttal árulni, ha a birák nem ügyelnek rá s panaszkodnak miatta, a helytartó büntesse meg.¹⁾ E végzést a kolozsvári ápril 24-ki országgyűlés, — mint a szegény jobbágyokra nézve káros, — annyiban módosította, hogy ökröt és más barmot bárhol bárki vehet és vihet ki, csak a lovat és egyéb ott elősoroltakat véve ki. A mészárosoknak marhával való kereskedés azok elvesztése büntetése alatt megtiltatott, elégedjenek meg — mondja a törvény — mesterségök hasznáival.²⁾

Az 1556-n augusztus 10-n tartott kolozsvári országgyűlésen különböző panaszok jöttek elé: hogy a kir. és mezővárosokban, falukban levő mesteremberek áruiktól kétszeres árat vesznek. Felkérte a helytartó, hogy a polgármesterek, birák és esküdt polgárok által hasson oda, hogy a mesterembereket kötelességök határai közt tartsák meg, ne kérjenek tetszés szerinti árat, s az igaz, méltányos és meghatározott [*limitált*] árral elégedjenek meg; e végzés ellen cselekvőket pedig büntetessék meg. Ha ezek elmulasztják, a helytartó őket büntesse meg. Az is végeztetett, hogy lovat, csizmát s bárminő bőrkészítményt, lótakarót [*köznévén nemez-t*] az országból ki ne vigyenek. Ha bárki ez ellen tesz, a ki rajta éri, elfoglalhatja.³⁾

Az *igazságszolgáltatásban* lényeges változás történt a vajdai székeknek 1553-ik decz. 26-ikán Kolozsvárárt hozott végzése által. „Együtt levén — így szól az — Bornemisza Pál, erdélyi püspök, Medgyesi Ferencz, kolozsmonostori apát, Wernher György Sárosvár parancsnoka és Bernáld Tamás, mint I. Ferdinánd fejedelem és király biztosai: kölcsönös megegyezés következtében megjelentek előttük Bornemisza János kolozsvári bíró és a többi esküdt pol-

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. I. k. 573. l.*

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. I. k. 578. l.*

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. I. k. 586. l.*

gárok, mint fölperesek, és Kemény János kolozsvármegyei főispán, Gyerő-monostori Radó Zsigmond és Mogyorói Bánffy Pál, a perbe fogott kolozsvármegyei nemesség nevében, mint alperesek, s a nevezett bíró és esküdt polgárok panaszképen előadták: hogy a mondott nemesek, nem tudják, mitől indítatva, a fölperesek és általában a kolozsvári lakosok kérésére, midőn azok azon vármegyében lakó nemeseket vagy nem-nemeseket egy s más ügybajban a vármegyei törvényszékre meghívadják, ítéletet mondani nem akarnak, azt állítva, hogy ha a fölperes város a maga nemeseinek vagy jobbágyainak az ő biróságuk előtt elintézett vagy elintézés alatti ügyét föllebbezés útján a vármegyei törvényszékre átbocsátni hajlandó lesz, alperesek is készek az ő részökről való bármely peres félnek törvényt és igazságot szolgáltatni. De alperesek ezen kívánsága a fölperes város szabadságával és kiváltságaival nyilván ellenkezik, miért is az, a közte és alperesek közt fenforgó ügyben a vajdai törvényszéktől ítélet és igazság kiszolgáltatását kérte. Erre alperesek vizsongozták: Kolozsvár város Kolozsvármegyében van alapítva, fölpereseknek tehát a vármegye jogaival kell élni; mihelyt a fölperes város az előtte indult pereket az ő biróságai elől föllebbezőleg, a szolgabírák útján, a vármegyei törvényszék elé átbocsátja, az alperesek is a fölperesek azon vármegyében lakó minden peresének ítéletet szolgáltatni készek. Fölperes azt felelte rá: igaz, hogy Kolozsvár Kolozsvármegyében van alapítva, de Magyarország hajdani dicső királyai a várost a vármegye többi tagjaitól magok részére elválasztották, kiváltságokkal és szabadságokkal ajándékozták meg s az azokkal élést fölperes városnak engedélyezték; ő nem köteles ezek ellenére ügyeit saját birósága elől a vármegyei törvényszék elé bocsátni, ellenben kész az alpereseknek előtte indult vagy indulandó minden ügyeiket törvényes föllebbezés útján az ország rendes biráinak ítélete alá bocsátni. Ezeknél fogva minthogy az alperesek a magok állításai felől fölpereset meggyőzni nem tudták: mindkét fél a vajdai törvényszéktől kérte az ítéletet és az igazság kiszolgáltatását, mely a vele együtt levőkkel, mint az ügy megvizsgálására egybehivottakkal fölperes Kolozsvár város ügyét a joggal megegyezőnek látván, érett megfontolás és józan határozás után, kivánságával egyezőleg, azt ítélte: hogy az elől említett alperesek a fölperes kolozsváriak és lakostársaik kérésére a megyében lakó minden nemes és nem-nemes ügyében ítéletet és igazságot tenni

és kiszolgáltatni tartoznak. Midőn pedig a fölperesek a perbe fogottaknak az ő ügyökben hozott ítéletével megelégedve nincsenek, az alperesek a fölperesek ügyét az ő felhívásukra azonnal a vajdai törvényszék elé bocsátni tartozzanak. De a fölperes város is a kebelében lakó minden alperesnek kérelmére ítéletet és igazságot tenni és azt kiszolgáltatni, s ha fölebbezik, érettebb megfontolás végett az alperesek minden ügyét a vármegyei szolgabírák közbenjárása nélkül [kiknek a fölperes városban levő tekintélye és törvényes hatósága teljesen megszüntetett] a vajdai törvényszék elé bocsátni minden módon igyekezzenek és tartozzanak.“¹⁾

A *politikai élet* országgyűlési nyilvánulása szűk körre volt szorítva, a czélt nem az ország nagy érdekei alkották, a súlypont rajta kívül volt, s Kolozsvár falai közt csak két részleges gyűlés tartatott. Az egyiket 1553. márcz. 4-ikén Báthori Endre vajda hívta egybe márcz. 9-kére; végzéseinek nyomai nem maradtak fenn. Némely írók véleménye az, hogy a törökkel való kiegyezés és Castaldo eltávozásának a kk. és rr-vel tudatása volt a fő tárgy, küldöttek is követeket a portára . . . A császári főhadvezér Kolozsvárról távozása igen fontos volt, mert sokat tartózkodott ott és a kolozsmonostori várkastélyban²⁾; legelső ottani megjelenéséhez is 1552. szomoru emlékek fűződnek, miket hátrább emlitek meg. A másodikat 1555. febr. 17-ikén Báthori Endre és Kendy Ferencz erdélyi vajdák és a püspök tartották. Tárgyaiul a közemlékekben ezek voltak megjelölve: a kormány szorongása a bizonytalan jövőért, a királyi hadi segély hasztalan várása miatt távozásra előkészület, az ország forrongása; a moldvai és havasalföldi vajdák s Petrovich rácz sergeinek a határok felé közeledése. Benn az országban francia szövetséget ajánló követ, s a királyné és fia visszahívását vad fenyegetéssel sürgető török csauszok jelenléte I. Ferdinánd uralma végét csak napok kérdésévé tette.³⁾ E gyűlésnek sincsenek írott nyomai.

Közországgyűlés tartatott Kolozsvárat 1553. jun. 20. Az egybehívó kelt Castaldo és Báthori neve s pecsétje alatt, Újváron [*Szamos-Ujvár* értetik, mint a vajdák lakhelye] jun. 6.⁴⁾ s az ország

¹⁾ OKLEVÉLT. IX. sz.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 378—79. 442—43. ll.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 468. l.

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 434. l.

sok szükségeivel volt indokolva; végzései közt fontos a király az iránti tilalma, hogy hire nélkül a vajdák országgyűlést nagy vész idejében se hívhassanak egybe, a mi az ország régi szabadságát támadván meg: nagy visszatetszést keltett. A királyné ügyében nincs szükség határozatra — így szól a végzés — mert a király kötelezettségének eleget tett; ¹⁾ pedig épen a királynénak a szerződések meg nem tartása miatti türhetlen állapota okozta, hogy az az országba hiveihez, külföldön a szultánhoz és anyjához, s testvéréhez, a lengyel királyhoz a legkeserűbb panaszos leveleket írta, melyekben maga és fia sorsát elviselhetlennek rajzolván: abból kiszabadítását csaknem könyörögve kérte.

Az erdélyi nemesek és székelyek Kolozsváratt kelt országgyűlési meghívója 1555. nov. 23-ikát, a vajdai törvényszék gyűlése 25-két tette nevezetessé Kolozsvárra nézve. Az elsők követül küldötték Szebenhez és a többi szász székekhez *Choronk Mártont* ²⁾ és Forró Miklóst, hogy az ország állapotáról őket világosítsák fel s gyűlésökbe hívják meg. ³⁾ A vajdai törvényszékben együtt voltak a két vajda, a püspök, Wass László kincstárnok, s midőn ők a Ferdinánd király hűségében megmaradásuk felett tanácskoztak, eléjük járultak a nemesség követei s aggódva kérdezték tőlük: mely módját gondolják az ország fenmaradásának? A székelyek követi is hasonlót sürgettek . . . Egyik gyűlés végzései sem maradtak fenn, de egykoru adatokból kitűnik, hogy a szultán akarata teljesítéséről s a királynénak és fiának országunkba visszahozásáról volt szó. ⁴⁾ Az 1555. decz. 23. Székely-Vásárhelyt tartott országgyűlés Balassának ország főkapitányává választásáról, a székely székek kapitányainak alája rendeléséről s a királyné és fia visszahívására irányzott végzéseiről nevezetes. ⁵⁾ Döntő hatásu volt Balassának 1556. febr. 22. Kolozsváratt kelt országgyűlési meghívója arról, hogy Tordán azon évi febr. 2-ki országgyűlésen adott hatalmánál fogva, Petrovich helytartóval egyetértőleg hűt-

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 436—438. II.

²⁾ Ez 1561. fejedelmi tanácsos volt. I. k. 65. I. *Koronka* székely nemzetség- és falu-név ma is Maros-Torda vármegyében.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 349. I.

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 557—58. II.

⁵⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 551—53. II. *Bethlen.* I. k. 566—67. II. E gyűlés végzései nem maradtak fenn.

lenségi vétek büntetése alatt hívta meg a hon lakosait a márczius 8-ki szász-sebesi országgyűlésre. Az elébb említett tordai országgyűlésen ¹⁾ felolvasták a szultán kemény parancsolatát, melynek következtében a kk. és rr. Ferdinánd királytól elállva, fejedelmökké János király fiát, az ifju János [*Zsigmondol*] választották, zászlóit mindenfelé kitűzték, Petrovichnak Erdélybe hívására követeket küldöttek, az ország védelmére 3000 fegyverest állítottak, erről Dobó István vajdát és Bornemisza Pál püspököt értesítették s végzéseiket nekik megküldötték, valamint Töke Gáspár követök által a tordai végzést a királynénak is megküldvén, az ország állapotáról körülményesen értesítették, s őt és fiát az országba visszajövetelre s a kormány átvételére meghívták. ²⁾ E végzést 1556. márcz. 8. a szász-sebesi országgyűlésen is megújították . . . Államférfiai határozottság, mély hazaszeretet és a nemzeti jogokért jó és balsorsnak magát kitevő készség egyfelől, másfelől a tiszta és erőteljes magyar irány s a szöveg polemikus tartalma a szász-sebesi országos végzést egyikévé teszi a legszebb magyar állami okiratoknak, becses emlékévé XVI. századi jogtörténelmünknek. „Mi — így szól a törvényhozás — fejedelmünknek és királyunknak a mi urunk gyermekét, a János király fiát ismerjük, a ki természet szerint való urunk, a ki az ajtón jött volt be a birodalomra és a kinek országul hittel köteleztük magunkat, kit az önnön oltalom szolgája által fosztatott meg a római király az országtól, nem mi akarattunkból. ³⁾ Mi sem a római király, sem Dobó István vajda, sem a püspök ur leveleiből egyebet kivenni nem tudunk, hanem csak azt, hogy ezéljok az, hogy a nyomorult magyar nemzetet most is kétfelé szakaszszák és az egyenetlenség miatt elveszeszszék, mint a mohácsi veszedelemkor a kétfelé válás után — minek a római király volt az oka — hogy sok magyar vér ontaték ki egymás között. Mindez okokból a kk. és rr. a mai napon [*márczius 12.*] ⁴⁾ a mi urunk gyermekét, János király fiát vettük magunk fejedelmül és királyul egyenlő akarattól, kihez az ő méltósága szerint minden engedelmességgel leszünk vagyunk is mint urunknak, kinek az ő méltósága szerint hűségére megesküd-

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. I. k. 564—566. ll.*

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. I. k. 564—66. ll.*

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. I. k. 569. l.*

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. I. k. 481. l.*

tünk, s hogy később az egész ország megesküdjék, meghatároztuk.“ Hogy ez meg is történt, kitűnik az ápril 26—27-ki kolozsvári országgyűlés végzéseiből.¹⁾ „Most — ez a bezáró rész — ő felségeik képébe tették Petrovich Péter urat, kinek minden birodalmat, a királyi méltósághoz illendőket, kezébe engedtek a római király és püspök ez országban levő minden hadával.“²⁾

A Petrovich helytartó által február 22-kére Kolozsvárra egybehívott részleges országgyűlés végzései közt fontos az, melyben a helytartó előterjesztésére, a szász-sebesi gyűlés azon végzéseinek teljesítéséül: „hogy a királyné és fia ő felségeik hűségére az ország lakosai megesküdjének“ — meghatározatott, hogy a vármegyék és székelyek a maguk neve alatt állítsanak ki ily hódolati irást, a szászok polgármestereik s első tiszteik és a községek nevében a fejevári káptalan előtt tegyék le esküjüket, s állítsanak ki arról irást saját városaik pecséte alatt.

Volt még egy országgyűlés ugyanott 1556. aug. 20., melynek főbb végzései célja az ország városainak a királyné és fia hűségére vissza szerzése s a védelmi haderő kiállítása volt; erről gondoskodni a helytartónak teljhatalom adatott, s a szultán által a királyné és fia magyarországi útja biztosítása végett kíséretül oda rendelt moldvai és havasalföldi sergeknek Erdélyen átvonulása vezetésére biztosok küldettek ki.³⁾

A magyarok és székelyek 1556. január elején újvári táborigyűlésekben⁴⁾ Kendy Antal által tudatták a helytartóval, hogy ők mindenik nemzet részéről száz-száz jól felszerelt lovast rendeltek a királyné és fia üdvözlétére, a helytartó válaszszon a három nemzetből öt-öt előkelő férfit, a kik azokkal menjenek s a királynét az országba bekisérjék; költséget adtak nekik s a királynénak útravalóul 4700 forintot, fegyverbe híván mind a nemességet, mind a székelységet addig, míg a szükség kívánja. A magyarok és székelyek kérték a helytartót, hogy a szászokat, kik közelebb az ország dolgaiban keveset fáradtak, szorítsa rá, hogy ők is a várak ostromlására adjanak 1000 katonát s Szebenből szállítsanak ele-

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. I. k. 578. l.*

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. I. k. 570—71. ll.*

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. I. k. 581—84. ll.*

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. I. k. 580. l.*

gendő ágyukat, minden városból falkonokat és minél több port és golyót. ¹⁾

Igy indult el az országos küldöttség Kolozsvárról jul. 6. a királyné és fia után. A vezető Kendy Ferencz volt. A nemesség küldötteinek neve nincs tudva. A székelyek közül András Márton, Péchi Pál, Lázár Imre és Bernád Ferencz, a szászok részéről Hedvig Ágost, Tartler János, Rener Péter és Schaffer István a szultán követeivel együtt, aug. 8. érkeztek meg Lembergbe. ²⁾ A királynét a szultán követe és Kendy Ferencz üdvözölte. A török követet azért küldötte ura — írja Bethlen — hogy a királynét és fiát országukba visszavigye; biztosítja Erdély fejedelmi székén megmaradásukat, siettetni tehát a visszamenetelt . . . Kendy Ferencz kijelentette: „hogy a barát javallása és mesterkedése által megcsalatra jutottak más hatalom alá, hogy azon hat év óta, mióta a királynét maguk közül eleresztették, kibeszélhetlen roszakat szenvedett s aláülyedett a haza, nem volt bátorságban soha a töröktől, s a németektől újabb-újabb csapás érte; megvallják, hogy vétkeztek a királyné ellen, bocsánatát, és a neki s fiának a török császár által felajánlott országba visszajövetelre s Erdély kormánya átvételére kérik; remélik, hogy az idegen kormányzás alatt siralmasan eltorzított hazájokat megvédve, sebeit be gyógyítva, régi fényére fogják ismét emelni, s hogy kérésöknek nagyobb készséggel engedjen, az egész ország nevében változhatlan hűséget és engedelmeséget ígérnek iránta és felséges fia iránt.“ ³⁾ A királyné megköszönte: „hogy az élet annyi viszontagságai között is iránta való jó indulatjokat megőrizték, s a barát álnoksága által tőle elrabolt országba visszahívják. Nemes kezdeményezésekben ne lankadjanak meg, közli az erdélyi urak kívánságát felséges anyjával és testvérével, reméli, hogy annak eleget tehet, s jóságukat örökre meghálálhatja. Annál inkább elfogadja meg hívásukat; mert Ferdinánd király ígéretét alig teljesítette némi részben, s így szerződésök megszünt. Istent és embereket hiv bizonyságul — mondja a királyné, — hogy ő a sors által fia és maga helyzete könnyebbitésére kínálkozó alkalmat a szükségtől kényszerítve fogadja el.“ ⁴⁾

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 581. l.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* 480. l. *Bethlen.* I. k. 591. l.

³⁾ *Bethlen.* I. k. 591—593. ll.

⁴⁾ *Bethlen.* I. k. 593. l.

Nem soká késett a királyné anyja és testvére elhatározása, s ő sept. 23. Lembergben 500 lengyel lovas és ugyanannyi gyalog katona kíséretében kiindult; Somlyai Báthori István Magyarország határaiig fényes magyar lovas kísérettel ment elébe, s üdvözlővén őt és fiát, beindultak Erdélybe. Az ország határától kezdve mindennél, minden nemzetbeli nép özönlött elébe, vidáman köszöntve az érkezőt. Déézszen Petrovich helytartó fogadta az ország főnemesivel s a vármegyék és városok előkelőivel, üdvözölte szerencsés megérkezését; üdvözölte Balassa, az ország főkapitánya is, mit a királyné meghatottan köszönt meg, s fényes lengyel, török, erdélyi, oláhországi és rácز kísérettel, mely előtt csipkézett szélű veres török zászló lengett, közepében aranyozott szív, mely a szultán irántuk való jóindulatát jelképezte, a lakosság sűrű örömkialtásai között octob. 23. d. u. két órakor érkezett meg Kolozsvárra. ¹⁾

Martinuzi halálával mintha azon gát szakadt volna el, mely addig Kolozsváratt a reformatio fejlődését feltartóztatta: a polgárság ellenszenve legelőbb az ottani predikatori [*Domokos-*] szerzet ellen tört ki. A közgyűlési jegyzőkönyvek ez időből nem levén meg: csak a szerzet panaszleveléből s a királyi rendeletből tudjuk annak miként történtét. Eléadták — ugymond I. Ferdinánd király 1552. apr. 7. rendeletében — a kolozsvári prédikatori szerzetbeliek, hogy a kolozsváriak a közelebbi napokban — nem tudják mi októl indítatva — zárdájukba erőhatalmasan berohantak, s a mit a szobákban, a czellákban s egész zárdában találtak, sőt a könyvtárt is, melyben sok jeles könyv volt, kirabolták, ajtókat, ablakokat ellenségeként összetörték, s az ott lakó barátokat különbözőleg bántalmazva, az Isten és egyház megvetésével, panaszló nagy kárára, a zárdából kihányták. Tudomására jutott — írja tovább — Castaldo főhadvezér és Báthori Endre erdélyi vajda hívei jelentéséből, hogy a kolozsváriak az ő intéseikre a végbe vitt erőszaktétel, bántalom és károk megtérítése iránt előttük kiegyeztek volna; de minthogy a király a barátoknak s Isten és az egyház minden szolgálóinak különös pártfogója, s büntetlenül meg nem engedheti, hogy közülök senkit boszusággal és kárral illessenek, legsúlyosabb haragja büntetése alatt megparancsolta a kolozsvári birónak, esküdt és összes polgároknak, hogy ugy állván a dolog, a mint előadatott, a nevezett

¹⁾ *Bethlen*, I. k. 596—97. ll.

zárdának és barátoknak a zárdájokba betörés, házaik és a használatukra s zárdájok díszére készített holmiknek összezúzása által okozott káraikat késedelem nélkül, a már létrejött egyezés értelmében nekik hiány nélkül térítsék meg, az elvitt könyveket és könyvtartókat vigyék vissza, s mindent régi állapotjába állítsanak helyre, őket a zárdába bocsássák be, ott hagyják békében maradni, s jövőben őket bosszusággal, kárral és alkalmatlankodással ne illessék, se hogy más illetni merje, meg ne engedjék. A király a szent hely és egyház szolgálai ellen elkövetett vakmerő erőszakosság által merénylett bűn büntetésére nézve, hogy velök mit fog tenni, a maga idejében elhatározza. ¹⁾

Nincs több adat sem a királyi feddő levélben foglalt bűntények teljes bizonyosságáról, sem a fenyegetés teljesültéről; de a zárda lakóinak békés lakásukból kizavarását tényül kell elfogadnunk, s hihető, hogy később a királyné visszatértekor épen ez eset indította a kk-at és rr-ket arra, hogy állami főiskola helyévé legelsőbben e zárdát rendeljék.

Hogy ez időben Kolozsváratt a zárdák már vagy feloszlata, vagy oszlófélben voltak, meggyőző bizonyítékul szolgál rá az az eset, hogy 1555. Mária születése napján a kolozsmonostori konvent előtt a Kolozsvár külvárosában, *Szent-Egyed* zárdában lakó apáczák szappany-utczában levő sütő-házukat az udvarral és tartozandóságaival együtt — szerfeletti szükségtől kényszerítve, felsőbb engedély nélkül — eladták Baráth Sebestyénnek 140 m. frtért. Az apáczák nevei: Zárdafőnök [*Priorissa*] *Hosz Orsolya*, *Hosz Pál* leánya, apácza hölgyek: *Nagy Orsolya*, *Nagy Lőrincz* leánya, *Kata*, *Hentler János* leánya, *Borégethő Kata*, *Borégethő János* leánya, *Báthory Anna* és *Nagy Margit*, *Nagy Bertalan* leánya, *Hidelvéről Herczegh Borbála* maguk és az egész Domokos-szerzetbeli apácza-rend nevében és képében — szabad akaratból. . . . ²⁾

A reformationak és közmívelődések Kolozsváratt gyors terjedésére befolyással voltak az országgyűlési szabad irányu végzések, így az 1552. évi május 22. Tordán hozott 15. t. cz. az 1555. apr. 24. Székely-Vásárhelyen s ugyanott 1554. jan. 25. hozottak,

¹⁾ *Történelmi Társ.* 1881. 675—76. II.

²⁾ *Orsz. levélt.* kolozsmonostori levéltár-rész, 1549—1583. évi *Protocolum.* 105.

melyek közül az utóbbi Kolozsvárra nézve azért bir különös érdekekkel, mert a kolozsmonostori apátnak megengedte, hogy a konventbe presbytereket [*evang. papokat*] fogadjasson be, a kik jó hírnevű és tisztességes életű férfiak, kivált pedig tudósok s a végrehajtásokat teljesíteni képesek.¹⁾ Az ily törvények a nyilvános hitvitáknak nyitottak szabad útát. Felbátorítva rá a hitújítás barátait, Olasz-, Lengyel-, Német- és Magyarországból reformatori szellemű férfiak jöttek Kolozsvárra, megismertették tanáikkal elébb a mivelt főrangukat, később a népet, mely szintén seregestől jelent meg a hitvitákon. Új tárgyat kapott ezekben az egyházi szószék és a sajtó, melyek e viták gazdag tápláló forrásává lettek. A magukat kellett eszmék és újsági inger egyiránt hatottak. Itt kezdődik Kolozsvár életében a politikai és vallásos élet megélénkülésével azon közszellem és tudományos irány meghonosítása, mely e városnak a telő századok folyamában oly polgárságot nevelt, melyre büszke az ország, kik azóta a magyar királyság keleti részében a haladás, közmíveltség és hasznos újítások zászlóvivői s az állam egyik szegletköve.

Heltai nyomdája is folytatta ez irányban munkálkodását. Két év alatt négy művet adott ki magyar nyelven, közülök három németül is,²⁾ egy polemikus művet maga és a kolozsvári papság nevében latinul.³⁾ A *Részegségről* irtat Kendy Antalnak, a vajda öcsének ajánlta. Ennek előszavában mondja: „hogy ő nyelve szerint német, és azt a keveset, a mit magyarul tud, 16 esztendeig tanulta.“ Későbbi magyar művei tanusítják a magyar írói nyelvnek elsajátítását, minek azon korban remek példája Bonfini latin művének kivonatos magyar fordítása, mely gazdag eredeti, egyszerűen szép kifejezésekben, s olvasása ma is élvezetes.

Ugyanez időben tűnt fel Kolozsváratt erős dialektikával irt

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Emlékek.* I. k. 502. l.

²⁾ 1552. megjelent tőle és tanártársaitól a *Magyar Biblia* IV. része. Szabó K. Régi Magyar Könyvtár. 28. sz. — Ugyan tőle: *A részegségnek és dobzódásnak veszedelmes voltáról*, [magyarul.] — U. ott 29. sz. Ez németül is megjelent 1551. — *Catechismus*, a mennyei tudományok summája, [magyarul.] U. ott 31. sz. németül 1551. *Vigasztaló könyvecske*, [magyarul.] U. ott 32. sz. németül 1551.

³⁾ *Confessio de Mediatore* sat. Vitebergae. 1555. 8. Johann Seiverts. Nachrichten von Siebenbürg. Gelehrten sat. Pressburg. 1784. 154. l.

polemiai műveivel Kolozsvárnak egy azelőtt alig ismert nevű polgárszülötte, Dávid Ferencz, kolozsvári iskolatanító [*ludi-rector*].¹⁾ Stancaro, mantuai születésű olasz reformator még 1553. Kolozsvárra jövén: ott az urvacsora kérdésében Kálvin tanait hirdette, ezenkívül Isten felől oly tanokat, hogy a Luther-követőket megbotránkozttatta. Ezek 1555. ápril hónap előtt Széken zsinatot tartván: Stancaro, a gyűlés elnöke, tagjai és hitezikkeik ellen írásban szólalt fel, s valamennyit kigúnyolva érzékenyen bántalmazta. Erre átalánosságban Heltai, kolozsvári plebánus előbb említett *Confessio* című művében²⁾ felelt, Dávid F. pedig a zsinati tagok kérésére tüzetes czáfolatot irt,³⁾ oly fényes sikerrel, ellenfele érveit annyira megerőtlenítve, hogy a vita a Luthert követő egyház teljes győzelmével végződött, s az író egyszerre a legnépszerűbb emberré lett Kolozsváratt, híressé nemcsak hazánkban, de Lengyel- és Németországban, Svájcban is.⁴⁾

Kolozsvárra részint a királynéval bujdosó magyar szabadelvűek, részint a magyarországi első reformatorok közül már előbb Petrovichchal sokan jöttek be. Feljebb említve volt Stancaro; 1556. Debreczenből jött be, s írásban és prédikálva Kálvin urvacsorai tanait kezdette hirdetni Kálmáncsehi Márton. Feleletet irtak a Luthert követő kolozsvári papok,⁵⁾ tiltakoztak Szegedi Lajos krasznai plebánus urvacsorai tanai ellen, s azt jul. 26. a templomok ajtaira is kiragasztották, kijelentve, hogy készek tanaikat nyilvános vitában is védni, csak a helytartó nevezzen ki bírakat.⁶⁾ Nem hihetlen, hogy a czáfolat is a *Dyalisis* írójác, mutatja classicus latin irálya, a szerzőnek küzdelmet kereső bátor támadása és sikeres önvédelme, a felfogás és kivitel.⁷⁾ E műben van legelőbb kimondva a nyilvános hitviták eszméje, mely kivált a hő véralkatu magyar népnél rokonszenvre találván: csakhamar megvalósult, s 1557-től 1571-ig tartotta forrongásban a lelkeket, hatalmas ter-

¹⁾ *Dávid F. Emléke.* 1879. 8-drét. 17. l.

²⁾ *Dávid F. Emléke.* 1879. 8-drét. 19. l.

³⁾ *Dyalisis Scripti Stancari contra primum Articulum Synodi Székiensis* sat. 8. Kolozsv. 1555. Nyom. Hoffgreff Gergely.

⁴⁾ *Dávid F. Emléke* sat. 1879. 17—27. ll.

⁵⁾ *Kereszt. Magvető.* 1863. III. k. 325. l.

⁶⁾ *Archiv* s. a. t. Neue F. 1855. II. k. 249. l.

⁷⁾ *Dávid F. Emléke.* 30—31. ll.

jesztője lett a magyar nyelvnek és nemzeti irodalomnak, diadalra segítette azt a vallási és lelkiismereti szabadságot, melynek a nyugati nagy nemzetek csak 300 év múlva jutottak birtokába.

Mielőtt a királyné és fia 1556. őszén Kolozsvárra megérkeztek, a Luthert követő Petrovich helytartó gyámolítása mellett, a hitújítás ott teljesen végrehajtatott. Raemond Florián, francia kir. tanácsos és egyházi történetíró Petrovichról azt hagyta emlékezetben: „hogy kormánya alatt a Luthert követő papokat kürtök harsogása s dobpörgés közt látták bemenni a katolikusok templomaiba, azok elfoglalása végett, világi és szentségtelen énekeket énekelve, mintha Isten háza Marsnak lett volna szentelve . . . E kegyesség nélküli szívű kormányzó rendeletére az oltárok és szobrok összetörtettek, s az egyházi diszletek megszenteltetettettek . . .“ Schesaeus, a ki akkor ott maga is luther. prédikátor volt, ezt megerősítőleg írja: „hogy mikor Petrovich helytartó volt, a régi bálványozó papi rendet élete megváltoztatására kényszerítette, a zárdák és templomok ezüst edényeit elvette [*Ez a fiscus nevében, a secularisatioi törvény végrehajtásával történt.*] azért, hogy mikor a kathol. királyné az országba visszaérkezik, ne legyen módja a pápistaság visszaállítására. ¹⁾ Szilágyi Sándor is — forrás megnevezése nélkül — azt írja 1556-tól: „hogy ez év márcziusában Kolozsvár a barátokat elűzte, a képeket a templomokban megégette; a zárdák oltárai hivatalosan akkor rontattak le.“ ²⁾ Erdély nagy politikai forradalma éppen alkalmas idő volt erre . . . Az 1556-ki év Kolozsváratt a reformatio győzelmének, történelmileg megállapított éve. Szerettem volna hatósági végzéssel is igazolni, mert a városnak ez évszámot viselő közgyűlési jegyzőkönyve megvan; de fájdalom! a határozatok és más e tárgyú följegyzések hiányoznak belőle. ³⁾

¹⁾ Látható az előbbi mű 27—28. ll.

²⁾ *Erdély Tört.* I. k. 27—28. ll.

³⁾ A város legelső közigazg. ered. j. könyve ivalaku, megrongyolott Antiphona-töredékes hártýaboritékán feljúl ez irás áll: 1556—1568, közbül új góth szám- és betűjeggyel írva ez: 1556—1557. DECRETUM DOMINORUM CENTUMVIRORUM. De vannak benne későbbi évi bejegyzések is. Megjelölése: *Fasc. VIII. Nr. 3.* A könyv 6 fogásból áll, hátul több fogás szétbomolva, meg- és kivagdálva, elanyyira, hogy az egymás után következők csak az értelemről állapítható meg; a lapok nincsenek számozva, a följegy-

A Stancaro és Kálmáncehi által előidézett vallásos mozgalom oly elmérgesült hitvita szülőokává lett, a mi a kedélyeket négy éven át forrongásban tartotta, s a mint a kolozsvári papság egy későbbi vitairata előszavában írta: „ez idő alatt a hívek lelkek bizonytalan hánykodása miatt urvacsorával csak ritkán vagy éppen nem éltek, s az elméket lecsöndesíteni már-már nem lehetett.“¹⁾ Hogy erre Kolozsvár lángelméjü ifju plebánusa is befolyt, bár adatok róla fenn nem maradtak, következtetni lehet rendkívüli népszerűségéből s azon nemzeti és politikai erős áramlatból, a mi a sokérdemü, de csöndes véralkatu Heltait oly hirtelen elsodorta. Az ő lemondása ideje és oka nem ismeretes életirói előtt. Némelyek 1555-re, mások 1557-re teszik, de okáról hallgatnak. Földeriti ezt Dávid Ferencznek, mint Kolozsvár szülöttének, szülő városában hivataloskodása, tudományos vitái s plebánussá választatása körülményeinek összevetése. Őt Kolozsvár és Szeben egyszerre hívta meg plebánusává, sőt Kassára is meg volt hiva — tehát három helyre csaknem egy időben.²⁾ Utóbbira nézve szüretig halasztotta a végleges válasz adást, s mivel több nyomra a levéltárakban nem találhatni, Kolozsváratt megválasztatása octoberre tehető. Alkalmat rá Heltai lemondása adott, a miről azonban egy kelet és aláírás nélküli leltárnál egyéb adat nincs, ez látható a m. tud. akadémia levéltárában.³⁾ Hogy Kolozsvár Heltait Dávid Ferenczczel váltotta fel, érthető: ez benszülött, az idegen, utóbbi erős izgató, igazi forradalmi szellem, az első hideg, csöndes vérmérsékű, az egyik elragadó ékes szólásu, a másik komoly, fontolgató, tudós inkább, mint mozgalmas idők embere. Visszavonulásával nyomdája a Hoffgräff kezére került, egyideig irodalmi munkássága megszakadt, saját művét is Wittenbergben nyomatta, a mit azonban az utódával meghasonlás is okozhatott, mert ennek művei Kolozsváratt jelentek meg. Heltai prédikátorságot ért-e vagy presbyteriumi tagságot, midőn magát egyik művében a *kolozsvári eklézsia presbyterének nevezi?* nem tudható. Találhatott

zések 1557-ben kezdődnek . . . A szív elszorul e vandal bánás fölött. Így őrizni meg a mult emlékeit azoknak, kik sokat tartanak arra, vétek.

¹⁾ *Archiv* s. a. t. Neue F. II. k. 249. l.

²⁾ *Dávid F. Emléke.* 26—28. ll. OKLEVÉLT. XVII. XVIII. sz.

³⁾ OKLEVÉLT. XII. sz.

volna becsvágját kielégítőbb állomást ekkor is. Brassó meghívta őt 1557. évi szeptemberben meghalt Wagner Bálint helyére első papjának. ¹⁾ De ő nem fogadta el, sőt hogy kolozsvári állomásáról is lemondott, a város birájához intézett s alább közlendő hivatalos levele a helyzetből természetesen folyónak tünteti fel. Akármint történt azonban, 1559. ismét az irodalomnak lett buzgó munkása: könyveket írt és adott ki, s nyomdáját maga foglalkoztatta. Ugy látszik, Dávid Ferenczcel is kibékült; mert már ekkor a kolozsvári egyház szász tagjainak volt prédikátora, s 1560-tól kezdve ismét együtt látjuk őket munkálkodni a hitvitákon és könyvekben, az egyházi és társadalmi téren.

Ily változások s a társadalmat mélyen megrázó és átalakító mozgalmak voltak ez időben napirenden Kolozsvár belső életében.

A műveltség még egy tényezőjéről: az *oktatásügyről* kell szólanom. Erre nézve fontos Heltainak egy 1550—1555. közt írt kelet nélküli eredeti levele s egy 1556-ki országgyűlési végzés. A levélben bocsánatot kér Kolozsvár birájától: „hogy oly gyakran alkalmatlankodik nála; ha a legvégsőbb szükség nem kényszeritné — ugymond — nem tenné. Többször ajánlta, hogy a prédikátorok ügyében tanácskozzanak s végezzenek; most arról értesült, hogy István ur [*Basilius* magyar prédikátort érti] válaszolni akar Nagyságos Kendy Ferencz urnak, a ki őt mindenképen a maga birodalmába akarja vinni. Arról is értesült, hogy az iskola mesterét [neve az év hiánya miatt nem tudható] Nagy-Bányára hívják. Ha a város ezt a két férfit elbocsátja, semmi költséggel nem fog ismét olyakat találni, s ő nem szolgálhat egyedül, ily segítők nélkül. Kérte azért a birót és tanácsot, hogy a dolgot hányják-vessék meg azzal együtt, a mit a száz férfiak ajánlottak; mert ő és a prédikátorok is bizonytalanságban vannak, s meg nem nyugtatott lélekkel nem szentelhetik magukat egészen tanulmányaiknak. Az egyházi dolgok iránti nézetét minapi leveléből megérti. ²⁾ E levél sok homályos dolgot helyez minden kétség fölé; először, hogy Kolozsváratt már ekkor több tanítóval biró rendes iskola s

¹⁾ A meghívólevelet vagy választási jegyzőkönyvet kerestem Brassó város levéltárában; de *Koos Ferencz* m. kir. tanfelügyelő ur 1885. decemb. 5. írt levelében arról értesített, hogy nyomára nem akadtak, s hogy létezett volna, levéltári adatok nem mutatják; idézte azonban a megválasztásra *Ostermayer* kronikája 1606-ki följegyzését.

²⁾ OKLEVÉLT. VII. sz.

két prédikátor volt, a kik iránt Heltai többször irt a birónak, s a dolog elintézése sok sürgetésére is késvén: lemondani készült; kiderül, hogy ő is, a száz-férfiak is jelentést tettek ez ügyekről, s az elintézés halogatása szerfelett aggasztotta őket. Ezek az eklézsia kebelében volt nagy válságra mutatnak. Vajjon nem ekkor történt-e Heltai lemondása? . . . Ez a jelenlevő bajokat illette. Az oktatásügy jövőjére nézve az 1556. évi ápril 26—28-kán Kolozsváratt tartott országgyűlés úgy intézkedett: „hogy azon jószágok és birtokok s örökségek, melyeket az elődök zárdák és egyházak részére adományoztak, világi célokra nem fordíthatván: a helytartó addig, míg ő felségeik az országba bejőnek, bizza hív gondviselők kezére, a kik azokra ügyeljenek s tartsák meg, ő felségeik aztán határozzanak felőle, hogy szent célokra s iskolák fölszerelésére fordíttassanak.“¹⁾

E zaklatott időkben fegyveres népek pusztítását sem kerülhette ki Kolozsvár. Sőt ez csak kezdete volt nagyobb roszaknak. Kített helyen állván, fontos küldetése levén a születő kis államban, gyakran ostromolták a háboru vészei, dühöngöttek künn az ellenség hadai, benn politikai pártviszály vagy idegen foglaló sereg, tanácsstermét dulakodás, téreit s az utcákat vér fertőztette meg. De sorsát ki nem kerülhette. A haza és fejedelem, s a közszabadság, e legfőbb nemzeti érdek kívánta ez áldozatot. S Kolozsvár soha nem tért ki honfiui kötelességei elől.

Az első sötét lapot Castaldo katonáinak féltelenkedése szolgáltatta történetéhez. 1551-n jul. első napjaiban Eger vidékéről néhány ezeren Almás vára alól Kolozsvárra nyomulván: a város önként falai közé fogadta, jogos kívánságaikat teljesítette, s egy évig tanyáztak ott. 1552-en Helfenstein csapatparancsnok alatt újabb német katonaság látogatta meg: miveletlen, bosszus ember-tömeg inkább, mint fegyelmezett sereg. Megkapta zsoldja egy részét s a kellő élelmet, de nem kapván meg a fővezértől követelt több havi hátralék zsoldot, lázongani kezdett, czélul tűzte ki, hogy Kolozsvárt elfoglalja s addig tartja kezén, míg kielégittetik. A tanács polgárokat állított őrizetül falaira s erődeiben, a lázadók szörnyen lövették, bőszerűen kiabálva, hogy Castaldo fővezért elfogják s őrizet alá helyezik. Dühök lecsöndesítése végett néhány

¹⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. I. k. 577. l.

havi zsoldjukat akkor kifizette, de azok az egészket követelték, s a külvárosokat fölgyújtván, felét elégették. A város népét fölriasztotta veszedelme, segélyért a Tordán táborozó országgyűlési Rendekhez folyamodott, kik a megdöbbenő hirt hallván, fölkerelkedtek, Kolozsvárat az ott duló német katonaságot megrohanták, kétszázat levágtak, később Castaldo is a főlázadók közül 14-et [Bethlen Farkas szerint 50-et] kivégeztetett, s a véres elégtétel után, jul. 27. sergével együtt Kolozsvár alól elvonult. ¹⁾ E katonai lázadásról Tordáról jul. 11-én így ír Miksa királyhoz fővezérök: „E katonák iszonyu erőszakosságokat és pusztításokat követtek el, most pedig ama várost, mely az egész országban legszebb, a körülötte fölemelkedő hegyekről ágyuval lövetik és ostromolják. Soha sem láttam — ugymond — ily fegyelmezetlen bestiákat. Nem hiszem, hogy a Rendek azzal is megelégedjenek, ha felkonczolják őket.“ ²⁾ Ugy is történt.

Még egy más eseményt kell elbeszélnem, a mi Kolozsmonostoron az apátsági zárdában történt.

E zárdát és templomot hajdan magas földsáncz s rajta erős kőfalkerítés védte, neve kastély [*castellum, fortalium*] volt, birtokosa az apát, a ki nagyszámu faluk jobbágysága felett egyházi és polgári birói hatóságot gyakorolt s a konvent kormányzójának is [*Gubernator Conventus*] neveztetett. Királyok, fejedelmek, hadvezérek szálló helye, midőn azok itt átúztak. Az apát hatalmas ur s néha a vidék retteggetője volt. Mátyás királynak egy 1466-n jul. 19-n költ s Péter apáthoz intézett kir. parancslevele szerint a kastélyt ez évben a nevezett apát építtette királyi engedély nélkül, s onnan ő és emberei Kolozsvárnak és a szomszéd faluknak nagy károkat tettek. Ez okból a király megparancsolta, hogy levélát látván, azon erősséget azonnal rontassa le, és hányassa szét, különben Szentgyörgyi és Boznyi János grófnak, az erdélyi részek vajdájának és székelyek ispánjának meghagyta, hogy azt feléig lerontassa és széthányassa. ³⁾ Közel száz évig állott védtelenül e zárdá. 1540 körül újból kastélyt építtetett oda Podmaniczky nevű főúr, de ez is nagy károkat okozván a szomszéd faluk nemességé-

¹⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. I. k. 376—368. II.

²⁾ Ugyanott 368. I. Vesd össze: Bethlen. I. k. 544—45. II.

³⁾ Látható: KOLOSZV. TÖRT. I. k. OKLEVÉLTÁRA 216. lapján.

nek és jobbágyainak, az 1547-ik évi törvények 25-ik cikkében meghatározatott, hogy a királyné rontassa le s hordassa szét; de az eklézsia és templom maradjon sértetlenül s az apátságba rendeltessék rendes szerzetbeli apát.

1553. Medgyesi, máskép Székely Ferencz tudor, korábban musnai plebánus, azután gyula-fejérvári kanonok, egyházi és világi ügyek közigazgatója, Martinuzi helytartónak a váradi és erdélyi püspökségben vikáriusa, bibornokká neveztetése után erdélyi, 1553. esanádi püspök, útban volt Bécsbe, a királyhoz — írja Bzenszki Rezső tudós jezsuita ¹⁾, hogy a papok házasságát megakadályozza s a katolikus hitet régi állapotába visszavigye, pihenni betért a kolozsmonostori apátsági zárdába, s az utána leskelődő eretnekektől — szász források szerint saját szolgáitól — párnáiba fulasztva, erőszakosan megöletett. Eltemettetett a templomban a szűz Mária oltára elé. ²⁾

Szép volt az eszme, mely Erdély fiait a hosszú, nagy küzdelemben lelkesítette; élénken élt a királyné és hívei szívében megvalósulásának ohaja. De csakhamar két végzetes akadály gördült eléjük Martinuziban és az erdélyi szászokban. Martinuzi, az álnok ember és beesvágó Pál-rendi barát — korábban udvari apród — szívében nem talált viszhangra az eszme sem nemzeti, sem vallási tartalma; a szászoknál nem az első. Az ő szivök s a magyaroké közt hiányzott a rokon hangot adó idegszál, s a bensőbb lelki egybekötő kapocs. De nem volt meg az utolsó is: őket csak németországi rokonszenyők, Luther tanai, s a püspöki, káptalani és papi dézma-jövedelmek vitték az önállóságért küzdő hazafiak zászlói alá, s érdek tartotta meg ott. Martinuzit is rideg kedélye, önző nagyravágyása s kielégíthetlen kincsszomja távol tartotta minden eszményitől, ugy a politika, mint hit dolgában. Nagyravágyását leginkább kimutatta az által, hogy az arany pénzekre a király neve után azért, mert kincstartó volt, már 1534. a magáét is [F. G. = *Frater Georgius*] rá nyomatta, 1540. pedig, mikor égő vulkán felett volt az ország és királyi szék, saját neve alatt [F. G.] pénzt veretett Szebenben,

¹⁾ Syllogimaea Transsylvanae Ecclesiae. 1699. M. S. P. s a t.

²⁾ Én Szeredai Antal után közlöm, a ki azt jegyzi meg Bzenszky előadására, hogy forrását nem mondván meg, felelősséget szavaiért nem vállal. *Dávid F. Emléke* 1879. 5—9. II. Notit. Vet. et Novi Cap. Alb. 153. I.

s felségi jogot bitorolni nem átalta.¹⁾ Őt I. János király azért tette özvegye s fia gyámjává és kincstartóvá, mert az ő teremtménye volt, a porból emelte föl magához s így jutott nagy befolyáshoz. Atyja Uthysenich György, horvát nemes Kamenicz városból, anyja Anna asszony. Nyolcz éves korában ment Corvin János udvarába, hol 13 évet kinlódott — maga írta ezt Brutusnak — onnan a király anyjához, a hol ismét sokat sanyarogván, a Pál-rendieknél keresett menhelyet, a hol négy évig volt. Itt tanult meg írni. A mohácsi vész után, midőn Zápolya királylyá választatott, őt Lád-ról hivatta magához, a királyi kincseket rá bizta, majd elkísérte őt Lengyelországba, onnan gyalog jött sokszor Magyarországra és ura híveitől pénzt vitt számára. — A király azt hitte, világi fény nem érdekli őt többé, zárdai lemondásban vénhedett meg, hive lesz övéinek, az ország kincsét számukra takarítja meg, s fia fölnevedéseig minden véstől védi . . . Csalódását nagy bosszuságára meg kellett érnie, de segíteni nem lehetett. Veráncsics Antal írja róla, hogy a királyt már életében megcsalta, s midőn 1540. Szász-Sebesen betegen feküdt, neje s fia érdekében a szultánhoz küldöttségbe rendelte. Azt hitte, a szultán megöleti őt. Martinuzi mintha megsejtette volna, napról napra halogatta, s nem ment el. A király többször sürgette, de Martinuzi az orvosoktól megtudván, hogy betegsége halálos, mindig ürügyet keresett nem távozásra. Egy alkalommal őt ismét magánál látván: egészen felindulva kérdezte: még nem mentél el semmire kellő! [*homo nequam*] oh ha — — — De menj el, hogy többet ne lássalak . . . El is ment, sokáig Déván maradt, kémet tartva Szász-Sebesen, s ott várta be a király halálát; ²⁾ azután elfoglalta fontos állomását, magát a gyámi tisztszen Szolimánnal, a helytartóiban az ország Rendeivel megerősíttette; Török Bálint, Mayláth István vetélytársai ármánykodása áldozatává lettek, Petrovichot befolyásától fosztotta meg, Batthyány Orbánt elszegényítve, irigysége és gyűlölködése által fárasztotta ki, mikor meghalt, sírjában is megtámadta s holttestét nyugvó helyéről kihányatta, Márkus Péter miatta lett örült, Veráncsicsot az udvartól elűldözte, Chákýt párthíveiből alko-

¹⁾ *Archiv für Siebenbürgische Landeskunde*. Neue Folge. VI. k. 173—179. lap.

²⁾ *Veráncsics* minden munkái. 331. l.

tott országgyűlésen kétszer fogatta perbe, hogy őt lehetetlenné tegye.¹⁾ A királyné minden hívét, az ország minden kitünőbb emberét, a kit útjában állani vagy magára nézve veszélyesnek lenni vélt, félretolta vagy megsemmisítette. Váradon mint mindenható püspök és országbíró, Erdélyben mint kir. helytartó, minden egyházi, polgári és katonai hatalmat az ország kincstartóságával együtt kezébe kerítve, eljátszta a királynéval és fiával szemben azt a szívtelen és gonosz játékot, melytől viszaborzad az emberi természet. Ha I. Ferdinánd 1541. a Buda ostrománál folytatott alkudozásában, az 1541. dec. 29-ki gyalui, s a Serédi és Bornemisza által 1542—1544. kezdeményezett szerződésekben a királyné és fia s az ő sorsa biztosítására egyenlő súlyt fektetnek, neki hatalmas és független állást biztosítanak, ő I. János királyhoz még akkor hűtlenné vált s Ferdinánd Erdély birtokához jutott volna. Szolimán ezt tette: Erdély, a királyné és fia, az ország kincstára felett intézkedési hatalmat adott neki, s ő rögtön feladta Budavárát. I. Ferdinánd is e politikát követte később: rá bízta 1550. Erdélyt, bibornokságot ígért neki, a kincstári számadások alól fölmentette, s ő másodszor lett árulóvá, jóltevője özvegyét és árváját hontalanságba üzte, országuktól megfosztotta. Nem államférfi és politikus, de hitszegő és áruló nevet érdemel. Nem Magyarország egysége helyreállításáért, de saját korlátlan hatalma megtartásáért küzdött. Élete és kormányzása a közerkölesiség lábball tapodása, mely megrovást és megvetést érdemel. Az igazságnak elnyomása azt szépíteni akarni. Nem volt királyi ura iránt szívében igaz vonzalom, övéi iránt semmi nemesb érzés. Neki Magyarország sorsa nem fájt, Erdély önállósága nem volt becsvágya, csak színlelés. Elárulta az erdélyieket is Ferdinándnak még 1543-ban. Az erdélyi nép — írja levelében — hűtlen és változások után sovárgó; azon van már régóta, hogy Magyarország urasága alól kiszabadulva, mint a két Oláhország, külön tartomány legyen.²⁾ Ő szerencsevadász volt, kinek csak a hatalom kellett, a ki maga mellett társat nem tűrt s az országot saját emelkedésére lépcsőül tekintette. Az oltár mellett álszerény és szenteskedő pap, künn a nép között fényelgő zsarnok. Mindegy volt, akár minő eszköz által érte el célját. Az öreg király egy önfeledett perczben

¹⁾ *Magy. Történ. Eml.* 10. k. 53. 54. l.

²⁾ *Szalay László: M. orsz. tört.* IV. k. 243. l.

azt mondotta róla: *hogy ő e csúfkyás barát által uralkodik*. E királyi szó lett a királyné és fia átka: törvényes hatalmuktól szolgáljok által tíz évig megfosztatásuk és hontalanság. Azon sok rossz mellett, a mit végbevitt, amaz egyetlen jó is, a mit az irodalomért tett és én fennebb méltánylólag említettem, muló szeszély műve, s folytatás nélkül csekély ellensúlyozója nagy bűneinek. Hathatós leczke az uralkodóknak, hogy vérükből nem valókra sorsukat ne bizzák. Hozzájuk simulnak ezek, mig szerencséjüket keresik; ha megtalálták, magukat velök elébb egyenlővé téve, azután fölérnek, s az ő nagyságuk és szerencséjük romjain emelkednek gyakran szédítő magasságba.

A vezetőkben nagy észérő s a szív különös bátorsága, a népben önfeláldozó készség, nem csüggedő, az akadályokat legyőzni tudó erély, és szerencse kell ahoz, hogy romokból, csaknem örök harcok között, új állam szilárd alapon alakulhasson. Erdély fiaiban meg voltak e tulajdonok, s nem hiányzott a szerencse is — a félhold győzhetlen hatalma. Az ingadozásoknak s némelyek hitszegő elv- és zászlócserezésének okozója mind egy ember volt — Martinuzi. Ezek bűne rá száll. Kétszer hiúsította meg törekvésüket árulás, kétszer győzedelmeskedett rajta a hűség és hazafiúi erély, az erdélyieknek szívós kitartásban nyilvánuló ezen igaz nemzeti erénye. Ennek tulajdonítható, hogy az *utolsó magyar vérből való király* özvegye és fia lett az *erdélyi első nemzeti fejedelem*, s az ezek bölcseségével párosult hazafiság és lelkes tetterő őket a fejedelmi széken állandósította. Az erkölcsi igazság diadala feletti örömmel kell hangsúlyoznom, hogy az *árulás szomorú, a nemzeti elégtétel-adás vidám színhelye is Kolozsvár városa volt*.

C) IZABELLA és FIA II. JÁNOS [ZSIGMOND.]

— 1556—1559. —

Annyi változás, oly keserű szenvedések után végre a királyné és fia nyugvó pontra ért, életök boruja ismét kiderült. A hívek és elszánt hazafiak azon kis köre — az erdélyi magyar emigratio — mely őt 1551. száműzetésébe kísérte, magával vive s ápolva szívében a független nemzeti fejedelemség eszméjét és törekvési célját, 1556. vele tért vissza; régi hűségével s hódolatával

fogadta falai közé Kolozsvár. Másfél hónapot töltött itt a királyné¹⁾ míg magát úti fáradalmaiból kipihente. Ezt Kolozsváratt nov. 11. saját neve alatt kelt s arról szóló elismervénye igazolja: „mely szerint a kolozsvári bírótól és esküdt polgároktól 1100 forintot kölcsönzött olyformán, hogy azt az ország legelső közjövendelméből bizonyosan megfizeti“. Az elismervényre később 1557. jul. 8. azt írta nevében kancellára: „Az 1000 frtról, melyet az ország lakosainak jul. 8. azon 1100 firt megtérítésére fizetniök kellett volna, ezen írásnak tanusítása szerint, 400 for. lefizztünk“. Megerősítette a kancellár e szókkal: Ugy van, *Cháky Mihály* m. k. ő felségeik, Magyarország uralkodóinak titoknoka.²⁾ Itt fogadta az ország hódolatát, országgyűlést tartott, ennek végzései alapján a kormányt a helytartótól átvette, kancellárává Cháky Mihályt tette, a ki neki élete minden helyzetében tántoríthatlan híve, önzéstelen tanácsadója, reménytelensége pillanataiban vigasztalója volt, fia nevelésében az irányt adta; fejedelmi tanácsot régi híveiből alkotott, bölcs törvények, alkotmányos kormányzás s a nemzetek jogos kívánatai teljesítése által Erdély békéjét visszaadva, egy szebb korszakot kezdett meg. A királyné lakása nem a meghalt király hidutezai házában volt, mire az szük lett volna; de a községi jegyzőkönyv tanusítása szerint — az óvári Domokos-szerzet zárdájában. Az általa lakott szebb rész, palota [*Pallatium*] néven fordul elé az emlékiratokban, mit néhol a *Pallatium* szó helyett összerántva *Appellatium*-nak is írnak.

Kolozsvár városának helyes érzéke mindig nagy súlyt fektetett kerített városi jellegére. Ezért mint a régi nagy királyok alatt, ugy most is, a polgárok főgondja volt a városnak ellenség ellen falakkal biztosítása. 1557. Péter napján [*jun. 29.*] a közgyűlés meghatározta: „hogy az eladott erdő ára a fal építésére fordítottassék s az építtetésre két biztos választassék“. Egyik Heltai Gáspár volt. Kitetszik ez egy jul. 5-ki későbbi határozatból, melyben a bírónak és esküdt polgárainak meghagyatott: „hogy a fekete barátok szőlőit e végre kiválasztott esküdt polgárok adják el, a pénzt adják a száz-férfiak elé, onnan Heltai Gáspár uram kezére, erőd [*propugnaculum*] építésére“. 1558. január 5. a bíró és

¹⁾ *Bethlen*. I. k. 604 l.

²⁾ OKLEVÉLT. XV. sz.

száz-férfiak szintén meghatározták, hogy a barátok kertje falait rontsák le s a kis kapun a köveket hordassák a város falai építéséhez. Melyik volt e fal? adatok nincsenek róla. Az erődök közt a királyné nevét viselő vagy uralkodása idejét jelölő felirat e században nem volt. Hihető, hogy a szóban levő erőd a régebb leromboltak valamelyike volt.

A polgári osztály *politikai befolyásának* az erdélyi városokban emelése végett az 1558. jan. 5-ki gyula-fejérvári országgyűlésen törvény hozatott arról, hogy minden városból a kir. bíróval két tanácsi rendű polgár állandóul a fejedelem személye körül s a közdolgokban és az ország szolgálatában segítségül legyen. Kolozsvár is ezek között volt s ez intézkedés polgárai önérzetére jótékonyan hatott.¹⁾

Az *igazságszolgáltatásról* az 1557. évi községi jegyzőkönyvben pár érdekes adat van. Szent István napján — ugymond a főljegyző — Veres Péter tisztaságot tőn Vajda Kata házára, marhájára, a mint az adóslevél tartja. Balassy János marhájára, házára tőn tisztaságot Nyirő Kálmán Szent István napján LXXIII forintig, azaz megesküdt arra, hogy követelése igaz. Ugyanazon napon Nyirő Kálmán 100 forintig tőn tisztaságot Szalay Lénártné házára. Ez a követelésnek esküvel bizonyítását mutatja. Kár, hogy bővebb adat nem szól róla A perbeli visszaüzésről érdekes oklevél maradt fenn ez időből, mely a királyné és fia aláírása alatt 1559. febr. 4. Gyula-Fejérváratt kelt. A megyei törvényszékeken az ítéletek végrehajtóinak erőhatalommal visszaüzése szokásban lévén s ez egy esetben Kolozsváratt is előfordulván: Viczey Antal, Szöcs István és Literati (Lukács²⁾) polgárok a közönség nevében a királyné elé terjesztették, hogy egy ily ellenállási eset, midőn kolozsvári polgár kivont karddal üzte vissza a végrehajtót, fordult ugyan elé, de az belső zavarokkal küzdő korszakban történt, midőn pártviszály dult a városban, a mikor a törvény el szokott némulni; de ez Kolozsvár és más erdélyi városok szabadságaival nem egyeztethető. Kérték a királynót, hogy őket régi szabadságukban tartsa

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 96. l.

²⁾ Ki volt ez? ebből nem tudható. A *Literatus* jelző iskolát végzett, tanult embert jelentett. Minden ily férfi használhatta ezt, sok használta is. Innen a tömérdek *Literati* előnév e korszak emlékiróinál.

meg, s békéjüket és nyugalmukat ily szökötlan újítással megzavar-
tatni ne engedje. A királyné tanácsa elő terjesztette, az erdélyi
városokat iránta kikérdezte, s mindenünnen azon felelet érkez-
vén, hogy közöttük ily szokás nem létezik, soha nem is létezett:
mind ezért, mind pedig kellő tekintetbe vevén — a mint illik —
Kolozsvár biráinak, esküdt polgárainak és összes lakosainak kitünő
hűségét, egyenességét, állandó engedelmességét és hív szolgálatait,
a miket királyi férje, maga és fia iránt szerencsés és szerencsétlen
élethelyzeteikben bebizonyítottak, különösen pedig iránta és fia
iránt való azon kitartó hűségért és az engedelmesség mindazon
szolgálataira való készségért, a mit ők akkor mutattak ki, midőn
Isten kegyelméből a magyar birodalom kormányára vidám elő-
jelek közt visszahozattak — ez okokból egész Kolozsvár közönsé-
gét, más szab. kir. városaihoz hasonlóan, régi szent királyoktól
— az ő előditől — nyert szabadságaikban és kiváltságaikban
megtartani és védni elhatározta s megengedte: hogy ezután is a
magyarországi és erdélyi kir. városokban — ellent nem állván az
emlitett s zavaros időkben oktanul használt Süveges János-féle
visszaüzési eset — ily visszaüzéssel senki ne élhessen.¹⁾

Kolozsvár *belső jólétére s vagyonosodására* két általános irá-
nyu intézkedése van a királynénak és fiának. Egyik azon 1556.
decz. 21-n Gyula-Fejérváratt mindkettőjük aláírása alatt kelt
kiváltság- és kedvezménylevél, melyben Fodor István bíró és
Szabó Jeromos esküdt polgár kérésére átírták és megerősítették
I. János király azon adománylevelét, melyben az aranypénzváltás
[*Cementum*] és pénzverés jogát a hűtlen Szebentől elvevén: Kolozs-
várnak adta, s a pénzverő kir. kamarát ott állandósította, sőt a
kir. fiskusnak évi adóul járó 300 for. fizetésétől is fölmentette.²⁾
A pénzverési kir. jogban három előnyt birt a megajándékozott.
1. A nemes érczek beváltását [*Cementum*]. 2. A tulajdonképi pénz-
veretést. 3. A régi pénzeknek újjal kicserélését. Mindenik bizonyos
levonási haszonnal járt. Ez a korona kizáró joga, mit csak a király
és a fejedelem gyakorolhatott. Különös királyi kegy volt tehát s a
közjónak nagy gyarapodása, midőn Kolozsvár e jogokat meg-
nyerte. Nincs a pénzen bizonyító jegy, de hihető, hogy a királyné

¹⁾ OKLEVÉLT. XXIV. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. XIX. sz. *Archiv für Sieb. Landeskunde*. N. F. 1863. 6. k. 300. l.

és fia a város iránti vonzalmát s pénzveretési joga elismerését azzal is tanusította, hogy országába visszatértekor, az első forgalomba bocsátott pénzt itt verette. Az 1557. évi *Isabella*-pénznek, mély vallásos jelentőségű körirata is erre mutat: *Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk* . . . [1557. SI DEUS PRO NOBIS QUIS CONTRA NOS.] Tovább; *Igy akarta a sors* . . . SIC FATA VOLUNT¹⁾ Ujabb nyomozások eredménye s az 1557. évi febr. 6—15-ki országgyűlés egyik végzése mutatja, hogy Kolozsvár kizáró pénzveretési kiváltságos állásában I. Ferdinánd alatt nem maradt meg, sőt 1551-től 1556-ig Szebenben is fennállott a pénzváltási és pénzverő kamara . . . Folyó pénzt is — így szól ama végzés — a királyné azon minőségben fog veretni, mint a római király, a mit a Szebenben végbe vitt próba is igazolt. Most újabban ismét meghagyta — ugymond a királyné — a kamarásnak, hogy áruinak elvesztése büntetése alatt ugyanoly súlyu és értékű pénzt veressen, mint a római király.²⁾ Átírta és megerősítette a királyné Fodor István bíró és Fylstich Lőrincz, Asztalos Péter és Zik György esküdt polgárok kérésére 1558. Gyula-Fejérváratt jul. 1. kelt kir. levelében, Mátyás királynak 1469. febr. 3. kelt azon kiváltságlevelét, melyben a kolozsváriaknak megengedte, hogy bordézmájukat a szőlők alján vagy a sajtóknál, a búzát és más szalmás gabonát künn a mezőn a kalongyák között kévéül vagy kalongyául fizessék meg, és hogy vámot Erdély határain belül sehol ne fizessenek; a fejérvári főpapság se háborgassa őket szabadságaikban, és sem egyházi, sem világi törvényszék elé hívni ne lehessen, hanem csak a királyi felség vagy a vajdák elé.³⁾

Kolozsvár *kereskedelme* érdekében s jövő fejlődésére rendkívüli befolyással volt a királyné és fia két kiváltságlevele. *Egyik*, mely Kolozsváratt 1558. márcz. 15. mind kettőjük aláírása alatt

¹⁾ *Dr. Erdi János*. Erdély Érmei. 1862.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 82. l.

³⁾ Látható az eredeti kiváltságlevél a KOLozsv. TÖRT. I. kötetéhez tartozó OKLEVÉLTÁR szintén I. kötetében CXLV. sz. a. 232—37. ll. A megerősítő kir. átirat aláírása ez: **Isabella**, Regina. Lilaszin, zöld és veres zsinoron függő peccséttel van megerősítve. Ebből 1817. nov. 15. a maros-vásárhelyi törv. kir. tábla is adott ki átiratot, Pávai Vajna Elek aláírásával. Látható a városi *levéltárban*: DD. 6. sz. a. Összevetendő a KOLozsv. TÖRT. I. kötetéhez tartozó OKLEVÉLT. 233. lapján levő 3. jegyzéssel.

kelt, melyben ott harminczadot állított fel, s négy országos vásárt, nyers bőröknek csak ott árulhatására, *másik* mely Gyula-Fejérváratt szintén 1558. ápril 22. kelt, s melyben árulerakási helyjogot [*jus stapulae*] engedett. Kolozsvárnak a királyné és fia iránti hűsége oly példás és annyira ismeretes volt, hogy az ország kk. és rr. 1557. febr. 13. gyűlésében maguk kérték fel ő felségeiket kegyelmők valamely kitüntető tényével megjutalmaztatására. A királyné kifejezte, hogy ő és fia nyilván tapasztalták a város igaz hajlandóságát és egyenességét, elhatározta, hogy a legelső alkalommal valamely kiváló jószággal és mezősséggel [*praedium*] fogja földiszitni.¹⁾ Erre alkalom nem nyilván: másképen fejezte ki királyi kegyét. Méltó tekintetbe vevén — ugymond — a kolozsváriaknak férje, maga és fia iránti hűségökben való állhatatosságát, s azt jutalmazatlanul hagyni nem kívánván: róluk azon kedvezményes kiváltsággal és szabadsággal kíván gondoskodni, hogy városukban a közjó és ország fentartása tekintetéből, az országgyűlés egyakaratu megegyezéséből harminczadot állított fel, annak minden eladó tárgytól és árutól vételét elrendelte, s meghatározta: hogy az Erdély körül lakó, s oda bejáró nemzetek, minők: a magyarországiak, görögök, oláhok és mások, a kik az országba árukat hoznak, Kolozsvár városában, mint főkereskedő városban, [*emporium*] mindenkor letenni tartozzanak, máshová el ne vihessék, vagy kolozsvári polgárokon kívül másoknak el ne adhassák, kivéven az évenként négyszer tartandó sokadalmakban; az erdélyieknek pedig régi szokásuk szerint — megfizetvén a szokott harminczadot — áruikat bárhonnan mindig behozni szabad legyen. Megengedte továbbá — más erdélyi városok jogséreleme nélkül — hogy minden évben négy nagy köz sokadalom — vásár — tartassék, t. i. szent Gergely pápa, szent Antal hitvalló, szent Lőrincz vértanu és Mindenszentek napján, mely vásárnapok előtt és után nyolcz-nyolcz nappal mind idegen, mind hazai minden kalmároknak, kereskedőknek és árusoknak adni, venni, kereskedni, más magyarországi és erdélyi városok és tartatni szokott vásárok szabadságai és kedvezményei szerint szabad legyen, biztosittatván a királyné által mindenkinek személyi és vagyonbátorsága. Vásáron kívüli más napokon pedig csak a kolozsváriak és senki más, oda idegen magyaroktól vagy erdélyiek-

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 81. l.

től hozott árukat és portékákat meg ne vehessen, se azokat el ne adhassa. Ezenkívül a királyné különös kegyelemből megengedte, hogy a kolozsváriak mindenféle árukkal Moldva- és Havasalföld országokba szabadon bemehessenek s eladó áruikkal kereskedhessenek, onnan szintén bármi árut: juhot, ökröt, sertést s más eladandókat — megfizetvén szokott helyeken a vámot — behozhassanak s behozni jogosultak legyenek. Utoljára minthogy a kolozsvári mesteremberek kötelesek hordozni a város minden közterhét, minők: a kapuk és falak őrzése, a tornyokban a hadi hajtógépeknek és ágyuknak puskaporral, golyóval s egyéb védelemre szükséges szerekkel saját költségükön megszerzése; háboru idején pedig tartoznak a falakon saját állomásaikon személyesen őrt állani, vigyázni és fáradni: ezeknél fogva a bíró és esküdt polgárok kérésére megengedte és jóváhagyta, hogy csak a Kolozsvár városiak és nem a monostoriak vehessenek itt a városban bőrt, s a monostori vagy más vargák az évenkénti négy vásár idején kívül nyilván csizmát ne áruljanak, de úgy, hogy a timár mesterek műveiket és áruikat mesteri jogok és szabadságuk elvesztése büntetése alatt olcsóbban árulják, és ne oly drágán, mint eddig, a mire a bíró az esküdt polgárokkal szorgalmasan vigyázzon, hogy a mesteremberek az árszabályzatokat [*limitatio*] meg ne szegjék. ¹⁾

Megjegyzem, hogy ezelőtt Kolozsvárnak két országos, három heti vására volt, ²⁾ és hogy az ország kk. és rr. az 1558. évi márcz. 27. és ápr. 3. tordai országgyűlésen a vámszedést a királyné beleegyezésével Lippa és Káránsebes felé Vinczre vagy Dévára, Várad felé Tasnádra és Szathmárra tették át; azonban hogy ez csak a vámszedés helyére vonatkozott, de Kolozsvár 30-ad vételi javalmát nem szüntette meg, mutatja az, hogy a királyné harminczadosul a kolozsvári bírót nevezte ki, s a száz-férfiak február 16. kelt végzésökben beleegyeztek azért, nehogy más nemzetbeli jusszon be közéjük.

A másik kiváltságlevél árulerakási helyjogát biztosítja. E parancslevél Magyarország és Erdély vármegyéihez, kereskedőihez és árus embereihez van intézve. Minthogy a királyné — így hangzik az — bizonyos méltányos tekinteteknél fogva, a magyarországi

¹⁾ OKLEVÉLT. XXI. sz.

²⁾ Látható: KOLOZSV. TÖRT. I. k. 579. l.

honlakos urak és erdélyországi három nemzet közvégzésénél fogva meghatározta, hogy az Erdélyen kívül lakó nemzetek u. m. magyarországiak, görögök, oláhok és mások, a kik az országba s jelesen Kolozsvárra árut hoznak, mindazokat ott mint fővásárló helyen lerakják, és sem onnan máshová ki ne vihessék, se kolozsváriakon kívül másoknak el ne adhassák, máskor, mint az évi négy nagy országos vásárkor, a miről kiváltságlevelet is adott — szigoruan meghagyta, hogy ezentul áruikat Kolozsvárra vigyék, s kolozsváriakon kívül másoknak el ne adják máskor, mint az országos vásárokon, különben őket áruik és portékáik elvesztésével s a kir. fiskus részére elkobzásával fogja büntetni.¹⁾ Ez ügyet a kk. és rr. azon évi jun. 5—21-ki gy.-fejérvári országgyűlésen tárgyalván, azt határozták, hogy az áruknak Kolozsváratt lerakásáról a következő országgyűlésen határoznak; addig azonban ott minden árut — kivevén a vasat — lerakhassanak, a vas az ország minden városaiba, mezővárosaiba és falvaiba szabadon szétvitethetvén.²⁾ Az 1558. sept. 29. és oct. 4. tartott tordai országgyűlés ezen áru-lerakás felőli határozást ismét máskorra halasztotta,³⁾ s a királyné életében az nem is került az ország elé.

E két kegyelmi tény egy századnál tovább volt a jóllét egyik forrása, a miveltség terjesztője s Kolozsvár politikai súlya emelője, mig ki a Levante felé, s onnan vissza nyugatra ő közvetítette a kereskedelmet. Akkor kapta „**kineses**“ nevét a város, és hogy nem alap nélkül, s az a nemzeti királyok és fejedelmek alatt ugy volt, hátrább igazolva lesz. Az egyiket az idő változott szelleme megszüntette, de a *harminczad* a régi századoktól maig a keleti és nyugati áruforgalom útjába ejtette Kolozsvárt, bár az itt átmenő áruk a vasútak és kereskedelmi szabadság miatt csak a belkereskedés tárgyaira vannak korlátozva.

A város jóllétének egyik főtenyezője volt a bortermelés, melynek védelmére a polgárok éber figyelme volt hivatva. Kiváltságok biztosították a kolozsvári termelőt, hogy külső bor az övének kelendőségét meg ne rontsa. Ez igazolja a közönség 1558. ápril 17-ki végzését, melyben saját szentpéteri plebánusának Lónán termelt bora behozatalát megtiltotta.

¹⁾ OKLEVÉLT. XXIII. sz.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Emlék.* II. k. 98—99. ll.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Emlék.* II. k. 107. l.

Kolozsvár és polgársága iránt a királyné különös kegyét mutatta az is, hogy 1557. januárban Gyula-Fejérváratt kelt kiváltságlevelében megengedte, hogy a kolozsváriak senki másnak — bármily rangu legyen — szekeret, lovat és ökröt vagy bárminő előfogatot adni ne legyenek kötelesek, hanem csak a királynénak és méltóságos fiának saját szükségeikben és kezeikkel aláírt parancslevélre.¹⁾ Ez ugyan nem sokáig volt érvényben, de a királynénak Kolozsvár iránti különös kegyelmességét feltűnő módon bizonyítja.

A másik, a miben a királyné nagynevű magyar királyok nyomán járt, a szegény agg és elnyomorodott betegek sorsa enyhítésére jótékony alapítványok tétele. A kezdeményezés érdeme, Petrovich Péter rokonáé és legfőbb tanácsosáé, a ki mint helytartó 1556. jun. 2. kelt adománylevelében a mérai jószág dézmáinak felét a kolozsvári szegények kórházának adta.²⁾ A királyné és fia 1558. az egész fiskusi dézmát azoknak adományozta³⁾; másik kedvezménylevelében 1557. az aggbetegek háza mérai jószágát fele részben a püspöki dézmafizetéstől fölmentette⁴⁾; ugyanazon évben jun. 10. a királyné azon kegyeletnél fogva — így szól a királyi adománylevelél — melylyel szent Erzsébet asszony iránt viseltetik, azon nevet viselő kórház tulajdonát tevő mérai jobbágyokat mindenféle díj, rovatal, kir. adó és segély [*subsidium*] fizetésétől mentesítette s Kolozsvármegye kir. adókirovóinak [*dicator*] és szedőinek megparancsolta, hogy a nevezett kórház mérai jobbágyait és lakóit semmi adó, vagy segély fizetésével ne terheljék⁵⁾. Megint egy másik adománylevele Fodor István kolozsvári volt bíró ajándékának megerősítése. A királyné a nevezett birónak hűséges szolgálatai tekintetéből adományozott volt a kolozsvári szőlőhegyekben két darab szőlőt élethosszig, ugy a szent Domokos-szerzet Kolozsváratt alapított zárdájabeli barátok sütőházát és két kertét a királyné jótetszéséig. De ő látván a város birájának, esküdt pol-

¹⁾ Aláírva a királyné által, így : **Isabella**, Regina, m. pr. kétrétű regál-papíron, közepén pecséttel hitelesítve. L. a városi *levéltárban* P. 1. sz. a.

²⁾ L. OKLEVÉLTÁR. XIV. sz.

³⁾ L. az I. kötethez tartozó OKLEVÉLTÁR 390. l. Hogy a királyné nevében szövegezett és kelt kiváltságot fia írta alá, alkotmány által meghatározott együtt uralkodásuk tényéből következett.

⁴⁾ Ugyanott 389. l.

⁵⁾ Látható az I. k. OKLEVÉLTÁRA 387—388. ll.

gárainak és az egész közönségnek azon kegyes és a társadalomra nézve hasznos szándékát és nemes föltételét, hogy amaz örökségek a szent Erzsébet-, szent Lélek- és francia nyavalyában sinlődők kórházabeli szegény betegek, nem különben a Kolozsváratt tanuló diákoknak fentartására ohajtanák fordítani: ezen adományból folyólag őt megillető jogáról, sőt a királyné adományleveléről is lemondott, erről pecsétes elismerő irást adott; a város bírása és esküdt polgárai s az egész közönség tehát könyörgött a királyné előtt, hogy dicséretes szándékukat Isten dicsőítése és a közjó előmozdítása tekintetéből fogadná el, hagyná helyben és erősítné meg. Meghallgatván a királyné kérésöket: az említett sütőházat, két darab szőlőt és két kertet, melyek egyike a kőfalon belől, a másik kívül van, s melyek ezelőtt a megnevezett, de közelebb megszüntetett Domokos-szerzet zárdájáé voltak, a mondott három kórházbeli szegény betegek és az azon városban levő gymnasium-beli tanuló ifjak fentartására engedte át, adta, adományozta örökösen és visszavonhatatlanul ¹⁾.

A királyné ez adománylevelét felvilágosítja az 1557. évi községi jegyzőkönyv néhány végzése. „Húshagyó kedd vasárnapján [márcz. 7.] — így szól az első — Fodor István tavaji bíró beleegyezett abba, hogy a fekete barátok sütőjének szőlőit, kerteit a város használatára a királynétól felkérjék.“ Tehát tény, hogy azok Fodor-éi voltak, s beleegyezésével adományoztattak a megirt célokra. A város ez alapítványok miként s kik által használtatása iránti teendőit azonnal végezte, april 11. meghatározván: hogy a falon kívüli kertet a Halas-tóval együtt birja a szent Erzsébet-ispotály mestere, jövedelméből tartsa a szegényeket, s csináltassa meg a kerítéseket. A falon belőli kertet adják el, árából miveljék a szőlőt s a sütőházat igazítsák meg. A polgárok a száz-férfiakból vagy a népből válaszsának kettőt, a kik a szőlőnek viseljék jól gondját, s jövedelmét fordítsák a tanulók tartására. A sütőház jövedelme fordittassék a szent Lélek-ispotálybeli rühösökre. A barátok kertjéről és Halas-tóról egy más alkalommal 1558. febr. 16. azt határozta a közgyűlés, hogy a kertben levő Halas-tót a város szükségére építsék meg. E kertet azon évi julius 24. az azt korábban is bíró Fodor Istvánnak adták át oly módon, hogy ha 200

¹⁾ Látható az I. k. OKLEVÉLTÁRA 389—390. II.

forintért birni akarja, birja, ha nem, az ügy haladjon a következő gyűlésre. Fodor nem kívánván birni: a határozás más alkalomra halasztatott, hogy a város megfontolhassa: eladják-e? vagy megtartsák a város hasznára? 1558. végén decz. 21. a száz-férfiak azt határozták, hogy a kertet megtartják s a lebontott kőfalból a vár falait építik meg — a mint ez már fennebb említve volt.

1559. Nagy Salathiel és neje Katalin asszony király-utczában özv. Szabó Egyedné és Asztalos Mihályné szomszédságában levő házát s tartozandóságait, hasznaival és jövedelmeivel végrendeletileg adta a város Szamosfalva felé terjedő végén a szent Lélek és szent Jób emlékére állított szegény és süllyős betegek kórháza részére oly föltétellel, hogy se a bíró és tanács, se a száz választott férfiak, sem végre a kórház mestere s ezek utódai soha semmi úton és módon, semmi szin alatt senkinek el ne adhassák, el ne idegenithessék ¹⁾).

A szegény-ügy iránti érdeklődésben a királyné és más jóltevők példáját követte a városi közönség is, a minek tanusága az, hogy 1558. novemb. 13. megengedte, hogy a szent Erzsébet-ispotály malmát három kerékre kiépíthesse, a harmadik szolgáljon a zsemleseknek. Ugyanazon évi márcz. 15. a közgyűlés megengedte, hogy az ispotály Hidutczában levő házát adják el s árából adassék az ispotálymesternek piacon levő háza és a malom megépítésére elegendő pénz. 1559. deczemb. 23. végezték, hogy miután a város értesült arról, hogy a Domokos-szerzetnek Mérában erdeje van, a bíró és esküdtek nyomoztassák ki.

A *kézipar* terén lényeges újítás nyomai látszanak ez időben. Most történt legelőbb, hogy az 1556-ik évi nov. 25-ki országgyűlés figyelmére méltatta az iparügyet, s 16 ezéhtársulatnak adott ki szabályozott árudijtblát, megküldvén országszerte a városoknak ahhoz alkalmazkodás végett. Ezek a következők: 1. a *szőcsök*, 2. *mészárosok*, 3. *timárok* és *cserző vargák*, 4. *csizmadíák*, 5. *szíjjgyártók*, 6. *kötélverők*, 7. *kádárok*, 8. *aranyművesek*, 9. *szabók*, 10. *szűrszabók*, 11. *kerékgyártók*, 12. *kovácsok*, 13. *lakatosok*, 14. *nyergesek* [sellator], 15. *kannagyártók*, 16. *ostorkészítők* [scutarius). ²⁾ Ez árszabályokhoz alkalmazkodás az 1559. jan. 12—17. országgyűlésen ismét tör-

¹⁾ Látható az I. k. OKLEVÉLTÁRA 391—93. ll.

²⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. II. k. 65—71. ll.

vényül mondatott ki.¹⁾ A kaszás napszám-munkát a városi közgyűlés határozta meg, kimondván 1557. jun. 27-én, hogy egy vitorla [talán a későbbi *rúd*-mértéket jelentő] fű lekaszáláért senki többet ne fizessen 32 pénznél, 10 for. büntetés alatt . . . A *szabók* és *posztónyirók* között oly egyenetlenség támadt, melyet hosszas s éles viták után kölesönös engedményekkel szüntettek meg. A szabók a bíró és esküdtek elé terjesztették, hogy ők a posztónyirókkal 80 év óta alkotnak egy czéhtársaságot s mindig egyetértésben éltek; most nem tudják mi okból, a régi szokás és czéhszabályok ellenére el akarnak válni s maguknak külön társulatot és szabályokat alakítani, czéhmestert választani, sőt közelebb szerződésök ellenére, mely közöttük négy év előtt a Szeben, Brassó, Besztercze, Segesvár és Medgyes erdélyi városok kebelében fennálló hasonló szerződések hasonlatára Baráth István bíró jelenlétében 200 forint kötpénz [*vinculum*] terhe alatt létre jött, az ő mesterségök folytatására s életök fenntartására szükséges különféle posztóanyagok megnyirását megtagadták s ez által őket per útjára menni kényszerítették. Az ügy elintézés végett bíró Fodor István elé jutott, s mielőtt tovább haladtak volna, a szabók részéről Fylstich Lőrincz esküdt polgár és czéhbeli társtag, Lángh Jakab, Szabó László, Maan Gál, czéhmester Kappa János és Szekeres Jakab maguk és szabómester társaik nevében, a posztónyirók nevében Nyirő Simon, Ambrus és Balázs, szintén maguk és mestertársaik nevében, a város tanácsházához a bíró és esküdt polgárok elé hivatván, önként és szabadon oly vallomást tettek, hogy ők a békének és atyafiui szeretetnek levén barátai, készek a közöttük levő viszály megszüntetésére; ennél fogva némely békeszerető férfiak közbenjárására ily örökké tartó békeegyezségre léptek: a szabók önként beleegyeztek abba, hogy a posztónyirók külön czéhet alkossanak, czéhmesterök legyen s a város pecsété alatt czéhszabályokat vegyenek ki; de a posztónyirók a közöttük fennálló szerződés értelmében most és örök időken át legyenek kötelesek a szabómestereknek, örököseiknek és utódaiknak a mesterségök folytatása s életök fenntartása végett szükséges következő posztókat u. m. egy vég *londys* posztót 40 pénzért, 1 vég *lörömberger* posztót 20 p., egy vég *purgamál-t* 35 p., egy vég *karasiát* 30 p.

¹⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. II. k. 115. l.

minden vég *iglaui, kysnichner, puzpokor* [?] posztót 12 p., egy brazlai [*Breslau*], *lebergi, leppeles* [?] és *trothmal* [?] vég posztót 10 pénzért télen-nyáron megnedvesíteni. A mikre a nevezett posztónyiró mesterek magukat és mestertársaikat személyileg önként kötelezték. S minthogy a szabó czéhnek a városban háza, határán szőlői, halastava, pinczéje, kertei s más örökségei vannak, melyekhez a posztónyiróknek is van némi joguk, erre nézve megállapodtak, hogy ezek váltságául a szabó czéh fizessen a másiknak 32 forint kész pénzt, a miért ők utódaik nevében is minden jogukról s követelésükről örökre lemondottak, szabómester társaikra ruházták át s a kitett összeg átvételéről őket írásban megnyugtatták. ¹⁾

Még egy más egység is jött létre 1557. decz. 14. hatósági engedély mellett a cserző varga és kardcsiszoló czéh között, melynek értelmében: „a cserző vargák czéhmesterei megegyeztek abban, hogy a kardcsiszoló mesterek az ugynevezett *csermalom* feletti gátnál kardfenő műhelyt [*volutorium cotis*] állithassanak fel, oly föltétellel, hogy a csermalom gátját, mint szintén az ahoz tartozó épületek és fölszerelések költségét felerészben a kardcsiszolók hordozzák örök időkön át, a szükséges munkákat ők végezzék, s a cserző vargákat minden kártól védjék és oltalmazzák; továbbá, hogy a kardcsiszolók ne a cserző vargák malmán, de a viz másik partján járjanak az ő fenőműhelyökhöz, sőt, hogy ők ahoz, a viz folyamon elkülönített vizesatornát vezessenek és tartsanak fenn. Nagy vizapály esetében semmit se fenjenek, sőt ilyenkor a viz járását is zárják el. Mindezekre magukat a felek ez írás erejénél fogva a város birája és esküdt polgárai előtt kötelezték. ²⁾

A *mészárosokra* nézve a tanács ama tapasztalásánál fogva, hogy ők a hizott, szép ökröket kiválasztva, az országból kereskedés végett kihajtják, s csak a sovány, vak, sánta, beteges és hitványokat vágják le és árulják, s a várost és utazókat ily rosz hússal élni kényszerítik, nehogy a tanács a nép erős lármája miatt Isten büntetését vonja magára, 1559. ápr. 19. közakarattal s egyértelműleg, örök időre elvégezte s meghatározta: hogy a kolozsvári czéhbéli mészáros mestereknek semmi szín és ürügy alatt kereskedni szabad nem lesz, sem személyesen, sem másokkal, nyil-

¹⁾ E békeegyezményt a biró és esküdt polgárok a feleknek a város nagyobb pecsége alatt kiadták 1559. márcz. 28. OKLEVÉLT. XXII. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. XX. sz.

város vagy titkos társaságban; a nép nyelvén ugynevezett *ökörtözsérek*et a czéh kebelébe soha be ne fogadja, de minden mester a maga által élete fenntartására szabadon választott mesterségében maradjon meg. Minthogy pedig e városban a hivatalok a magyarok és szászok között minden évben változnak s a bíró teljes jogkörrel igttatitk be tisztébe, s megtörtént, hogy egy vagy más tisztességes és megengedett végzést és határozatot megváltoztatott: ez okból közgyezetértéssel végeztetett, hogy akár magyar, akár szász legyen bíró, esküdt polgár, száz-férfi, a ki kedvezésből, előszeretetből, atyafiság és barátság tekintetéből vagy épen vakmerőségtől inditva ezen közvégezésnek részben vagy egészben ellene szegül, annak ellene mond, egyikét vagy másikat megszegi, akár bíró, akár esküdt polgár és száz-férfi legyen, személyválogatás nélkül zárassék ki a bíró és esküdt polgár a tanácsból, a száz-férfi a száz-férfiak sorából s helyére soha többé vissza ne állittathassék s el ne fogadtassék. ¹⁾

A kereskedelem érdekében a már fenn előadott vásár- és áru-lerakási hely-jog nagy fontosságu kedvezményéhez pótlólag meg említem még a közönségnek 1551. febr. 16. hozott ama végzését, mely a bírónak kötelességévé tette, hogy azon nősületlen ifjaknak, kik boltokban árulnak, de örökségök nincs, boltjukat zárassa be s addig tartsa bezárva, mig nőstülnek és örökséget szereznek.

Kolozsvár polgársága politikai mivelődésére befolyással voltak az ott tartott országgyűlések. Izabella királyné négy országgyűlést tartott ott; mindenik fontos volt ugy a hazára és közjóra, mint rá és fiára nézve; törvényei a fejedelmi szék és alkotmány megszilárdítására irányultak s másfél századon át Erdély alkotmánya állandó alapjává lettek. Az első köz országgyűlést megérkezése után kevéssel, nov. 1. hívta össze Kolozsvárról, 25-kére Kolozsvárra; a másodikra, mely részleges volt s melyre csak az erdélyiek hivattak és jelentek meg, 1557. sept. 14-kére; a harmadikat, mely szintén részleges volt, azon évi nov. 21-kére; a negyedik közországgyűlést 1558. jan. 25-kére. A végzések szövegét csak az elsőről és harmadikról birjuk, a 2-ikről a szász egyetem számadásai adnak némi felvilágosítást, a negyediket lényegileg Bethlen Farkas történetéből ismerjük.

¹⁾ A tanács nevében kiadta Nagy-Laki *Thaly István*, város jegyzője OKLEVÉLT. XXV. sz.

Az *elsőnek* már királyi meghívója nagy érdekű. A királyné az egybehívást azzal indokolja: „hogy ő és méltóságos fia Isten vezérleténél fogva, Magyar- és Erdélyországba szerencsésen visszaérkezvén, legelső teendőjének látja, hogy állapotjuk és az ország közjava, békéje és nyugalma az ország közgyűlési végzésével határozottassék el. Ezért hívott össze hű tanácsosai véleménye és szavazata hozzájárulásával közországgyűlést, melyre jeles és tanácsképes férfiak oly módon elküldését hagyta meg az érdekelteknek és jogosultaknak, hogy azok minden ügyekben teljes joggal végezhesenek és határozhassanak. ¹⁾

A bevezetést a királyné előterjesztése teszi. Átlátták a kk. és rr. — mondja a királyné — hogy a gyűlésen mind a magyarországi, mind az erdélyi választottak együtt vannak, s hogy feladatuk és céljuk az, hogy az elnyomott haza szabadsága és üdve, a közjó, a polgárok megmaradása az ő visszajövetelök által biztosítottassék; azért megemlékezvén hitök, hűségök s egyenességök kötelességére, melylyel magukat iránta és méltóságos fia iránt lekötöztették, s elhagyván a római királyt, a kinek hatalma alá reményen és várakozáson kívül, erőszakos úton jutottak volt, a királynéhoz és fiához csatlakozásukat kijelentették, s állhatatosan megígérték, hogy hozzájok örökre hűek és engedelmesek lesznek s nem fogják kimélni javaikat, személyöket, sőt életöket is, egyszersmind kivánták és mindnyájan megegyeztek abban, hogy mindeneket a királyné és fia méltóságára s az ország közjávára végeznek és határoznak, s a királyné és fia kegyelmes parancsolatának és intelmeiknek alázatosan engedelmeskednek és eleget tesznek.

Ezután a kk. és rr. írott s a királyné és méltóságos fia pecsétével erősített biztosító-írást [*Assecuratoria*] kivántak arról, hogy őket mindenekben védik, oltalmazzák, törvényeiket, jogaikat, szabadságaikat szentül megtartják, s az ifju fejedelem is, ha törvényes kort ér, megtartja, a mit a királyné meg is adott. Ezután közakarattal meghatározottatott, hogy a királyné, mint Magyarország törvényesen megkoronázott királynéja, egyesült és megosztatlan hatalommal uralkodjék — gyámsága alatt maradván méltóságos fia — s az ország minden ügyét vigye és kormányozza annak törvényes kora eléréséig, midőn országának jó móddal előtte

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 53. 1.

járni és uralkodni képes lesz. A királyi leiratok keljenek a királyné és fia aláírása alatt, mint szintén az adományok és kiváltságlevelek is, de csak a királyné pecsétével megerősítve. Mindenki tegye le a hűségi esküt, a várak adassanak kezökbe, a hivatalokat, méltóságokat, adományokat a királyné adja tetszése szerint, a maga és méltóságos fia udvarában egyiránt, bármily nemzetbelinek, a kiket országában pártolhat, táplálhat, előléptethet királyi méltósága szerint. Kimondatott, hogy a királyné minden országos közügyben tanácsosaival végezzen és döntsön; minthogy a kir. kincstartó az országnak rendkívül sokba kerül: az ország jövedelmeit vegye a királyné és fia, fizetését kapja mindenki tőlük, a perek az ország bíróságai elől menjenek a királyné elé; s több más ily szervező végzések hoztattak, ¹⁾ melyek egyik legsarkalatosabbika, az állam segélyével leendő gymnasium állítás Kolozsváratt s néhány más helyen — a mi hátrább lesz előadva. Minden végzés mutatja, hogy a királyné és tanácsa sokat tanult a multak tapasztalásaiból s az ország boldogítására el voltak határozva.

A második országgyűlés tetemes adót szavazott meg az ország védelmére. ²⁾ A harmadik, mely tábori országgyűlés nevével viselte, a királyné felhívására, Ferdinánd király ellen támadó föllépésre tetemes haderő kiállítását rendelte, kik közé sorozta a királyné és fia udvari fölösleges lovasait és gyalogjait is, a haderőt szervezte, élére vezéreket állított, a hadi szemle és kiindulás ideje s otthoni védelem módja sat. megállapíttatott. ³⁾ A negyediken is számosan jelentek meg mind Magyarországról, mind Erdélyből. Meghatározatott Erdély és a királyné magyarországi tartományai védelmének módja. A királyné előterjesztésében hangsúlyozva volt az ország iránti jóindulata, fel volt tüntetve, hogy a kir. fiskusnak oly kevés a jövedelme, hogy nem elég a királyné és fia illő eltartására. A vármegyék és székelység szivökre vették sorsát s meggyeztek, hogy a szász papok dézmájának három része és a harminczad adassék a fiskusnak, a negyedik nekik hagyatván. A szászok ellenezték, régi szabadságaikban meghagyatásukat hathatósan kérve. A királyné közvetítőleg határozott, néhol három, máshol

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 55—65. ll.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 24—25. ll.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 85—87. ll.

csak egy negyed részt ítelt a fiskusnak, a többit a panaszlók kezében hagyta. Bár ebben később módosítások történtek, a *Secularisatio* elve érintetlenül maradt. ¹⁾

A magyar társadalmat átható és mozgató másik nagy kor-eszme, a hitújítás, csaknem rohamos fejlődésnek indult Izabella királyné birodalmában: lökést, irányt és jelleget Kolozsvár nagy tekintélyű papságától kapva. Az 1557. febr. 6—15. tordai országgyűlésen kimondatott a hit- és lelkiismeret szabadsága annyiban, hogy kiki azt a hitet tartsa, melyet akar, az új és régi szertartásokkal; az új vallás követői a régieben megmaradókat ne bántalmazzák; a különböző nézetek egyeztetésére nemzeti zsinatot határoztak, hol kegyes férfiak a hitcikkék felől állapodjanak meg, s a vizzályokat enyésztessek el. A kk. és rr. kérték a királynét, hogy a szászokkal együtt hívő és érző magyar eklézsiákat fogadjon oltalmába, törvényes javalmaikat rendelje visszaadni, a mit meg is ígért. ²⁾ Az 1558. márcz. 22 — ápril 3-ki tordai gyűlés határozata megszorítóbb: „kiki kövesse azt a vallást, melyet akar, t. i. a pápistát vagy lutheránust, de a vizzálkodásokat és sacramentariusok felekezete akadályozását tiltja;“ ³⁾ a jun. 5—21. gyulafejérvári országgyűlés az elébbi végzést megerősítette, a többiekben a wittenbergi hitvallásra utalt, új vallás behozását a visszálkodások forrásának elzárása czéljából megtiltotta. ⁴⁾

E törvények összhangzásban állnak Kolozsvár közönségének vallást illető végzéseivel. 1558. Margit nap utáni vasárnapig [január 30.] ⁵⁾ hozott végzése így szól: „Mivelhogy a plebánus panaszolt, hogy vannak némelyek a városban, a kik némi újításokat hoztak be, végezték, hogy a bíró az ő megtalálására, az ily új hittan terjesztőket hívassa magához s érdemök szerint büntesse vagy fenytse meg. Ez újítók Stancaró és Kálmáncsehi voltak, s a város végzésének alapja a törvény, mely a sacramentariusokat még akkor csak bántalmazás ellen védte. E hitújítók, bár Dávid Ferencz és Heltai által nyilvános vitában legyőzettek, úgy látszik, nem

¹⁾ *Bethlen*. I. k. 611—615. II.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 88. 1.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 93. 1.

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 98. 1.

⁵⁾ *Margit* nap több van, de Magyarországon kétségkívül magyar fejedelmi hölgy nevét idézték.

szüntek meg elveik terjesztésétől. Ezért az iménti községi határozat. Luther megújított hitvallásának Kolozsváratt a r. katholikussal egyenlőségét Izabella királyné alatt a törvényen kívül ez és több községi végzés is igazolja. Már fennebb volt érintve a *fekete barátok* zárdája lebontása s anyagának erőd és várfal építésre fordítása, kertjeik sat. eladása. Ezeket egymást érőleg követték más hasonló intézkedések.

1557. Dávid Ferenczet Kassa városa is meghíván első papjává: ő — ugy látszik a bíró és tanács 1557. febr. 13-ki leveléből — elfogadta, csakhamar való elmenetelének két akadályát hozta fel, *egyiket*: a sacramentariusokkal való hitvitáját, a mi ép akkor folyt a legszenvedélyesebben, *másikat*: az út kevéssé biztonságát, egyébiránt tudakozódott az ottani papság helyzetéről, predikátorokról s azok ellátásáról is. A kassai főbíró és tanács melegen köszönte meg: „hogy kérésöket meghallgatta, s Isten szent lelke által arra vezéreltetett, hogy egyházuk papi állomására meghívásukat kedvesen vegye. Elfogadják tehát — írják — szerencséseknek érzik magukat, s szüntelen való könyörgésökben kérik Istent, az égi Atyát, hogy őt ezen elhatározásában tartsa és erősítse meg, az ő neve dicsőségére s eklézsiájok megtartására. A felhozott akadályokat a mi illeti: könnyezve fájlalják a szegény haza szétszakadozását s az utazásnak szerte szét barangoló rablók miatti bátorságtalanságát; de kérik őt, méltóztassék valami utat és módot találni arra, hogy a legelső alkalommal hozzájok mehessen, alkalmas szekereket fogadva az ő terhőkre; mert ők a maguk embereit az ellenségtől való féltőkben érette küldeni nem merik. De remélik, hogy ő valamely jó módot e végre Isten segélyével talál, a miért ők is szüntelen imádkoznak. A mi a papság állapotát illeti — írják tovább — náluk eleitől fogva nagy volt a papok száma, de később változott. Néhány év óta első papjoknak két prédikátor segéde volt, ma is így van: t. i. egy magyar, egy német, ezeken kívül két más pap [*minister*], végre az iskola rectora és a kántor, segédével [*synergus*], a kik mindnyájan naponta a papnál étkeztek. De mivel később a predikátorok megnöszültek, a város mindeniknek külön, részint pénzt, részint gabonát és bort adott. A nem csekély fizetéseket a tanács a város házánál levő közpénzből adta ki. A pap fizetése az egész várostól bejövő gabona és bor dézma, melyből csak 15 márka ezüstöt köteles a régi káptalannak egyházi adó [*census*

cathedraticus] ezimen fizetni, a többiből magát, családját és a prédikátorokat az irt módon táplálja. Dézma részéből maga a legtisztességesebben élélhet. . . . A mi az egyházi szertartásokat illeti: biznak, hogy ha Isten — szívök ohajtása szerint — őt közójök egészségben kiérkezni segíti, oly módot és rendet fog találni, a mi a papi tiszt méltóságának fentartására és védelmére szükséges és hasznos lesz, hogy közöttük is Isten szent fia, a maga egyházát egybegyűjtse, mely őt dicsőítse mind ebben, mind az örök életben. . . . Nincs már egyéb hátra, mint hogy kérjék az örökké való Atya üdvözítő fiát, hogy őt épségben tartsa meg, s vigye közójök mihamarabb szerencsésen és kívánt békével. . . .¹⁾ Dávid Ferencz szent György napra ígérkezett elmenni, de sem el nem menvén, sem tudósítást okáról nem küldvén: Kassa város birája és esküdt polgárai aug. 4. sürgető levelet irtak hozzá, tudatván abban: „hogy ők — a mint illet — mint Isten angyalát oly várva várták őt, más pap keresés minden gondját félretéve; sohasem vélték, sem nem hitték volna, hogy a dolog máskép legyen, mint ígérve volt. Ha akadály adta magát elé, arról őket értesíteni illett volna, vagy bizonyos ember vagy levél által, melyek egyike sem törtévnén meg: ily nagy dolog szüksége arra indította őket, hogy hozzá irjanak, hathatósan kérve, ne terheltessék őket elmeneteli akarataról levélben, vagy elmenetelével mihamarább bizonyossá tenni, hogy tudják: mit várjanak s reméljenek, s hogy ekleziájokról — ha ő ígérete mellett helyt állani nem akar — Isten segélyével gondoskodhassanak. Mert ha elmenetelét nem remélik vala, dolgukról máskép gondoskodniok szükséges lett volna. Ezért ismételve kérik, ne tartsa őket sokáig bizonytalanságban, de hogy mit fog tenni, mihamarább a legegyszerűsebben írja meg, a mi nekik a legkedvesebb lesz. . . .²⁾ Dávid F. sept. 3. már elküldötte válaszát, melyben sajnálatát fejezte ki a felett: „hogy Kassa városának hozzá kissé élesen írni alkalmat adott, de nem kétkedik benne, hogy ha mentességét s levelének tartalmát megtudják, meg fognak engesztelődni s hozzá igazságosabbak lesznek. E késedelem neki több fájdalmat okozott, mint tán a kassaiaknak. Mert mi lehet keserűbb kegyes emberre nézve, mint akarata ellenére visszatartatni és eltiltatni,

¹⁾ OKLEVÉLT. XVI. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. XVII. sz.

Keleny

hogy ígértének s hivatásának eleget ne tehessen. Mert a mint ő önként és akarva magát nekik felajánlta, azt lelke oly nagy készségével foganatosította volna is, ha minden ellenkező körülmények annak nem teljesítésére nem kényszerítették volna. Igaz, hogy szent György nap előtti kimenetelét ígérte, de az utazás biztonságának föltételével; mert azt remélte, — ugy is volt értesülve — hogy az országban támadt e tragoedia legalább mérséklődik, ha egészen meg nem szűnik is; de midőn látja, hogy azóta mindenfelé foly a rablás, s midőn fejedelmeinél kieszközölni akarta, hogy javainak és vagyonának épségben maradása mellett bocsáttassék el, de nem nyerhette meg, titkon menni el pedig a mint lehetlen, ugy saját maga és a kassaiak becsületére nézve tanácsos nem lett volna; ez akadályt minden oldalról hányta-forgatta elméjében, s egyébire nem határozhatta el magát, mint arra, hogy az elméknek fejedelmeik irányában való jelenlegi nagy meghasonlása között is magát az utolsó veszélynek tegye ki, s nejével és gyermekeivel útra keljen — a mint erről levele átadója is bizonyoságot tehet — a nélkül, hogy a kassaiak javait kockáztassa s vége hossza ne legyen a rablásnak, s a mint ezt korábban megírta levélben, most is megírta volna, de nem volt senki biztos embere. Minél fogva reméli, hogy mentsége ez okait igazaknak ismerik el, neki megbocsátnak, mert nem kétli, hogy a következés meg fogja mutatni, hogy ő nem keresett az el nem menésre ürügyet, csak lett volna biztos az elmenetel és utazás. A mi a szükségét illeti: teljes szabadságot ad, hogy ha őt maguknak jó úton és renddel megtartani akarják, egészen övék; ha pedig a késedelmezése nekik nehéz, hogy magukról gondoskodjanak, tanácsolja. Isten ad oltárának áldozó szolgát.¹⁾ A kassaiak nem látták bátorságosnak az utazást, s Dávid Ferencz Kolozsvaratt maradt tovább is... Most már népszerűsége egész befolyásával a város reformálását tűzte ki céljául. A kit annyi felé, oly esenkedve hívtak, könnyű volt akarataira birni mind a fejedelem asszonyt és fiát, mind a közönséget. Rá is birta. Igazolja a királynétól kieszközölt két rendelet, mely a száz-férfiak 1557. évi november 7-ki gyűlésében felolvastatván, rá a közönség ily végzést hozott: „Mivelhogy Ferencz plebánus ur a királyné ő felsége két levelét mutatta

¹⁾ OKLEVÉLT. XVIII. Sz.

be, melyek szerént kívánta volna, hogy mindnyájan vallásukról és hitökről nyilvános vallást tegyenek, hogy a rebelliseket meg lehessen büntetni: a száz-férfiak határozták, hogy a mint a vallásról máskor is végeztek, azt tartásuk meg, de úgy, hogy ha a plebánus ur a bíró urat megtalálja, hogy a nyakasokat és engedetleneket büntesse meg, a város szolgáit oda adni tartozzék, hogy senki mást vallásában *sacramentariusnak* ne nevezhessen vagy más boszusággal illetni ne merjen. Bíró ur ügyeljen, hogy a királyné levelei érvényben maradjanak.“ Ez Kolozsvár reformáltatását nem forradalom, sem lázongás, de törvényen alapuló királyi parancs folytán, a helybeli plebánus és politikai hatóság művének jellemzi.

Ugyan akkor a száz-férfiak elhatározták, hogy azon kápolnát, a hol a klastromban magyarul prédikáltak, azon biztosok, a kik egyebeket is eladtak, adják el. 1558. márcz. 27. ily határozatot hoztak: „Minthogy az óvári kápolnát eladták, s az eladott földön árnyékszékét építettek, a bíró, azt a titkos helyet [*locum secretum*] nézesse meg, s ha káros helyen van, rontassa el s tétesse más helyre. A kápolna árát a száz-férfiak vegyék fel a vevőtől.“ Más helyen ismét így végeztek: „A Literati Balázs kezén levő kápolna árából a boltépítésre kinevezett száz-férfiak építtessenek egy kenyér-áruló helyet a város piaczára.“ Meg más helyen: „A szent György kápolnája elhordathatása a szőlő közepén, [*alsó Kőmál*] Fodor István bírónak engedtetett meg.“ Ugyanazon évi február 20. meghatározták, hogy a *szürke barátok* kertét adják el. 1559. január 14. négy száz-férfi tagot választottak ki a végre, hogy a Ferencz-rendiek kertje falaít rontassák le, s a követ a kis kapun a fertálybeliekkal a város szükségére hordassák kívül a kapun; azon kert földét adják el, az üres zárda kulcsait a Porkoláb Mihály kezéből azonnal vegyék el s az említett négy kiküldöttnek adják át; mert a város tovább ezt nem tűri, hanem akarja, hogy ez ma meg legyen... E határozat szigora kétely felettivé teszi, hogy a zárdát, mely a Farkas-utczában a reformáltak egyháza mellett volt, akkor lerontották s kertjét eladták. Febr. 29. ismét ily határozást hoztak: „A *szürke barátok* kerte adassék el, a falak rontassanak le, s a követ hordják el onnan“

A *mivelődés* leghatalmasb eszköze a népeknél az iskola és nevelés. Áldásosak voltak, s a kor szellemére és néperkölcseire átalakítólag,

nemesítőleg hatottak a királyné uralkodása alatt az oktatás és nevelés ügyében hozott törvények. Kolozsvárat már 1526-n volt magyar iskolatánító, Tordai János, a ki fejevári kanonokká levén, helyére Károlyi Sebestyén jött. 1545-n Vizaknai Gergelyt mint iskolamestert említi, s kútfőnyomozólag, új adatokkal igazolja a korán elhalt tudós ref. tanár, Fekete Mihály, s az ő nyomán, a kolozsvári ev. ref. collegium történetirója. Vizaknai tanítását 1546. kezdette el, s minő részt vett Heltai biblia-fordításaiban, ott meggyőzően ki van mutatva.¹⁾ Utána Balázs vagy Blázi István [*Stephanus Basilius*] volt mester [*rector*]; Dávid Ferencz pedig Schesaeus szerint segédigazgató [*ludi-rector*], s e férfi korára esik a királyné és országgyűlés nagy reformintézkedése, kit a rectorásban a híres Molnár Gergely váltott fel. Ekkor távozott Szászvárosra Károlyi Sebestyén, kolozsvári predikátor; lectorrá alkalmazni akarták Fodor Bálint, tordai reformált [*sacramentarius*] papot, Fodor István kolozsvári bíró fiát, de — úgy látszik — Molnár után, habár rövid ideig, ismét Dávid Ferencz²⁾ lett az iskola rectora, melynek újra alapítása története ez.

Az 1556. novemberi országgyűlésen minden rendek szavazata hozzájárulásával határozottatott: „hogy a királyné elintézvén a káptalanok ügyét, önként vegye magára azon szükséges gondot, hogy az országban tudományos iskolák állittassanak, melyekben az ifjuság helyesen tanittassék, különösen pedig állittassék ilyen a kolozsvári és székely-vásárhelyi zárdákban.“³⁾ Nevezetes ezen szervező országgyűlés törvényeinek bezárása. „Megköszönték az ország kk. és rr. a királynénak és királyfinak — így szól az — hogy nekik kéréseikre kegyelmes feleletet adtak s vérök ontására, életök kockáztatására is készeknek nyilvánították magukat, hűségökben és engedelmességökben megmaradásukat ígérték, csak azt az egyet kérve forró ohajtással: hogy a püspökségek, káptalanok, prépostságok és más egyházi egyének javai ne adassanak vissza azoknak, a kiktől elvették;“⁴⁾ a kk. és rr. a mint azokat a királyné és fia szükségére közakarattal följánlták: ugy most is

¹⁾ *A kolozsv. ev. ref. főtanoda . . . Története.* Szerkeszt. Szabó Sámuel, Kolozsv. 1876. 3—6. ll.

²⁾ *Dávid F. Emléke.* 1. rész, 17. l.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 60. l.

⁴⁾ L. a szász-sebesi orsz. gy. végzéseit közt fennebb a 67—68. ll.

ajánlják az ország szükségére s a királyné és fia méltósága fentartására fordítását.“ . . . „Tanácsosaival együtt éretten fog tanácskozni a dolog felől — válaszolá a királyné — s határozni fog a felett: a kiéi voltak, azoknak adassanak-e vissza ama birtokok és jövedelmek, vagy a közszükségekre fordíttassanak? a káptalanokról határozás a következő országgyűlésre halasztatott.“¹⁾ A követ-

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Tml.* II. k. 64—65 ll.

E törvény simán és kevés szóval oly nagy következményű s radikális elvet mondott ki az egyházi javak világiasítása [*Secularisatio*] által, hogy nem csoda, ha a királyné sokáig késett elhatározásával, titkos tanácsosaira hivatkozott, s csak ismételt kérés és sürgetés után teljesítette az ország ohaját. Királyi tiszte teljesítésével küzdött valláscossága, alattvalói kívánságával Európa közvéleménye. Más nagy népek három század mulva bírták erre uralkodóikat, Magyarország maig sem. Döntő súlylyal hatott erre az eszélyes, a tömör egységben nyilatkozó s hűségét csaknem ettől föltételező szászság, mely szerencsés érzékkel pillantott be előre a messze jövőbe, s átlátta, hogy e nagy reform törvénynyé léte által az ő léte s fennmaradása e hazában ugy nemzeti, mint vallási tekintetben örökre biztosítva lesz.

A tudós Szegedy István jezsuita a secularizált, s részben a fiskus, részben az új egyházak birtokába jutott kathol. főpapi jókat s jövedelmeket így részletezi:

Secularizáltak: 1. A *gyula-fejérvári, milkoviai és csanádi* püspökség, a hozzájuk tartozó falukkal, birtokokkal és jövedelmekkel. A nagy-váradit később, 1566. érte e sors.

2. *Káptalanok*: a gyula-fejérvári, szebeni, brassói, medgyesi és szászvárosi.

3. *Konventek*: kolozs-monostori, gyerő-monostori, kolozsvári Domo-kos-rendi, besztercezi, szebeni, brassói.

4. *Prépostságok*: gyula-fejérvári, szebeni, brassói, szászvárosi, szászrégeni.

5. *Más egyházi személyek*, kisebb javadalmakat bírók: dékánok, eseperek, plebánusok, oltárszolgák, prebendisták, a seminariumokban tartott tanuló deákok.

Birtokaik voltak: templomok, zárdák, házak, kertek, mezők, szőlők; *javalmaik*: a tized, census cathedraticus, jus parochialis vagy az investitura, temetési quarta, stolajjévedelem, egyházi látogatáskori [*visitatio*] illetmények sat.

Kihirdettetvén a törvény: sok főegyházi férfi és szerzetes, papjaival s őket önkéntes száműzetésökbe elkísérő családcikkkel együtt elköltözött Moldvába, Lengyelországba, Magyarországra; Brassóból és Szebenből Havasalföldre s a török tartományokba; Bornemisza püspököt maga az új kormány kísértette vissza Magyarországra.

kező évi febr. 6—15-ki gyula-fejőrvári országgyűlés e tárgyban határozta: „Eszökbe vevén az ország kk. és rr. hogy az ifjuság oktatásának elhanyagolása miatt a műveletlenség naponta inkább terjed és növekszik, azon kegyes buzgalomtól indítatva, hogy a haza közjavát és dicsőségét szentül előmozdítsák, esedeztek a királyné ő felsége előtt: hogy mivel a káptalanhoz szükséges személyeket az országgyűlés végzése szerént már tisztökbe beállították s a barátok szerzetét szótkergették [*monachorum secta explosa est*], méltóztassék a királyné ő felsége bizonyos helyeket t. i. a barátok zárdáit *gymnasiumok* vagy iskolák számára kijelölni, melyekben az ifjuság tudós és nyelvekben jártas férfiak által a tudományok minden ágában kegyesen és alaposan oktattassék. Mely kérésére a kk-nak és rr-nek a felség kegyelmesen hajolván, a barátok zárdáit kéthelyen, u. m. a Székely-Vásárhelyen és Kolozsváratt levő két-két zárda közül a melyiket alkalmasabbnak fogják találni, e célra fordítani rendelte, a mit a kk. és rr. ujjongó örömmel fogadtak s végtelen hálával megköszönvén, érette engedelmisségüket és hűségüket ajánlták fel.“¹⁾ E végzést az 1557. jan. 1—10-ki tordai országgyűlés is megerősítette, s ez alkalommal a királyné a kk. és rr. kérésére még egy harmadik helyen, Váradon is a Mindenszentek zárdájában iskola felállítását határozta el, indítatva erre — ugy-

A jobbágyak tartozása is nagy értéket képviselt. Fizettek tizedet, tettek robotot, szent György- és szent Márton-napi censust, minden három évben zsinati adót [*census*], a mit az apát szokott tartani 3 évenként az apátság birtokaiban levő papokkal; ilyenkor minden falu egy ökröt is adott az apát mézárszékére, a mit *zsinati ökr* néven neveztek. [*Szegedy, Stephanus: Decreta et Vitae Regum sat. 1763. 364—66. ll.*]

Teljesen indokolt volt a római katolikus egyház nagy veszteség-érzete s a szász papoknak a Secularisatio iránti erős érdeklődése; mert az juttatta őket a Királyföldön levő összes kathol. templomok, konventek, káptalanok, prépostságok, apátságok és zárdák s ezek felszerelése és alapítványai birtokába, e zárdákból épültek s javaikból tartattak fenn gymnasiumaik: *Szebenben, Medgyesen, Segesvárátt, Brassóban, Szász-Sebesen, Beszterczén*, s az ekkor papjaik haszonélvezetbe átment egyházi tizedek megváltása jogezimén eszközöltek ki az állampénztárból az 1849—1860-as évek alatti abszolút kormánytól oly rendkívül nagy tökéösszeget, melyben jóllétök s német műveltségök örök időkre biztosítva van. Városaiknak és a Királyföldnek díszítóm. kath. alkotások adnak, eklézsiáiknak életerőt — a magyar nemzet és állam.

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. ll. k. 74—75. ll.*

mond — az által, hogy a tisztességes tudományok először az Isten dicsőségére, azután az ország köz javára szolgálnak; s mivel az országgyűlés azon iskoláknak évi segély és jövedelem adását kérte: ezért a kolozsvári számára a tanulók tartása végett száz forintot rendelt.¹⁾ A kk. és rr. akkor ismételve és különösen kérvén a királynét az elébbi kolozsvári végzéseknek minden pontban szigorú megtartására s azoknak egy vagy más kedvéért meg nem változtatására: megígérte, hogy azok megtartására tanácsosaival együtt gondja lesz, mert — ugymond — igen jól emlékezik azokra.²⁾ Ennek volt a következménye, hogy a királyné kormányzati úton a Kolozsvár területe dézmanegyedét a kolozsvári iskolának adományozta, a mit igazol *Kolozsvár városának 1734. jun. 23. készült hivatalos leírása*³⁾, melyet mind a négy vallásból kinevezett tanácsbeli férfiak dolgoztak, a kik a vallások viszonyait jól ismerték s az unitáriusok dézmaügyi kiváltsága megerősítése idejét pontosan tudták. E férfiak írják munkálatukban: „hogy az adományozás emléke nemcsak az óvári Domokos-szerzeti templom déli ajtaja fölé, falba helyezett kőlapra volt fölvésve, [jóllehet a betűk akkor már olvashatlanok voltak], hanem a tanácsházon is magyar s latin nyelven ezen szókkal volt kifejezve: „Királyi adomány vagyok, ez iskola és a szegények öröksége; a ki javaimat — czekeket és másokat — máshová fordítja, töröltessék ki az élők könyvéből s az emberek emlékezetéből“. [*Donatio Regia sum, Haereditas Scholae hujus, et Pauperum; qui commoda mea alio avertit, haec et similia, deleatur ex Libro viventium et memoria hominum Anno Domini 1557.*] A királyné adományozását a nagykorúvá lett ifjú király 1562. sept. 1-én, Báthori István 1571., Báthori Kristóf fejedelem 1576., Bethlen Gábor 1626. szintén megerősítették.⁴⁾ A királyné adományozását fia saját adománylevelében világosan megemlíti, — annak létezéséhez avagy csak azért sem fér kétség, mert a királyfi anyjával együtt uralkodott, csaknem mindent aláírt, s így a dologról bizonyos tudomása volt.

E törvények végrehajtásaul a kolozsvári bíró, az esküdt polgárok és száz-férfiak 1558. május 28. ily végzést hoztak: „Mivel

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. II. k. 79. l.*

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. II. k. 82. l.*

³⁾ *Descriptio Civitatis Claudiopolis sat.*

⁴⁾ *Emléklapok Kolozsvár Előkorából.* 1865. 37—38. ll.

hogy az ország meghatározta, hogy e városban nyilvános iskolát állít a *fekete barátok zárdájában* [óvári Domokos-rend], a hol lector-ok által legyen a nyilvános tanítás [*lectio*]: ezért a száz-férfiak végezték, hogy a nagyobb tanulók jöjjenek le a zárdába leczkehallgatásra; de az iskola rectora a gyermekekkel maradjon meg az előbbi iskolában, s illő órában harangozással adjanak jelt arra, hogy a leczkék hallgatására minden menjen be; leczke alatt egy segéd-tanító maradjon helyt a gyermekekkel, tanítsa őket, hogy a tanulásban elhanyagolás ne legyen. Tartsanak isteni tiszteletet mind a nagyobb templomban, mind a kápolnában mindennap, a hol a tanulók szokás szerint tartozzanak jelen lenni . . . Végeztetett továbbá: hogy mivel Ferencz plebánus kívánta, hogy Fodor Bálint, a bíró fia lector-rá tétessék, ennél fogva maga a plebánus ur tanulja ki Fodor Bálint tudományát, s ha elegendőnek találja, tétessék lector-rá, s ha több, t. i. két vagy három lector találtatik, annyit tegyenek, a hány szükséges ily teher viselésére, a kiket a *quarta* jövedelméből elégítsenek ki, de a város adójából a lector-ok fizetésére semmit se fordítsanak.“ Később jul. 17. azt végezték: „A deákok és gyermekek menjenek be a *fekete barátok zárdájába* a meghatározott ideig, hallgassák a leczkét s tanulásukat folytassák. De a deákok [*scholasticí*] szokás szerént mégis legyenek jelen az isteni tiszteleteken.“ 1558. jan. 26. a közgyűlés jegyzőkönyvébe ama tény van beigtatva, hogy István mester [*Stephanus Basilius*], az iskola rectora, Molnár Gergely mestert bevezette a város tanácsülésébe. Valószínű, hogy utóbbi ekkor lépett be az első helyett annak rectori állomásába.

A száz-férfiak fennebbi közgyűlésében még egy más végzés is költ: „Mivel Sebestyén mester helyét változtatni akarja, a bíró és esküdt polgárok járjanak közbe s kérjék meg, hogy maradjon köztünk s tisztét folytassa; ha nem marad, azonnal tétessék helyére Blázi [*Basilius*] István predikátornak, s ha Sebestyén mester megmarad is, Blázsit fogadják meg“. A *mester* fogalomszó e korszakban *rectori czimet s tudósi rangot* is jelentvén: némi kétség látszik fenforogni, hogy melyikről van itt szó; azonban tény, hogy Blási István elébb rector-nak iratik, később kél iránta végzés, hogy predikátorrá hivassék meg, tehát előbbi tisztét mással cserélte fel, vagy tán mindkettőt viselte, mint ez Heltairól és Dávid Ferenczről is föl van jegyezve; színtig Károlyi Sebestyén is mint predi-

kátor említették, pedig bizonyos, hogy ő rector is volt a kolozsvári iskolánál. Ugy látszik, e két hivatalnak ideiglenesen együtt viselése már ekkor szokásban volt.

Az újonnan alapított kolozsvári gymnasiumban igazgató volt a rector vagy mester [= *magister, ludi-magister, ludi-rector*], tanítók a lector, sublector, collaborator, cantor. A lector eredete oklevélileg nyomozható fel a váradai káptalan 1370. évi rendszabályáig ¹⁾, a rector a reformatió újításának látszik. A rectornak és lector-nak külföldi egyetemeken kellett pályájára elkészülni, a kik ha ott külön vizsgát sikerrel tettek, mint kitüntetést megnyerhették a *baccalaureus, magister, artium liberalium magister, doctor, artium liberalium* vagy *juris utriusque doctor* rangcímet.

Erdély közoktatásügyi történetében itt fordul elé legelőbb a törvényhozásnak tanintézet állításával foglalkozása, s legelső a kolozsvári gymnasium. Szervezetéről nincs adat, csak a németországi és erdélyi szász gymnasiumok tanrendszeréből meríthetünk ismereteket. Egy 1546. évi németországi gymnasiumi szervezet szerint egy ily intézetben szükséges volt: „1. egy iskolamester vagy rector; 2. a philosophia és görög nyelvre egy tanár; 3. földrajzi tanár [*sphaerista*]; 4. grammatikus és rhetor, a ki jó verseket is képes írni; 5. énekvezér [*cantor*], a ki zeneértő; 6. catecheta.“ ²⁾ A hires Stancaró Ferencz a szebenieknek e tervet adta: „Egy gym-

¹⁾ E rendszabály 8-ik pontja alatt ily utasítás van a lectorról és tiszteréről: A lector az első helyet foglalja el a székesegyház homlok részében elől balra levő karzaton, s kötelességei közé tartozott az iskolák és iskolába járók igazgatása, [*regere scholas*]; továbbá különösen gondjaira volt bízva ügyelni: hogy hirdettetik az ige? miként taníttatnak az ifjak tulajdonságaik és tehetségök szerint? Mert előmozdítja az egyház tisztességét, ha a tanulók jó előmenetelt tesznek s felsőbb tudományokra alkalmasokká válnak. Hogy pedig iskoláinkban való tanulásra inkább ösztönöztesse, s ne tartsanak attól, hogy őket, akár a lector, akár a sublector rendkívüli és szokatlan fizetésekkel terhelje, azért adatott ki e külön rendszabály. E végre tette a lateranumi gyűlés [*concilium*] is ama bölcs gondoskodást, hogy minden székesegyházban, azon mesternak, a ki azon egyház papnövédekeit és tanulóit tanítja, illő javadalom biztosíttassék, mely által a tanítók szüksége is keveseb lesz s a tanítványoknak is út nyílik magasb hivatásukhoz. Ennek következtében állíttattak fel a káptalanoknál a mester kanonokok, a kiknek ma is ez a nevök. [*Bathjány, Leges Ecclesiasticac sat. III. k. 254. l.*]

²⁾ *Archiv für Siebenb. Landeskunde* sat. Neue F. XVII. k. 20. l.

nasiumban tanítani kell a hittant, zsidó, görög, latin nyelvet, főleg a biblia eredeti szövegei megértése végett, dialectikát és rhetorikát. Ehez képest szükséges: 1. egy okos, kegyes és tudós theologus, a ki az Isten tiszta igéjét tanítaná; 2. egy másik, a ki a zsidó nyelvet; 3. a görögöt; 4. a latint; 5. a ki a dialectikát és rhetorikát.“¹⁾ Kolozsvár közgyűlésének azon végzése: hogy két vagy három, vagy a hány szükséges; annyi lector fogadtassék, ehez számítva a mestert vagy rector-t s egy énektanítót, arra enged következtetnünk, hogy a kolozsvári gymnasium nagyobbszerű volt, mint az említett németországi és Stancaro által tervezett.

A tankönyvekről is csak az újabban közrebocsátott egyházi emlékek adnak némi fölvilágosítást. A württembergi 1559. évi iskola-rendszer tankönyvei ezek: 1. *Módszertaniak*: Donatus, Grammatica, Rhetorica, Dialectica [*Philos. Melancht.*], Graeca Grammatica, Musica; 2. *Exegetikai könyvek*: Tabula elementaris latina, nomenclaturae rerum, Cato Minor, Mimi Publani, Catechismus lat. Proverbia Salamonis [*Philos. Mel.*] Formula Colloquior. Sebaldi Heiden, Aesopus [*Camerarius*], Vergilius, Terentius, Epistolae Ciceronis Selectiores: de Officiis, de Amicitia, de Senectute sat.²⁾ Nálunk is e nyomon haladott a tanítás. Ismeretes a hazai tankönyvek közül Honterus *latin grammatikája* 1535-ből, Vizaknai Gergely: *Annotationes in Librum Geneseos* 1546. *Annotationes in Leviticum* 1549. *Annotationes in Numerum, quartum Librum Mosis.* 1551. czimű exegetikai előadásai;³⁾ Molnár Gergely *lat. grammatikája* 1556-ből, *dialectikája* 1557-ről, Heltai *Troporum et Schematum Libellus*-a 1562-ből; továbbá a külföldiek közül Melanchton *grammatikája, rhetorikája, syntaxisa*, melyeknek a szebeni gymnasium könyvtárában számos példányban megléte, azoknak tankönyvül használtatását bizonyítja. S ha ezek ott, kétségkívül a kolozsvári gymnasiumban is használatban voltak. Hagyományos emlékek szólnak arról is, hogy *Donatus, Cato, Vergilius, Aesopus, Cicero* s más római classicus írók műveit, ugy a görög nyelv tanításában *Homert, Hesiodust, Isocratest* olvastatták s az oktatásban vezérfonalul használták. A philoso-

¹⁾ *Archiv für Siebenb. Landeskunde* sat. Neue F. XVII. k. 98—99. ll.

²⁾ *Archiv* sat. Neue F. XVII. k. 28. t.

³⁾ *A kolozsv. ev. ref. főtan. . . . Története.* 4—5. ll.

phiából — úgy látszik — csak annak mintegy előcsarnokába vezették be az ifjúságot a logica tanítása által. ¹⁾

A gymnasium kül- és beléletéről, valamint a fizetéséről, fegyelemről sat. nincsenek emlékeink. A szebeni iskolában a rector fizetése 1520—1525. 20 for. volt, segédigazgatóé [*ludi-rector*] 15 for., 1545. már a rectoré 120 frtra emelkedett.²⁾ Ily mérvű lehetett a kolozsváriak fizetése is, a mit ezután nyomozódások deríthetnek fel.

A mivelődés s főleg nemzeti miveltség másik hatalmas emeltyűje volt a *templom és az egyházi beszéd*. A reformatio az isteni tiszteletben a latin helyére jókor a nemzeti nyelvet helyezte. Német és magyar nyelven kezdettek folyni annak fő részei: éneklés, ima és szent beszéd. Kolozsvár közönsége nagy érdeklődést tanusított ez iránt s lelkesen igyekezett abban, hogy az rendeltetésének megfeleljen. Közvégzéseinek egész sora igazolja ezt. Dávid Ferenczet Kassa 1557. plebánusának meghívta s ő nem mutatott idegenséget attól. A száz-férfiak az ő megnyerése végett márcz. 6. azt határozták: „a biró hivassa másnapra tanácsülésbe s kérje fel, hogy maradjon meg plebániájában, s mivel XVI hold szöllője van, tizet tartson meg a plebánia számára, a más 6-ot adja el s árát fordítsa szöllője mivelésére.“ A plebánus — úgy látszik — az adásvevési teher elől kitért; mert e tárgyban a márcz. 9-ki közgyűlés ily határozatot hozott: „Minthogy a plebánussal ugy egyeztek meg, hogy négy száz-férfi a 6 hold szöllőt adja el, s árából a káplánoknak 1 forintot XVIII pénzt fizessen ki, s ha a szöllők ára elfogy, az egész város magára vette, hogy az elébbi 1 forint XVIII pénzt a város adójából a káplánoknak kiosztja, a miről a plebánus urnak a város adjon írást. Hogy most, az eladás sikerült, igazolja a márcz. 27. kelt azon végzés: „hogy a kik a plebánus szöllőjét megvették, a város kisebb pecsété alatt adjanak levelet róla.“ Később ugyanazon indító oknál fogva, mivel az eladott szöllők árát a négy választott száz-férfi az egyházi szolgák — prédikátorok — fizetése végett Dávid Ferencz ur kezére adta, végeztetett: hogy a 391 forintnyi pénz tartassék a plebánus kezénél s neki adassék levél a város kisebb pecsété alatt, ellent nem állván bármely ellentmondónak tiltakozása.“

¹⁾ *Archiv sat.* 26—28. ll.

²⁾ *Ugyanott.* 12., 14—18. ll.

Az unitáriusok összetartása erős történeti bizonyítékként itt van helye megjegyeznem, hogy e szőlők, sőt később a plebánuusi 10 hold is mind unitáriusok birtokába jutottak. Az első vevők Luthert követők voltak, kik később az unitárius hitet fogadták el, s három századon át azok előkelő, vagyonosabb nemzetségei s köztük a papok és püspökök közt szállottak e szőlők kézzől kézre, azon hagyományos szokásnál fogva, hogy a ki kómáli szőlőjét el akarta adni, köteles volt vele unitáriust kínálni meg, s csak ha senki nem vette meg, ugy adhatta azt másnak. Ez még 30 — 40 év előtt is fenállott; tényleg ma is e tájon — a hajdani szent Egyedzárda romjai körében ¹⁾ elé felé — a *Fellegrvár* keleti oldaláig legtöbb az unitárius szőlőbirtokos.

Ez időben a magyarság erősen kezdett terjedni Kolozsváratt. Erre mutat a közgyűlésnek 1558. évi jul. 17. kelt végzése: Mindkét nyelvű prédikátornak félévi fizetésöket haladék nélkül adják meg. . . . Megint máskor: A plebánus panaszolván, hogy a prédikátorok prédikálásuk helyét változtatják, meghatározatott: hogy vasárnapokon a magyar prédikátorok közül egy a kápolnában, [értve van a nagy szentegyház mellett volt *szent János-kápolna*], másik a *fekete barátság* zárdájában [értetik az *óvári templom*] hirdesse a felséges Isten igéjét. Ez időre esik Károlyi Sebestyén prédikátornak eltávoztása, minek következtében május 1. meghatározatott, hogy a bíró és esküdt polgárok magyar prédikátort fogadjanak, a város pénzéből neki 100 forintot fizessenek s a quartából bort és búzát. 1559. jan. 14. a száz-férfiak meghatározták: hogy magyar uraiméknak a bíró és esküdtök tudós és elégséges prédikátorokat rendeljenek, ha lehet kettőt; ha nem akarnak jókat rendelni, a magyarok magok gondoskodni fognak. Jul. 21. ismét megújították ama végzést: hogy a bíró és tanácsbeliek küldjenek valamely alkalmas embert, bárki legyen, magyar prédikátornak.

A mivelődés harmadik főterjesztője, a *sajtó és könyvnyomtatás* némi lankádást mutat. A cselekvés és küzdelem a szószökeken és vitatkozások terén folyt az egész társadalmat megrázkodtatóan. Heltai csak két művet adott ki, egyiket másodsor, ²⁾ a mászt most

¹⁾ Látható: KOLOZSV. TÖRF. I. k. RAJZAI XXI. Tábláján.

²⁾ *Agenda*. Azaz szentegyházi cselekedetek sat. Kolozsvárba. 1559. II. kiadás, az első 1550—53 között jelent meg, de még nincs fölfedezve. — *A sajtó gyűjteményemben levő egyetlen ívből*, ami könyvtáblából van kivéve.

először.¹⁾ Az *Agenda*, az övé, utóbbi mű Dávid Ferenczé. Heltai az előszóban: „Hofgräffel volt roszt viszonyának tulajdonitja 6 évi hallgatását, fájlalja azt, mert az egyház minden jelesb haszna nélkül tünt tova. Ez azonban panaszszal jóvá nem tehető, szükséges, hogy a mulasztás kettőzött igyekezettel pótolassék. Ő — ugymond — erre törekszik, papi kedves atyjafiainak is segíteni kötelességök, így munkája nem lesz haszontalan.“

Az *Agenda*, mint egyházi irodalmi műfaj nem a reformatio újítása. A Domokos-szerzetnek Erdélyben már 1280—1300 között volt egy birtokában. E Codex fölfedezője a szerző nevét is megmondja. Tárgyai: énekek, lythurgiai formák és isteni tiszteleti szertartások, betegekkel bánás, konventi rendtársok és szerzetesnők eltemetése sat.²⁾ A protestáns Agenda-eszme a római katholicismustól való kölcsönzés, csak a tartalom hittani része s a feldolgozás más.

Hofgräff nyomdájából ez időszakban három vitairat került ki a kolozsvári papság nevében, de azok nagy részben Dávid Ferenczéi. Ő mint püspök, a város plebánusa, ragyogó szónok, s legyőzhetlen vitatkozó, maga adott irányt a kor szellemének s a közvéleményt vezette. *Egyik* az 1557. jun. 13-ki kolozsvári zsinat *Hitvallása*, a mit ő mint lutheránus superintendens, Heltai G. mint senior irt alá.³⁾ *Másik* a tordai 1558. évi május 1. tartott zsinat *Végzéseit* foglalja magában.⁴⁾ *Harmadik* a kolozsvári és más erdélyi, helyesen tanító egyházak papjainak urvacsora felőli egyedül igaz [*orthodoxus*] nézetének *Védelme*. A gyűlésnek mikor és hol tartása s a kiadvány holléte ismeretlen. Hozzávetés, következtetés, a mit tudunk róla.

Volt két egyházi vitája is a kolozsvári papoknak Stancaróval és Kálmáncsehivel, sept. 26. és decemb. 31. 1558. mindkettőről csak

¹⁾ *Az Urnak Vacsorájáról való közönséges kereszttyén vallás*. sat. Kolosv. 1559. Nyomatott Heltai G. műhelyében. Látható: *Dávid F. Emléke*. I. r. 42—48. II. II. r. 30. l.

²⁾ *Jankovich Miklós gyűjt.* a m. nemzeti Muzeumban. Lásd ismertetését: *KOLOZSV. TÖRT.* I. k. 285. l.

³⁾ *Consensus Doctrinae de Sacramentis Christi* sat. Hofgräff nyomdájából, Kolozsv. Látható: *Dávid F. Eml.* I. r. 31—34. II. II. r. 29. l.

⁴⁾ *Acta Synodi Pastorum Ecclesiae Nationis Hungaricae in Transylvania* sat. Látható: *Dávid F. Eml.* I. r. 34—37. II. II. r. 29—30. II.

töredékek maradtak fenn az emlékiratokban, ¹⁾ valamint egy 1559. Kolozsváratt tartott zsinat folyama és végzései is egészben nem, csak töredékben léteznek. ²⁾ Tény, hogy ez évben Dávid Ferencz Melius Péterrel és a nála Váradon egybegyült reformált papokkal találkozására s az urvacsora felől Kálvin értelme szerint megállapodása után, híveivel együtt hozzájok tért át, oly erős és hosszas tusakodás után, hogy Kolozsváratt sokan, Luther és Kálvin urvacsorai felfogása felőli bizonytalanságtól és kételytől gyötörve, négy évig nem éltek uri szent vacsorával. ³⁾

Kolozsvár beléletében egyébként is mindenfelé ébredező munkásság jelei tüntek fel e korszakban. A közegészségügy, tisztaság, mivelődés érdekében fontos lépések történtek. *Egyike* ezeknek a Szamosnak ásott földcsatornán [*canalis*] át a városba vezetése — a mi Beszterczen és Szebenben is meg volt — mi végre a város 1558. ápr. 16-ki közgyűlésében választott nagy küldöttség által kérte meg a királynét, hogy ez évre adófizetéstől mentesítse; jun. 25. ⁴⁾ pedig a víznek a városba hamarabb behozhatása végett a közgyűlés azt végezte: hogy a bíró az esküdtekkal a fertályokból ásatásra elegendő embert adjon, két szegény özvegy asszony együtt adjon egyet. *Másik*: egy városi fürdő-ház építése, minek felügyelő-tére a bíró és esküdt polgárok 1557. jun. 29. Heltai Gáspár plebánust ⁵⁾ bízták meg s neki napszámosokat ígértek. A száz-férfiak és község ezt ugy módosították, hogy munkás adásra a polgárokat kényszeríteni ne lehessen, hanem a munkában való részvétel mindennek szabad akaratóban álljon. . . . Márczius 9. a városnak a téli sártól, hótól és jégtől megtisztítása végeztetvén, azon intézkedés tétetett, hogy midőn a felekiek ezt hordják s az utczákat takarítják, a bíró a fertályból, hol a munka foly, kisebb munkásokat adjon segítségökre. . . . A rend, közerkölcs és személy- s vagyonbiztonság fentartása végett a közgyűlés 1557. febr. 15-n meg-

¹⁾ *Defensio Orthodoxae Sententiae* sat. Fennebb volt idézve.

²⁾ Ismertetése látható: *Dávid F. Eml.* I. r. 34. l. Ugyanott 46. l.

³⁾ *Keresztény Magvető.* II. köt. 1863. 231. l.

⁴⁾ A jegyzőkönyvben így áll. *Die Dominica beator. Philippi et Jacobi Apostolor.* Én szent Jakab-napot vettem fel.

⁵⁾ A jegyző plebánusnak írja. Ő magát *presbyter, senior* neveken nevezi, de csak sept. — october után, a mikor már a plebánus Dávid F. volt,

határozta: hogy se férfi, se nő éjjel vagy nappal álrühában házról-házra jární ne merjen; a ki megszegi, tegyék a kamarába vagy kalitzkába. A kártyásokat, koczkázókat a bíró szigoruan büntesse meg; 1559. febr. 28. ismételték e határozatot a kártyások és koczkázók [népiesen: *Werfele*] iránt s hogy az örökséget nem bíró gyanus nőket, s — ugyanazon évi jun. 14. kelt végzés szerint — a feslett életűeket, és a kik velök koczkáznak, kártyáznak s fajtalankodnak — a kik már ezelőtt is büntetve voltak — a bíró szigoruan büntesse meg. 1558. márcz. 27. a száz-férfiak meghatározták, hogy a bíró és esküdt polgárok a *nagy utczába* kerekét és pellengért [*cippus*] állítsanak a rosz emberek megbüntetésére. Ugyanez évben, midőn a királyné már hosszason maradott volt Kolozsváratt s következő évi január 25-kére ugyan oda országgyűlést hívott össze, decemb. 18. a bíró és esküdt polgárok esedeztek előtte annak megtiltásáért, hogy a lengyelek a tűzveszély miatt éjjel gyertyával ne járjanak az istállókban és más helyeken. 1557. jun. 27. rendőrségi végzéseket hozott a közgyűlés; meghatározta, hogy a bíró a pharaokkal [*lőhérok*] minden héten veresse agyon a kutyákat; 1559. ápr. 16. pedig városszerte kikiáltatta, hogy kiki teheneit, disznóit csordába hajtassa vagy udvarában tartsa, a kiét megtalálják, ölessék le. A mezők pásztorlásáról 1558. nov. 10. azt végezték, hogy a *barnasípok* ²⁾ ezentúl védjék a vetéseket juhtól és a barmok pusztításától. De ugy látszik, nem volt foganata; mert a következő évben márcz. 15. azon oknál fogva, hogy a pásztorok ³⁾ a határt és vetéseket nem jól őrzik, azon új intézkedést tették: hogy a bíró és esküdt polgárok két hiteles embert fogadjanak a pásztorok előjáróivá, s rá szorítsák őket az erdők, fűzesek, mezők szorgalmas őrizésére. . . . Itt van eredete a ma is fenálló határfelügyelőségnek [*inspector*], mely három század óta egyik őr a polgárok külső vagyonának.

A község szolgálatában állók nevét egy 1559. évi községi jegyzőkönyv e különös csoportosításban tartotta fenn: „**Szolgák, predikátorok, gyalogok fizetése.** *Monostor utczában* 3 gyalog

¹⁾ *Die Dominica Carnisprivii*, Weidenbach szerint: *Dominica Circum-dederunt*.

²⁾ E szó néhol: *barnasib* alakban fordul elé; a *mezőpásztor*-ral egyértelműnek látszik; eredetét sikertelenül nyomoztam.

³⁾ Összevetendő az előbbi jegyzéssel.

szolgának és kürtösnek vagy trombitásnak [*tubicinatori*]; az *Óvárban*: a magyarok és szászok két gyalog prédikátorának, [ezek — hihetően — a káplánok]; *Magyar utczában*: 3 lovas szolgának, az iskolamesternek, szentpéteri plebánusnak, jegyzőnek; *Közép utczában*: 2 gyalog szolgának, harangozónak, orgonajátszónak; *Farkas utczában*: 2 hirtevő városszolgának [*preco*]⁴.

A magyar nemzet királyának új évben eleitől fogva ajándékot szokott adni, neve: *strena*.¹⁾ Eszkás az erdélyi nemzeti fejedelmek idejében is fenmaradt. Érdekes: kiknek? mily ajándékokat adott Kolozsvár? Két évi van a legelső jegyzőkönyvekbe ígdatva. 1558. jan. 1. adott a város ő felségének — így szól az — és az udvarhoz tartozóknak következő ajándékokat: a királynénak arany kupát, Kendy Ferencznek ezüstöt, egy másik kupát Lygynza²⁾ urnak, a 4-ik kupát Kendy Ferencz nejének, az 5-öt Cháky kancellárnak. Később jan. 9. egy kupát *Tharco*³⁾ urnak, Petheó Gergelynek egy szőnyeget, Nisowszky urnak is egyet, Katus kisasszonynak, [*Dominae Kathus, puellae juturi* (?) *Reginalis Majestatis*], a királyné öltöztető komornájának is egy szőnyeget. 1559. febr. 11.: a királyné ő felségének, fiának és ő felsége szolgáinak két senator által küldött a város ajándékol két kupát, 188 forint értékűt, több ezüst kalánt és finom vékony gyolcsot [*syndones*].

A város jövedelmeit s adóját, valamint költségeit külön tisztviselők kezelték. A bevételekből útalványozás a bíró és közgyűlés, a kiadások a sáfár polgárok [*dispensator*] jogkörébe tartoztak. Tiszta képet adnom róla nem lehet a létező adatok töredékes volta s hézagai miatt. Csak 1558-ról van egy sommás adóbevételi kimutatás, melyből a bevételek meglátszanak. E szerint Kolozsvár

¹⁾ III. Béla király jövedelmei között 1184. ezen ajándékok voltak felhozva: Minden vármegye főispánja a királyt egy évben egyszer megvendégli, s midőn asztaltól felkél, ajándékot ad neki: némelyik 100, másik 200 márkát. Rá megy 10,000 márkára. A királynénak és királyfinak: ezüstöt, posztót, selymet, lovat. . . . A föld népe egészen eltartja a királyt élelemmel. *Fejér*: Codex Diplom. II. k. 214—218. ll.

²⁾ A szász Universitas jegyzőkönyvében 1557. a királynénak s másoknak adott ajándékok után, e név így jó elé: *Legeza*, más helyt: *Lygezza*, a királyné és fia pohárnoka. Melyik leírás helyes? nem tudom. Nem vagyok biztos, ha jól írták le a jegyzők a nehéz nevet? *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 20. l.

³⁾ Tán *Tharczy* Gergely a királyné kiváló híve. *Bethlen.* I. k. 621. l.

dicája vagy vonásai összege tett: 1366-ot, a dicákból bejövő összeg: 6145 frt 25 drt, az egész bevétel a múlt évi hátralékokkal, a 'sel-lérektől bevett adóval együtt: 7138 frt 32 drt. ¹⁾

Kolozsvár ez időbeli történetének egyik emlékezetes mozzanata, Petrovich Péternek 1558. octob. 13. falai között történt halála. Őt a királyfihoz rokonsági kötelék fűzte, János király végrendeletében özvegye és fia főgyámjává tette, mely bizalomnak az élet és sors minden változásai közt, teljes önodaadással, önzetlenül s haláláig változatlan hűséggel felelt meg. Tíz évig volt védelmezője gyámoltjainak Martinuzi kegyetlenségei és bitorlása ellenében. Midőn a királyné Erdélyből távozott, kivánságára Temesvárt és más várait vonakodás nélkül adta Ferdinánd király birtokába. 1553. a királyné meghagyásából Szolimán császárhoz ment, s fejedelmi székébe visszahelyeztetése ügyében kivánt sikerrel járt el. 1555. ennek előkészítése végett Erdély kormányára hívta s ő elfogadta azt; 1556. országos küldöttség ment elébe, s ő kevés kíséretével megérkezvén: márczius 8-kára Szász-Sebesbe közországgyűlést hirdetett, az a királyné és fia visszahívását egyakarattal s közlelkese déssel elhatározta, beérkeztökig a helytartói méltóság teljhatalommal ráruháztatván. Itt szólalt meg legelőbb nemzeti nyelven a nemzet törvényhozása, fentartva a történelemben a Petrovich név elévülhetlen érdemét. Nem szabad felednünk soha ama nagy eseményt, hogy ez országgyűlés adta vissza Erdélynek törvényes fejedelmét, nemzeti nyelvét s belső nyugalját. A fejedelmi hatalom jogköre a kolozsvári szervező országgyűlésen 1556 novemberében az ő és Cháky befolyása által szabályoztatott úgy, hogy benne a királyné és ország megnyugodott. A dynastiai hűség és honszeretet örök-szép műve volt ez Halálában is hív volt a királynéhoz és fiához, minden javaiban őket hagyta örökösül, érdemeihez méltó fénynyel temettetett el; a fekete bársony takaró, melyet koporsójára a város készítettett, kegyelet jelétül a sz. Mihály-egyház elenodiumai közé soroztatott; ²⁾ sirját diszes emlékoszloppal tisztelték meg, ³⁾ mely azon szentegyház főoltára előtt volt fölállítva 1600-ig, a mikor Bástá német fővezér

¹⁾ Egy dica = vonás 1558-ban tett 4 forintot 50 drt. egy dica szám 199 frt. Az eredeti *Partiale Regestrum*-ból.

²⁾ Látható az 1579-ik évi decemb. 18-ki plebánusi *lettár*-ban.

³⁾ *Bethlen*. I. köt. 610. l.

lerontatta, ¹⁾ s a magyar királyság e hív bajnokának porai ma másokéival s a szerető földdel vegyülve, jeltelenül pihennek a kolozsvári régi temetőhelyek valamelyikében; de példányszerű hazafisága, ritka erényeinek emléke örökre fog élni s hasonlóra buzdítja a törvényes uralkodóikhoz hív utódokat.

D) II. JÁNOS [ZSIGMOND] VÁL. KIRÁLY ÉS ERDÉLYI FEJEDELEM URALKODÁSA.

(1559—1571.)

Izabella királyné 1559. sept. 15. Gyula-Fejérváratt végezte be viszontagságos életét, s megosztva viselt uralkodói tiszte fiára szállott, a ki folytatta, a miket az anya elkezdett, teljesítette az atyja által tett ígéreteket. Kolozsvár új meg új bizonyítékát adta az utolsó nemzeti király iránt lelkesedő hűségének s hódolatának. Az uralkodó és nép benső érdekegysége s a vérazonság egymás javát tette törekvéseik főczéljává. Nem kért a polgárság meg nem adhatót s meg nem adottat, a király nem kívánhatott olyat, a mit alattvalói vonakodás nélkül, s nem késedelmesen, de kedvkereső gyorsasággal, a szeretet őszinteségével ne teljesítettek volna. Emelkedett a város jólléte, az őt fenyegető bel- és kültámadásokat leküzdeni képessé lett az ifju király, megszilárdult az annyi vihar-tól ostromolt magyar fejedelmi szék.

E korszak változatos eseményei során első a *vár története*.

A hódítások és örökös fegyverzaj e századában főérdek volt a vár épsége s a polgárok élet- és vagyonsbiztonsága. Éberül őrködött e felett a közönség gondos figyelme; tudta fejedelme rokonszenvét, ismerte politikáját, megértette, hogy székhelyén kívül itt tartózkodik legszivesebben — a Zápolyák e kedvelt *otthon*-ában. 1562 elején a bíró és esküdtek a falakat kijavíttatták s a mesteremberek munkadíját pénzben fizették ki vagy adójukba tudták be. Május 16. azt végezték: „hogy a bíró az eladott közhelyek árából a Ferencz-szerzet zárdája melletti tornyot [a *szabók* bástyája, később *Bethlen*-bástya] építtesse és fedesse meg, a falak repedéseit és az üregeket igazíttassa ki“. 1564. apr. 5. meghatározták, hogy mivel

¹⁾ *Michaelis Burján*: Dissertatio de duplici ingressu Blandratae sat. 263. lap.

a falakat a dühöngő szélvész megrontotta, igazittassák meg, hogy nagyobb romlás ne érje; máskor ismét: hogy a bíró a vizroham ellen az *aranyművesek* tornyához [az *Ó-vár nyugati szögletén*] készítessen gátat, hogy oda ne üthessen ki s ne mossa el a falat; gondoskodják róla, hogy a hol az meg van hasadozva s leomlással fenyeget, jól igazittassék meg. 1570. ápr. 2-n a tornyok építése felől végeztetett: hogy a bíró hivassa be a czéheket és hagyja meg, viseljenek azokra jól gondot; ha valamelyik nem éri föl költséggel, találja meg a száz-férfiakat; márcz. 25-n azt határozták: a mely czéh tornyát megépíteni nem képes, adjanak mellé más czéhet, ha az sem elég, harmadikot; 1561. febr. 16-n a *középkapunál* az óra-harang tetőzetét jó pléhlemezzel rendelték befedetni; a kürtösnek, a ki a toronyban a veszélyt jelzi s a polgárokat védelemre hívja fel, 1562. jan. 12-n társat fogadni rendelték. Egy 1564. május 14-ki községi végzés azt mutatja, hogy a külvárosok is elővédfallal voltak körülvéve. Meghatározták ugyanis, hogy az utcákat, a hol a szükség kívánja, szekerekkel három helyen is zárják el.

Kolozsvár új vára falai és bástyái időről-időre a következő fejedelmek alatt épültek meg szilárdan, a mint látni fogjuk.

A polgárok egyeteme egy tekintélyes királyi adomány által *vagyoniilag tetemesen gyarapodott*. Erre Balassa Menyhért árulása adott alkalmat, mely a mint nyilvánosságra jött, 1562. január 15-kén a gyula-fejérvári országgyűlés a fejed. előterjesztésére közfelkelést rendelt, haddal megtámadását s várai elfoglalását és lerontását határozta. Kolozsvár közönsége önfeláldozó hűséggel engedelmeskedett a felhívásnak: polgárságát fegyverre szólitotta, várát és erődeit fölszerelte, készen várva az indulás napját. A kk. és rr. az országgyűlésről egyenesen táborba szálltak, egy része Sebesvár, a másik Létavár, a fejedelem Diód vára ellen indult. A kolozsváriak a Létavárt ostromló dandárban harezoltak, mely magát febr. 12. adta meg, ¹⁾ s a fejedelem, hűsége jutalmául, azt még azon évben Kolozsvár közönségének adományozta.

Érdekes följegyzés van erre a város közgyűlési jegyzőkönyvében. „1561. aug. 13. a száz-férfiak végezték, hogy a bíró és tanácsosok hivassák össze a kapitányokat és tizedeseket, s nekik hagy-

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 145—146. II.

ják meg, hogy alárendelteiket vegyék számba, legyen rá gondjok, hogy minden fegyverfogható ember hadra készen álljon; a város tornyaiban levő összes ágyukat, főleg a taraczkokat, puskaporral, golyóval s más szükségeseikkel lássák el, hozassák ki a piacra, a mint a királyi felség akarata tartja. . . .“

A adománylevél meleg méltánylása Kolozsvár népe érdemeinek. „A király — így hangzik szövege — 1562. nov. 19. Gyula-Fejérváratt kelt adománylevelében Balassa Menyhért főtanácsosának — az adománylevél szerint — az emberi emlékezet óta létezett leghálátlanabb embernek, a ki Szász-Sebesen a kk. és rr. előtt fogadott hitéről, becsületéről és hűségi tartozásáról megfélekezve, őt elárulta, csúfosan elhagyta, a német párthoz csatlakozott, s eként örök hűtlenségi és felségsértési bűnbe esvén: javai az ország törvénye szerint a királyra szállottak, a most lerontott *Léta* várához tartozó *Felső-Füle*, azután márcz. 19. ugyanahoz tartozó *Asszonyfalva* és *Alsó-Füle* falvakot, azon hűség, állhatatosság és fáradhatlan szolgálatok elismeréseül, miket Kolozsvár tanácsa és egész közönsége elébb felséges atyja, azután boldog emlékezetű királyi anyja iránt különböző alkalmakkor, nevezetesen pedig az ő és szeretett anyja Magyarországra visszatértekor tanusítottak, javaikat koczkaztatni, sőt véröket ontani is nem vonakodtak, azon czélért, hogy országukba visszajövetelök útját, némely híveikkel együtt erejük szerint előkészítsék; közelebb pedig azon elvetemült Balassa árulása- és fölkelésekor, ha a sors úgy hozta volna, életöknek s véröknek sem kedvezve, Fodor István birájuk alatt, magukat szolgálatára készséggel felajánlták — Kolozsvár tanácsának és egész közönségének, utódaiknak és következőiknek adta, adományozta és ajándékozta örök joggal s visszahívhatlanul.“¹⁾

Kolozsvár közönsége hódolattal fogadta, s a király kegyelmét hűségre új bizonyítékaival igyekezett megérdemelni. Igazolják a szerencsétlen kimenetelű második hadjárat alkalmával tanusított megdöbbenő részvéte s közgyűlése több végzései. „Egybegyűlvén 1563. márcz. 6-n a száz-férfiak, a király hadának Hadadvárnál

¹⁾ Az első adomány-, beigtatási parancs-, arról való jelentő- és kiváltságlevél látható a városi *levéltárban* D. 64. 65. 66. 67. sz. a. Az 1562. nov. 19-iki: OKLEVÉLT. XXXVIII. sz. — A második adomány-, beigtatási parancs-, arról való jelentő- és formyszerű kiváltságlevél pedig a D. 28. 29. 30. 31. sz. a. A fennebbit közleni elégnek láttam.

leveretése s a vár megvétele szomoru híretől megilletődve végezték: „Minden éjre a város nagyobb tornyába [*közép kapu*] az örök közül kettő rendeltessék, a kik szorgalmasan vigyázzanak s a kürtösnek ¹⁾ az őrizésben segítségül legyenek. A czéhbelleknek a bíró és senatorok hagyják meg, hogy minden toronyban éjjel-nappal öröket tartsanak, a tornyokat és erődöket ágyukkal, taraczkokkal s minden hadi eszközökkel készítsék fel, különösen porról gondoskodjanak. A mely czéhnek nem lesz pora, a bíró keményen büntesse meg. . . . A városon minden ember fegyveres kézzel járjon, de a korcsmákban zajt ne költsenek.“ Márcz. 14. ismét végezték: „A nagyobb toronyba a város kürtöse mellé a 24 kirendelt ór közül minden éjre kettő rendeltessék. . . .“ Később hadi illetményök kiállítására hivatván föl a király által, a közgyűlés Szentháromság második vasárnapján, jun. 13-án így határozott: „Megtértették a bíró jelentéséből, hogy ő felsége, a várostól 110 embert kíván. Ezért minden fertályból 100 forintot rendelnek, mire a bíró szólítsa fel a polgárokat és e pénzekkel fogadják meg a 110 gyalogot, bontsák ki a zászlót s veressenek dobot. A kik rovatalkat ki nem fizetik, szorítsák rá, hogy vegyenek fel zsoldot és szolgáljanak. E fizetésből a senatorokon kívül más ki ne maradjon. A bíró, ha akar, menjen egyedül, vagy ha úgy tetszik, az esküdt polgárok közül a királyi felséghez küldjön le embereket, a kik kijelentsék, hogy a város ő felsége parancsolatját nem mellőzte süket fülekkel, de hívséggel teljesítette. . . .“

Birtokaik határát önéberségök s a király jóakarata biztosította. 1563. a kajántóiak a határokat megsértették. A király nov. 11. megparancsolta Mekchey ítélőmesternek, hogy a vitás helyet járja ki, s róla tegyen jelentést. ²⁾ 1564. febr. 12. ismételte, a kijárás és jelentés megtörtént, az elmarasztaló ítélet azon évi márcz. 4. a király Kolozsváratt létében kihirdettetett. ³⁾ A vesztesek főlebbez-

¹⁾ E közbátorsági intézményről így emlékezik egy közgyűlési végzés [jan. 25. . . . az évet nem tudom, mert a kiszakítva fennmaradt lap hovátartozását megállapítani nem lehet.] „A város végezte, *hogy nagyobb tornyába kürtöst fogad*, mert nem akarja, hogy ott doboljanak, mivel nem tudható: ott dobolnak-e vagy idegen ellenség jő? Kettőt válaszszanak pedig — mondja a végzés — itt lakó feleséges embereket. . . .“

²⁾ L. a városi levéltárban M. 30. sz.

³⁾ L. a városi levéltárban M. 31. sz.

ték, de a fejedelem előtt is elvesztették ügyöket; azonban a király a büntetést — a perköltségen kívül — márcz. 6. elengedte; meghagyva Valkay György kolozsmonostori fejedelmi udvartisztnek, hogy a vitás határjegyet a következő nap két akkorára hanyassa fel, mint addig volt, s ugy állítsák helyre, hogy a kolozsváriak vele megelégedjenek. ¹⁾ A Papfalva felőli határokat is királyi parancs folytán azon ítélőmester járta ki, s az arról készült jelentésből Fodor István bíró 1564. május 2. átiratot kért és nyert. ²⁾

A *vagyonosodás* egyik forrása volt az árulerakási hely-jog. A királyné ezt különféle befolyások miatt nem rendezhette végleg: előbb megadta, később a vásárlás kivételével módosította, majd országgyűlési tárgynak nyilvánítván, utoljára függőben maradt. II. János király 1560. decemb. 10. Gyalu várában kelt s a birodalmában lakó magyar, görög és oláh kereskedőkhöz intézett parancslevelében Vicszi Antal fő-, Baráth István királybíró, az esküdt polgárok és összes polgárság azon panaszos előadására, hogy a kalmárok és kereskedők közül sokan, a királyné azon kegy- és parancslevele ellenére: hogy áruikat Kolozsvárra bevigyék, lerakják s másoknak csak a négy országos vásáron, azokon kívül pedig csak kolozsváriaknak adhassák el — áruikkal tiltott úton jönnek be az országba, s Kolozsvárt elkerülve, azokat a megengedett vásárokon kívül, másoknak és nem kolozsváriaknak adják el, az előbb érintett adomány indító okainál fogva, anyja kegylevelét átirván és megerősítvén: a mondott kalmároknak és kereskedőknek meghagyta, hogy Erdélybe behozandó minden áruikat, most és jövő időben elvesztés büntetése alatt Kolozsvárra vigyék, ott rakják le, s nem másnak, mint csak kolozsváriaknak adják el. A ki ez ellen cselekedni merne, áruja s portékája e parancslevél erejénél fogva foglaltassék le, vétessék el, s $\frac{2}{3}$ -da legyen a kir. fiskusé, $\frac{1}{3}$ -da fordítottassék a város szükségére. ³⁾ Ugyanazon évben jul. 16. megerősítette b. emlékü anyja 1557. márcz. 9. kelt azon kiváltságlevelét, melyben *Felek* oláh falut, melyet Kolozsvár királyok adományából a *Felek* nevű erdőben az országútnak rablók s gyilkosok ellen

¹⁾ A Fodor István bíró által ebből kért átirat kelt márcz. 18. Látható M. 32. sz. a. röviden előadva KOLozsv. TÖRT. I. k. 63—64. ll.

²⁾ L. a városi levélt. M. 33. sz. a. közölve KOLozsv. TÖRT. I. k. 61—65. ll.

³⁾ ORLEVÉLTÁR XXXII. sz.

megvédésére alapított, Kolozsvármegye hatósága és adószedői alól kivette, s megengedte, hogy azok többé a vármegye lakosai közé ne számíttassanak, ott semmiféle adóval s rovattal ne terheltessenek, hanem adójuk a városéba számíttassék. ¹⁾ Nov. 22. kelt kiváltságlevelében a király kegyelmének még nagyobb jelét mutatta. „Elmájében forgatta s fontolóra vette — ugymond — Kolozsvár birája, esküdt polgárai s összes lakosai azon hűségét, egyenességét és engedelmes szolgálatát, melyeket ők korábban szent emlékü tisztelt szülői, ő felségeik, azután ő maga irányában, mindenkor lelkek teljes egyenességével engedelmeskedve mutattak és tanusítottak; mindenek felett pedig akkor, midőn tisztelt emlékü anyja asszonyával Lengyelországból Magyarországra visszajöttek, de máskor is jelesb polgárokat küldöttek eléjük, s a mint kellett, illő tisztelettel, jó indulattal és szives várakozással fogadták, ezen érdemeiket a király is jótéteményének valamely nyilvános jelével akarván viszonzni, különös kedvezése és kegyelme jeléül határozta és végezte: hogy Kolozsvár *Felek* faluja lakosai eddig is az ország adózói közé számláltatás alól ki levén véve s adó és rovattal fizetés dolgában Kolozsvár polgárai közé számláltatván: Kolozsvármegye adólajstromából végképen²⁾ töröltessék ki s köteles legyen adóját, rovattalát s minden terhét Kolozsvár polgárságával együtt viselni, ennek végrehajtását Kolozsvármegye fő- és alispánainak s adószedőinek szigoruan megparancsolta, megtiltván, hogy e falu lakóitól többé a vármegye nevében senki adót, rovattal venni, őket ezért háborgatni ne merje, kegyelme elvesztése terhe alatt.“ ²⁾

Pénzváltó és pénzverő kamarája is egyik vagyonforrása volt; növelte a pénzforgalmat, oda vonta a bányavidékek gazdag lakosait, kik arany- s ezüstáruikkal gyakran belátogattak, ott napokat töltöttek, ipari és kereskedési czikkeket vásároltak. Nagy-Szeben nehezen tűrte ennek Kolozsvárra áthozatalát, s I. Ferdinánd alatt és mikor bármilyen rövid ideig katonauralom volt, a pénzveretés jogát a maga részére kieszközölte. . . . Most az egész erdélyi pénzverést és váltást haszonbérbe akarta venni. Értesülvén róla Kolozsvár 1561. jul. 4. elhatározta, hogy a bíró menjen le a királyhoz s nyerve

¹⁾ OKLEVÉLT. XXX. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. XXXI. sz.

meg, hogy ha haszonbérbe adnák is a pénzverést és váltást, legyen az Kolozsváratt, vegyék ki ők s fizessék a haszonbért. Kérése sikerült, igazolják ezt az ott ezután is vert pénzek, a kamara-épületen levő 1608. felirat ¹⁾ s a gr. Apor István kincstárnok rendeletéből 1700. ápr. 15. készített hivatalos *lettár*, mely időponton innen ott vert pénz nem ismeretes. Később 1565. bizonyos okból — kétségkívül a háboru költségei miatt — a kir. kincstár pénz- és aranyváltási jövedelmét a szebeni tanácsnak és szász egyetemnek írta be a király ideiglenesen ²⁾, azért, hogy az arany idegen országba szét ne szóródjék, hanem minden termelés haszna az ország régi szokása szerint, a fejedelmi kincstár javára szolgáltatassék be. Átalánosán mindenkinek, s így az aranyváltóknak is megrendelte, hogy az Erdélyben bárhol s bármely aranybányában termelt aranyat csak a szebeni szászok egyeteme válthasson be, kivéve 8—10 ezer forint érő aranyat, a mit a király beváltás végett magának tartott fenn. Az eredeti beírás [*inscriptionalis*] elveszett s csak az 1569. jun. 11. megújítottból ismerjük a dolog ez állását. Ezért a szászok által fizetett bérösszeg sem tudható. A bevételeket s kiadásokat 1565-től 1572-ig terjedő számadásaik mutatják, melyekben Kolozsvárt is érdeklő egy följegyzés van 1570-ből, midőn decemb. 3. Cementes János, az oda való kamara ispánja nyugtára 328 aranyat fizetett be kincstári pénzváltási nyeresemény ezimén. ³⁾ Hogy II. János [*Zsigmond*] király uralkodása kivált első éveiben a kolozsvári pénzverő házban sok pénzt vertek, azok ma is fennlévő példányai mutatják. E királynak mindjárt egyedül uralkodása első évéből, 1560-ból maradt fen ezt tanúsító pénze, melynek egyik felirata: IO. SECV. D. G. ELE. VN. REX. 1560. = *Második János, Isten kegyelméből Magyarország választott királya*; másik lapján Mária-kép s e felirat: PATRONA VNGA. S[IC] F[ATA] V[OLUNT] = *Magyarország védasszonya. Így akarja a végzet*. Alulról bástykapu, a mi Kolozsvár ezimerét jelenti. ⁴⁾ Hasonló feliratu pénze

¹⁾ L. a RAJZOK I. kötete IX-ik lapján.

²⁾ *Gromo Endre*, udvari olasz testőr ezredes megerősíti ezt a florenzi udvarhoz 1564—65. II. János király udvarában szerzett tapasztalatairól küldött tudósításában, a hol írja: „hogy Szebenben folytonosan vernek arany és ezüst pénzeket”. *Archiv sat. Neue Folge*. 2. k. 27. l.

³⁾ *Archiv für Siebenbürg. Landeskunde*. Neue Folge. 1863. 6. k. 319—323. ll.

⁴⁾ Dr. *Érdy János*: Erdély Érmei. 1862. 11. l.

van 1562-ből is a gr. Eszterházy-féle ma az Erdélyi Muzcum éremgyűjteményében. ¹⁾

A fennemlített *leltár* érdekesb részeit megismertetem.... „Az utcaza felől — így kezdődik az — deszkakerítés van sat. A konyha előtt kőkut, lánczos vederral, mely a *mázsamesteré*. Az utczával szemben a szögleten egy alsó kőház, öt ablakkal. [Ezen volt az imént említett *főírat*.] Ebben van *lapító*, *szaggató* és *példázó* alá való, gerendából csinált öreg szék; egy négyszögü félszerdeszkából csinált *tallér prelum* [pénznyomó sajtó] ládája. Ebből keletre ki jöve, egy boltos pitvar kéményaljával, alatta egy *öreg üstnek való katlan* sat. A pince torkában egy nagy *rézüst*, *pérez fejeríteni való* . . . A konyhában egy nagy karikákon forgó vasas láda, melyben *az öntéshez való fővény állott* . . . Ismét *próbához való vaskemencze* . . . Van egy darabban *pénznek való, összeolvasztott materia*, 79 magyar márka, a mi 70 girát, 8 latot teszen.“ ²⁾ A műszerek így vannak elősorolva: „Egy *tallér szakasztó*, sárga öreg rézgombok a fogantyuján. Ugyan egy *tallér példázó*. Egy *öreg pénzhez való szakasztó*, három kisebb. Két *ezüst lapító*, négy pénzhez való *példázó*. Egy kéményfűtő *vasvilla*, hosszú nyelű *vaskalán*, *vasfogó*, nagy 1, kisebb 2. Pénzverő műszer építéséhez való *sróf tábla* 3 csapjával együtt. Fővényes ládához való 2 *vasműszer*, melyekkel helyére öntik az ezüstöt. Egy *öreg rézmozsár*, kiben az érczet törik, *törőjével együtt*, gombja réz, nyele fa. A gépelyhez való nagy *fa kerekék*, 3. egyéb vas szerszámok, tégelyek, miket nem leltároztak most, mivel sok eltörik belőlök az elrakásban.“ ³⁾

A fuvarozás a rossz időben Magyarország felé nagy teher volt az ős erdők nagy, a népes községek kevés száma miatt. A király értesült, hogy a bánffi-hunyadiak, midőn postái a leveleket, a kolozsváriak málhás szekereit viszik Várad felé s a felváltás és tovább szállítás iránt parancslevelét megadják, vonakodtak fuvarost állítani s ezért a kolozsváriaknak Váradig kellvén menni, lovaik gyakran megsántultak és elpusztultak, a király és közügy hátramaradásával s az ő kárukra. Szigoruan meghagyta tehát 1567.

¹⁾ Dr. *Érdy János*: Erdély Érméi. 1862. 12. l.

²⁾ Innen egy iv negyedrésze leszakadt, a pénzverési anyag volt rájegyezve.

³⁾ Látható: Az *országos levéltár* k. monostori konventi osztályában: *Civitas Kolozvár* jelzés alatt.

febr. 8-ki parancslevelében a községnek, hogy a midőn maga és az ország közdolgaiban szolgálának és embereinek útlevelét adja, azok olvasására késedelem nélkül a szükséges lovakat és szekereket állítsák ki, különben legyenek bizonyosak róla, hogy meg fogja fenytetni őket, ugy, hogy másoknak is példái lesznek. ¹⁾

Politikai élete főleg hatósági közgyűléseiben nyilvánult, miket régen vasárnap tartottak. Erre egy 1561. febr. 17. végzés értelmében a száz-férfiakat harangszóval hívták össze, a mint a jegyzőkönyv írója magát kifejezi: *összeharangozták*. A kit a hívogató otthon talált, [tehát akkor személyes és harangszóval való kettős összehívás volt szokásban] s a harangszóra nem ment gyűlésbe, ha nem volt beteg, vagy királyi szolgálatban, 1 frtra büntették. Jellemző a mint 1564. decemb. 24. az újonnan választott tisztek és száz-férfiak közgyűlése megnyílt. „A magasságbeli Istennek dicsőségére, a legkegyelmesebb király hűségére, a szegény nép javára mindnyájan föleskettetvén: a közgyűlés végezte“ A város helyhatósági jogait a legtágasb körben korlátozatlanul gyakorolta minden téren. Igy 1567. január 25-kén helyhatósági szabályai [*Statutum Municipale*] megigazitásáról e végzés hozatott: „A száz-férfiak a negyven articulust ma eltörölvén, a 15 elsőhöz most is ragaszkodásukat kijelentették s örökre érvényesekként megerősítették — a város más kiváltságainak és szabadságainak negyven czikkét sértetlenül hagyták . . .“ Sajnos, hogy a jegyzőkönyvek hézagossága miatt nem alapítható meg: melyek voltak, mit tárgyaltak az eltörölt 40 és a megerősített többi szabályczikkék? ²⁾ A határozatok keletkezésének alkotmányos módja 1564. jan. 1. közbizottságában ugy állítatott meg: „hogy ha a polgárok véleménye egyenlőtlen, ha egyik rész a másikat csak egy szavazattal meghaladja, akkor a nagyobb rész döntsön.“ Később a gyűlések idejét a hétköznapokra tették át, rendkívüli eseteket kivéve, a mikor a város kapuit a száz-férfiak haza meneteléig bezárták. 1571. jan. 20. végeztetett: „hogy a ki harangozás után egy óráig a gyűlésbe fel nem megy, hanem azután érkeznek, ha már az óra eltelt, fizessen tíz pénzt; ha pedig hon levén, az óra eltelte után

¹⁾ OKLEVÉLT. XL. sz.

²⁾ Én az I. k. OKLEVÉLT. 279—283. lapjain közöltem a város 1537. évi 46 pontból álló helyhatósági szabályait, de azokra e végzés nem vonatkozhatott.

sem megy fel, 25 pénzt, a ki követetlen [talán *kéredzetlen*] marad el, 10 pénzt.“ A száz-férfiak minősültségére nézve 1562. decemb. 26-n e határozat hozatott: „Jövőre csak tiszta magyar vagy szász férfi választható száz-férfinak, a ki alkalmas, gyanutlan, nemzetiségét és származását irással tudja kimutatni. Az ideiek is tartoznak ily irást hozni, vagy megbízható tanukkal magukat igazolni.“ A tisztviselők és száz-férfiak kölcsönös kötelességteljesítését egy 1561. ápr. 7. kelt végzéssel kívánták biztosítani, meghatározván: „hogy ha a bíró és senatorok a közgyűlés végzéseit nem hajtják végre, a száz-férfiak sem kötelesek gyűlésbe elmenni.“

A politikai élet másik nyilvánulási tere a törvényhozásban való részvét, a mire Kolozsvár mindig meghivatott. Kebelében ez idő alatt három országgyűlés volt: az első 1560. nov. 11. ¹⁾, melyen a különböző vallási nézetek egyeztetésére világi tudós férfiak neveztettek biztosokul ²⁾; második 1561. nov. 4.—22-ik ³⁾, mely a kolozsmonostori konvent levéltárának fentartását s a levelek kikeresésére a nemesség közül 3 alkalmas egyénnek a felség által kiválasztását rendelte el. ⁴⁾ Ezt Kolozsvárra nézve az teszi fontossá, mert e m. város vele csaknem egy volt mindörökké, és az, hogy az 1563. jan. 6.—15. tordai országgyűlés végzése szerint a levélkeresőknek esküjüket a *kolozsvári bíró előtt kellett letenni*. Az is meghatározott, hogy a kereséseknél mindig jelen legyen *egy kolozsvári esküdt polgár*, a keresés díja 50 pénz levén. ⁵⁾ Az 1571. jan. 6.—14-ki tordai országgyűlés végezte, hogy a felség a kolozsmonostori levelek és privilegiumok gondviselésére méltó requisitorokat szerezzen, kik az ottani levelekből másolatokat adjanak, a miket betesznek, híven bevegyék, a felség a dézmából rendeljen számokra valamit, s a kolozsvári bírónak a levelek pecsétlésére ígérete szerint pecsétet adjon. ⁶⁾ Az 1565. jan. 22.—29. kolozsvári országgyűlés — a fenyegető háboru okánál fogva — a levéltárnak Gyula-Fejérvárra szállítását s mellé állandó gondviselők választását rendelte. ⁷⁾ Volt egy tábori országgyűlés 1564. sept. 22-kén, s ennek

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 184. l.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 187. l.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 193. l.

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 195. l.

⁵⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 218. l.

⁶⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 372. l.

⁷⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 289. l.

célja az ország hadának felköltése, táborrá alakítása és ellenség elé vitele.¹⁾ Érdekes Kolozsvárnak erre készülését illető két közgyűlési határozata azon évről. „Mint hogy a helytartó [*Chály Mihály* kancellár, kit a király távolléte idejére helytartójául az országban hagyott], kívánja — így szól a május 10-ki jegyzőkönyv — hogy e háborus időben a város szorgalmasan őriztessék s csak egy kapu legyen nyitva, a város azt határozta: a középkapu legyen mindig zárva, a más kettő [*hid- és monostorkapu*] nyitva, de mindkettőnél két tized polgárság őrködjék s velök egy senator. A kis ajtók közül is a középkapunál levőn kívül egy se legyen nyitva, hanem a csordának, barmoknak a hosszú [*szappan*] utcabeli kis kapu reggel-estve nyitassék fel, s akkor is a közelben lakó polgárok közül 6 fegyveresen őrizze. A középkapunál pedig mindig 10 ember álljon őrt s velök egy esküdt polgár. A toronyban éjjel két ór legyen s a külvárosban szintilyen vigyázás legyen éjjelenként. Az őrök fegyveres kézzel, kardosan senkit be ne bocsássanak, hanem ha valamely főember lenne; serget, tábort annál kevesebbé; ezek a külvárosban szálljanak meg. Mindezen intézkedéseket a bíró a helytartónak jelentse meg“ Ez mutatja, hogy a királyi helytartó székhelye ez időben Kolozsvár városa és vára volt Ebéd után ismét összegyűlvén a száz-férfiak, meghatározták: „hogy a fertálybeli kiküldött esküdt polgárok a maguk fertályokból mindenik 32-öt válasszon ki, szigoruan meghagyva nekik, hogy jó reggel készen jelenjenek meg, hogy ezek közül 100-at az ágyuk kíséretére kiválaszthassanak; az esküdt polgárokból is menjenek velök a hadba, hogy ügyeljenek a város hadi népére. A mesteremberek legyenek kivéve, azok álljanak őrt a tornyokban és erődökben Háboru idejére a közpolgár őröknek 3, a tizedeseknek 4 forint zsold határozatott. Az ily zsoldosokkal a választott polgárok egyetértőleg 3 mállás szekeret küldjenek, melyek az élelmet vigyék, s az élelmezésről a választott polgárok gondoskodjanak“

A másik határozat is hasonló tartalmu. „A száz-férfiak a király parancsára sept. 9. meghatározták, hogy késedelem nélkül az ágyuk közül kettőt, a taraczkokat az éjjel hozassák ki a tanácsház elé, a négy mázsa puskaporral és szükséges lovakkal együtt.

¹⁾ *Érd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 240. l.

... Végeztetett, hogy az ágyusokat a tizedesek hívják össze, a polgárok minden fertályból szálljanak ki, s fejük és jószágok elvesztése terhe alatt mindenkinek hagyják meg, hogy magát senki elrejtteni ne merje, de korán jó reggel menjenek a tanácsház elé, mindenféle hadi szerrel és puskával felkészülve, a kik közül a senatorok 200-at választanak ki s ő felsége akaratja szerint indítsák el minél hamarább és gyorsabban a senatorok a kapitányokkal. E választás az 1566. márcz. 10.—17-ki tordai országgyűlés végzésén alapul, melyben a királyi felség azon tapasztalatát fejezvé ki az országgyűlés előtt, hogy a városok által választott darabontok haszontalanok voltak: meghatározatott, hogy mikor ő felsége személyesen hadban leszen, a városi urak válogassanak a közöttük lakók közül olyakat, kik a puskához jól tudjanak s puskájok és szablyáik jók legyenek. Fizetésöket pedig pénzül adják ő felsége kezére . . . ¹⁾ Kolozsvár polgárai részt vettek a királyi sergek ez évi szerencsés harczi tetteiben. . . . A városnak negyedekre felosztása, tizedesi és kapitányi intézménye tehát szép és egészséges alkotása volt a régi századoknak, lelkesítő emlékei egy küzdelmek és dicsőség közt eltelt multnak, mire büszkén gondolhat a mai nemzedék, s azt fejleszteni, a korhoz idomitva fentartani az ősök emléke iránti tisztelet és magyar nemzeti érdek követeli.

A negyedik — 1565. jan. 22.—29. — kolozsvári országgyűlést a törvények magyar szövegezése s a király irányában a hűség és ragaszkodás fölemelő tényeinek nyilvánulása teszi fontossá. „Megértettük — így szólnak a kk. és rr. — felséged előadásából, hogy a német fejedelem haddal készül felséged és birodalma ellen. Akarjuk, hogy felségednek oly hadi népe legyen, ki ne egy-két hónapig, de mindaddig együtt legyen, míg a szükség kívánja. Mi sem fejünket, sem vérünk hullását nem kiméljük a felséged életeért s hazánk megmaradásáért.“ ²⁾ Ime a kormánynak s törvényhozásnak a király és haza egyesült érdeke védelmében való hazafias egyesülése! . . . A nemzeti nyelv a latinság sok százados békóiból végképen itt szabadult föl. Magyar király alatt foglalta el a magyar nyelv a törvényhozásban egyedül őt megillető

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 301. 1.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 286. 1.

helyét, s folyvást terjedve, áldást terjesztőleg tartotta meg másfél évszázadon át. Kolozsváratt történt e nagy fordulat, része van annak igaz nemzeti örömében.

Ily elszántsággal fogadta a háboru hírét az ország a Kolozs-Monostoron octob. 8. tartott tábori országgyűlésen is. A fölkelést és fegyveres védelmet elrendelte, költségét megszavazta, a királynak a szultán látogatására menési szándékáról örömmel értesült, s kérte, hogy vele a jó egyetértést tartsa fenn. Hol és mint legyen egybejövetelök? Kiket vigyen magával? Kit nevezzen a haza békéje fölött addig örködő hadsereg élére? Ki legyen helytartója — a király elhatározására hagyta, a ki ismeri őket, s tudja, kibe helyezze bizalmát? Ez országgyűlésről még megjegyzem, hogy az a vármegyei nemesség gyűlhelyévé Kolozsvárt jelölte ki. ¹⁾

A történelem kiváló figyelmére méltó Kolozsvár politikai életében a közhatalom és polgári jogok 1568. gyökeres reformja. A város magyar és szász eredetű polgárai között 1458. óta titkos és nyílt küzdelem volt annak egyenjogu megosztásáért, a mit most II. János király a fejedelmi táblán ítélettel döntött el, s azt mindkét felet kötelezőleg kiváltság alakjában kiadta; lényegét egy kevesebbé ismert másik művemből átveszem. ²⁾

„A város magyar és szász polgárai között gyakran megújuló régi egyenetlenség és surlódás volt, a mit most a hitújítási eszmék és viták kitörésig fokoztak. Az előbbieken névben *Nyirő Kálmán*, *Szegedy György*, jegyző, *Ferenczi Antal* és *Péchy Mátyás* kolozsvári polgárok érzékenyen panaszolva adták elő: hogy a szászok a közöttük 1458. óta fennálló egyesség [*Unio*] és egyenlő jogbirtoklás megszégésével, a kolozsvári plebánusválasztás és nagy templom használása jogát egyedül élvezik s a város egyéb ügyei intézésében is több jogot követelnek: a király az ügyet tanácsosai és az ország főrendei törvényszéki ülésében parancsolta elhatároztatni. Kihallgatta mindkét fél képviselőit; a magyarok követelték, hogy a régi magyar királyoktól nyert kiváltságok s jelesen a Szilágyi Mihály erdélyi kormányzótól 1458. jan. 31. nyert s Mátyás király által 1468. jan. 18. megerősített szabadságlevél s azon alapuló

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 293—295. II.

²⁾ *Dávid F. Emléke.* sat. I. Rész. 115—117. II.

egyességök értelmében nekik a nagyobb templom használatára, plebánusválasztásra, száz-férfiak, bíró, esküdt polgárok, iskolaigazgatók, kórházfelügyelők, egyháziak választására, kapuk őrzésére, a közjövödelmek kezelésére, szóval: minden városi ügyek intézésére szász polgártársaikkal egyenlő jog adassék, illetőleg az őket kiváltságilag megillető jog adassék vissza, régi egyességök újításék meg. A szászok részéről: *Goldschmied Adorján*, *Herczeg Antal*, *Kappa Antal* és *Heltai Gáspár* szintén négyen voltak jelen, előadták, hogy mind a plebánusválasztásban, mind a nagy templom használatában időmulás állott be, mindkettő birtokában eleitől fogva csak a szászok voltak, s ámbár a katolikus vallás idejében régen is, midőn misehallgatás, keresztelés, házások összekötése s halottak temetése alkalmával a magyaroknak a főtemplom használására a szászokkal egyenlő joga volt, soha magyar prédikáció nem tartatott, magyar plebánus nem volt; ha magyar polgártársaik az ellenkezőt bebizonyítják, készek engedni; ha nem, ők képesek állításukat bizonyítani . . . A kir. törvényszék a felek előadását és bizonyításait, Zsigmond király 1406. évi kiváltságát és más idézett adományleveleket birói vizsgálat és megfontolás alá vevén, ugy találta: hogy azok mind a plebánus választásnál, mind a nagy templom használásában Kolozsvár polgárai egyetemének — tekintet nélkül arra, magyarok-e vagy szászok — teljes egyességét, a közjavak birtoklásában és közügyek intézésében jogegyenlőségét foglalják magukban és biztosítják; meghatározta tehát, hogy a kolozsvári plebánusságot életében birja Dávid Ferencz a szász nemzet részéről, a ki ha meghal, vagy lemond, a két nemzet közösen válaszson magyar plebánust, s így váltakozzanak minden időben. Az iskolában is ha az igazgató [*rector*] magyar, a segédigazgató [*lector*] legyen szász, mindkettő tudós férfi, a kik az ifjúságot alaposan oktatni tudják; a nagy templomhoz mindkét félnek legyen egyenlő joga: a melyik évben a város birája magyar, birják egészen a magyarok s minden templomi isteni tiszteletöket és a prédikációkat benne szabadon tartásák, a szászok ez évben magukat attól távol tartván, használják a kisebb templomot; mikor pedig szász a város birája, akkor használják csak ők s a magyarok a kisebbet; mert meg nem engedhető, hogy akár az egyik, akár a másik jogot, mely Kolozsvár összes polgárainak adatott, a község nevében csak egyik fél birtokolja, különben is vératyafiak s ugyan-

azon erkölcsi testület tagjai közt időmulás nem lehetvén, s a királyi adománylevélben sem levén kifejezve, hogy a fenforgó jogok és birtokok a város akár kizárólag szász, akár magyar polgárainak adományoztatott volna. A városi ügyek igazgatását illetőleg, az 1458. adott adománylevél bővebb kifejtéséül a kir. törvényszék azt ítélte: hogy jövőben a száz-férfiak közül 50-t kizárólag magyarokból a magyar, 50-t kizárólag szászokból a szász polgárság válasszon, az 50 magyarból azután választassék 6 magyar, az 50 szászból 6 szász esküdt polgár; ezen két választás után a két nemzet közakarattal válassza meg és állítsa hivatalába a bírót, egy évben magyart, másban szászt, felváltólag; egyházi is közválasztás útján egyenlő hatáskörrel legyen kettő, magyar és szász, kik a templomi jövedelmeket egyetértve vegyék be és adják ki, minden évben számot adván róla. A szegények városi kórházában a felügyelő az összes polgárok közakaratóval választassék egyik évben magyar, másikban szász; a szegények nemzetiségökre való tekintet nélkül egyformán fogadtassanak be, a kórház jövedelméről is külön számadás tétetvén minden évben. Háboru idején a szász polgárok egyenlő számban álljanak zászló alá, ha zsoldosokat állitnak, felét fogadják a magyarok, felét a szászok; a várkapukhoz készítették két kulcs, egyik álljon a magyarok, másik a szászok által választott egyénnél, kiknek egymás tudása nélkül a kapukat kinyitni nem lesz szabad; a városi adók, rovatatok és gyűjtések [*collecta*] szedésére négy magyar és négy szász polgárnak közakarattal választása s azok által kezeltetése is kimondatott az ítéletben; a polgári és bűnügyekben első hatóságnak a város fő- és királybirája, másodiknak a 12 városi esküdt, harmadiknak a királyi udvar állapitatott meg A ki ez ítélet ellen egészben vagy annak valamely pontja ellen vét — ez a megköthő befejezés — büntetésül becsülete, szabadságlevele, kereseti joga és a kereset tárgyának elvesztése szabotott ki.“¹⁾ Az ítélet jun. 1-én, a kiváltság S-kán kelt s 13-án hirdettetett ki a kir. palotában, a fejedelem, a törvényszék elnöke és birái, nagy számu nemesség s mindenféle nemzetek jelenlétében . . . Így osztotta meg Cháky Mihály — mondja egy egykoru szász koriró — nekünk szegény németeknek minden szabadságainkat, többet adva a magyaroknak, mint a

¹⁾ OKLEVÉLT. XLI. sz. Lásd: *Dávid F. Emleke.* 1879. I. rész. 115--17. ll.

mennyit panaszlevelökben kívántak, szabadságlevelünket megsemmisítette és eldobta, a mi személyünkben a német nemzet ellen vele született gyűlölségét így mutatta meg, mérges dühét kielégítve . . . Égnek örök Istene! te igazságos bíró! — ily ingerülten végzi tényelsorolását — boszuld meg ezt a veszedelmes emberen és társain s mérges nemzetségén! . . .“ ¹⁾

A történelemben okszerűség van. A bírósági ítélet szükséges voltát s a közszellemben gyökerezését igazolja az, hogy a király helybenhagyta, hogy az százados vizályt szüntetett meg, a város jövőjének irányt és szilárd alapot, a belviszonyok fejlődésének s új alakulásoknak keretet adott. . . Kiegészítésül még egy-két tudást érdemlő részletet megemlítek. A szász korrajzíró Heltai Gáspárt nevezte meg részükről, mint egyházi férfit, az ítélet Dávid Ferenczet említi; azért-e, mert püspök volt? vagy a Luthert követő kolozsvári szászokkal tudatni akarták, hogy e küldetés őt illette volna? oka nem tudható. Ottléte tény, s tán az ő befolyása érvényesült a magyarok és unitáriusok javára, a ki a király határtalan kegyét s Cháky teljes bizalmát bírta. . . András szász predikátor azon nyilatkozata, hogy magyar plebánus választása által rendes és illő nem lenne az istentisztelet, a magyarokat szerfelett érzékenyen érintette, a mit azok a bíróság előtt sikerrel hoztak fel ügyök támogatásra. ²⁾ Becses azon tény földidézése is, hogy a magyarok már 1526-ban zaj között Tordai Jánost magyar iskolamesternek választották, a ki Gyula-Fejérváratt kanonokká levén: Károlyi Sebestyént állította a maga helyére, a ki e történet idejében szászvárosi plebánus volt. ³⁾ A szászok azon ellenvetésére, hogy a nagy szentegyház falán faragott kőre volt bevésve: *TEMPLUM SAXONUM*, de a magyarok éjjel titkon kivágatták — ezek azt felelték, hogy az *MATTHIAS* név volt. ⁴⁾ A szászok még fennlevő betűkre hivatkoztak ⁵⁾, melyek mellettök bizonyítanak; a magyarok hallgatással mellőzték, pedig azon korban a *szentegyház* kifejezésére használt szó aligha nem az *ECCLESIA* volt. A kétely az eddig ismeretes

¹⁾ *Deutsche Fundgruben d. Geschichte Siebenbürgens.* Graf Jos. Kemény, 1839. I. köt. 91—149. ll.

²⁾ *Deutsche Fundgruben* sat. 99. l.

³⁾ *Deutsche Fundgruben* sat. 132. l.

⁴⁾ *Deutsche Fundgruben* sat. 132. l.

⁵⁾ X. O. N. M. 145. l.

adatok alapján el nem oszlatható. A szászok mint sérelmes ténytet hozták fel, hogy magyar polgártársaik az Unio és szász kiváltságok ellenére iratták fel nagy betűkkel a mindig KÖZÉP KAPU-nak nevezett főbástyára: SCYTHA KAPU.¹⁾ Ezek, hihetően sejtve a történeendőket, nem tettek rá észrevételt . . . Így végződött a százados nemzetiségi küzdelem . . .

Mély hatást tett ez Kolozsváratt a társadalomra, s intézményeit és a közszellemet csaknem újra alakította. A szászok egy részét bántotta, de a magyarok előtt mintha új világ tárult volna fel bátor és nagy czélokkal, fokozott erélyt s közlekedesedést keltve föl. A hit- és lelkiismeretszabadság hatalmas lökést s erős lendületet nyert. Gyula-Fejérváratt márcz. 8. kezdődött, tíz napig folyt és teljes diadallal végződött ama nagy hitvita, a minek lefolyását a sajtó szétvitte mindenfelé. Most a város összes belügye új rendezés alá jött. A hagyomány szerint e sok, egyszerre jött szerencsés esemény behatása alatt tért a város az unitárius hitre. Dávid hitvitáiban s János [Zsigmond] választott király ez ítéletében le volt téve azon alap, melyen Kolozsvár idővel megmagyarosodjék, s mint mivelttségben és vagyonossága által hatalmas municipium, a magyar királyság erős védőjévé, a nyugati mivelttségnek keletfelé közvetítőjévé izmosodhassék.

Az *igazságszolgáltatás* szabályozására két fontos intézkedés történt: a perek átbocsátása s az adósságok ügyében. Azon szokást vették fel t. i. némelyek, hogy midőn perök a kolozsvári bíró előtt lefolyt s előbb a városi, onnan a fejedelmi törvényszék elé fölebbezték, az átbocsátó levél elkészülte előtt kir. parancsossal a felség elé vitték. De ez Kolozsvár régi szokása és a törvényes gyakorlat ellen volt; a király tehát a város kérésére megengedte, hogy jövőben a peres felek addig az ítéletből párt ne vehessenek, s azt a felsőbb bíróság és ő felsége ítélszéke elé ne fölebbezhessék, míg az első bíróságok az átbocsátó levelet [*Transmissio*] el nem készítik és ki nem adják. Ha pedig a vesztes és fölebbező fél azt határozott idő alatt ki nem veszi, s perét felsőbb bíróság előtt vagy a fejedelmi törvényszéken nem folytatja, hanem hallgatással mellőzi a másik fél kárára, a sértett fél a magáét vegye ki s zárt alakban és pecsételve terjeszse felsőbb helyre, a hol neki

¹⁾ *Ugyanott.* 131. l.

az igazság ki fog szolgáltatni. ¹⁾ Az adósságos ügyekben azon panaszt adták a király elé Fodor István és Filstich Lőrincz, Kolozsvár esküdt polgárai, hogy sokan vannak közöttük, kik szükségök idején másoktól nagy igérettel pénzt vesznek föl, s mikor fizetniök kell, nem kész pénzzel, de haszonvehetlen s hányt-vetett tárgyak becsü alá bocsátásával akarnak eleget tenni, a mi által hitelezőiknek nagy kárt tesznek. Ennek kikerülése végett közakarattal oly helyhatósági rendszabályt hoztak, hogy az adós esküdjék meg, hogy nincs készpénze s arany- ezüstműje, a mivel fizethessen; a mikor — az ő és neje használatban levő ruhái kivételével — egyéb házi jobb-jobb portékái és borai, ha ezek nem elegendők, mezei örökségök: majorságföldek, szőlők s hasonlók a hitelezők részére becsültessenek meg, s csak azután jöjjön a sor házára és ünnepi ruháira, s ekkor ezek is jöjjenek becsü alá. Ha ezek sem elegendők, az adós személyét is legyen szabad megfogatni s egy évig és három napig börtönben tartani, azután elbocsátni. Ha a hitelező később az adós valamely vagyonának jó nyomára, ez is becsültessék meg s tartozása kifizetésére fordítottassék. Kérték a királyt, hogy e szabályokat erősítse meg, a ki őket kegyelemmel hallgatta ki s az előterjesztett helyhatósági szabályt 1560. márcz. 30. kelt kir. levelével megerősítvén: Kolozsvár polgárai s utódaik és örökösök között örök joggal és kiváltsághelyen használandólag kiadatta. ²⁾

A városi közönségnek is van a perfolytatást illető két végzése. 1569. jan. 19-n azon indító oknál fogva, mivel a város értesült, hogy az ügyvédek a perlekedő felektől a kellőnél több fizetést vesznek, meghatározta, hogy egy kérvényért ő pénznél többet ne vehessenek. Másik a széktörési vétség, melyre nézve ugyanakkor azt végezték, hogy ezért a bíró csak 1 frotot vehessen, melynek két része övé, 3-da azé, a ki ellen a vétkes a sértő szót használta.

Az igazságszolgáltatás ezen gyakorlati intézkedései közé egy tragikus epizód vegyült, mely a várost törvényei és erkölcei szigorjáról, a királyt népe szeretetéről s iránta való kegyelmességéről teszi emlékeztetessé. Kolozsvárnak — a mint helyén eléadtam — régi kiváltságaiban gyökerező pallós-joga [*jus gladii*] volt. 1537-ki helyhatósági szabályai egy esetben szintén fővesztést

¹⁾ OKLEVÉLT. XXXIV. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. XXVIII. sz.

szabnak a bűnösre. Czéhszabályokban is van ily büntetési jog adva a czéhmestereknek. Szokás s vele századokig élés erősítette meg e jogot. A bíró és esküdtek első, a városi törvényszék másod-bíróságilag ítéletet hozott a vádlott fölött, s ha vagy nem fölebbezett, vagy az ítélet „meg nem jelenési“ jogczimen [*per non venit*] hozatott, azt végre is hajtották. Ez történt Brassai János nemessel, a kit Berzethe Mihály a száz-férfiak 1568. aug. 28-ki közgyűlésében bepanaszolt, hogy háza előtt az ő jogai sérelmével és kárára kőfalat emeltetett, és sem a város tiltó pecsétének, sem a törvényszék ítéletének nem engedelmeskedett. A száz-férfiak fölkérték a bírót, hogy az ily vakmerők és nyakasok ellen polgártársaikat védje, s ha szükség kívánja, orvoslása iránt a királynál járjon közbe. Ha pedig nyakasságból a törvényszék előtt nem jelenik meg, hozzon a bűnösre „meg nem jelenés“ jogczimén ítéletet Ugy lett. Vádlott nem jelent meg, de a bírót és tanácsosokat, különbféle bűnökkel vádolta s bebizonyításukat ígérte. A száz-férfiak meghallgatták a bírót és tanácsosokat, azok büntelneknek érezvén magukat, a száz-férfiak előtt igazolták azt; ezek azon évi octob. 14-ki gyűlésökben azt végezték, hogy készüljenek védelemre, s ha a per olyan irányt vesz, hogy a város szabadságait veszélyezteti, tudassák velök, ők a segílyt nem vonják meg. A jegyzőkönyvekből, csonka voltuk miatt, nem lehet megtudni sem a Brassai vádjait, sem az innen keletkezett per kimenetelét.

Ugy látszik, a tanácsnak a véletlen segílyére jött, egyszerre menekült meg a vádaktól és vádlótól. Brassai ellen ugyanis paráznaságért keresetet indítottak, a tanács mint bíróság, halálra ítélvén: a szükséges formák megtartása nélkül, elhirtelenkedve, kivégeztette. A hír rémületet keltett a városban, s Brassai ismerői és barátai, rosztól tartva, elmenekültek; de a büntető igazság s a király figyelmét az esetre fölhívták. Brassai a király előtt kedves-ségben volt, egyebek közt azért, hogy 1562. mint meghatalmazottja Bécsben Miksa császárnál járt.¹⁾ A fiskus tehát az ügyet fölebbezte a fejedelmi táblára s ott az megvizsgáltatván: „Kolozsvár város főbirája, Filstich Lőrincz, királybirája, Nyirő Kálmán és hét tanácsosa: Kappa Antal, Ferenczi Antal, Thymár Gergely, Igyárthó Benedek, Székel Lőrincz, Kakas András és Literáti Szegody Gergely,

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 154—156. l.

nagyobb hatalmasságon fejöek és öket külön illető minden javaik elvesztésére, lefoglalására, s mig az illetők által kiváltatnak, zállog ezimen a fiskus kezén tartására íteltettek, azért, hogy kolozsvári nemes Brassai Jánost, a király szolgáját [*servum regium*] egy, férjétől elvált egyénnel paráznaságon érvén, a város fejét vétette s javait prédára hányta. Az ítélet indító okai ezek voltak: Brassai senkin erőszakot nem tett, nem érték tetten, sőt ha tetten érték volna is, elvált személylyel vétkezett, tehát nem fővesztésre, hanem verésre kellett volna ítélni és a városból kikergetni; és a mi nagyobb, nyilván tudva volt, hogy ő a király szolgálója, s ügyéről ő felségét értesíteni kell vala; sőt végre, ha helyesen is történt volna az ő lefejeztetése, még akkor is meg kellett volna tartani az ország ama régi szokását, mely azt tartja, hogy a halálra ítéltnek a kivégezésre, az ítélet keltétől fogva 3 napot kell adni. A miből az következik, hogy a nevezett birák és esküdt polgárok Brassai Jánost kihallgatatlanul és a törvény rendes folyamata megtartásán kívül ítéltek halálra s. a. t.“¹⁾

Az ügy tehát a király elé jutott. Első tekintetre látszott, hogy a várost büntetés fogja érni. Oly férfiak, kik Kolozsvár iránt mély vonzalommal voltak s a király bizalmát birták, az ügy békés kiegyenlítését és a per elbékélését tanácsolták. Brassai halála miatt 23-an vallottak nagy kárt, köztük Wesselényi ítélőmester, Szekeres Jakab, Nyirő Kálmán főbiró s. a. t. Hosszas huzás-halasztás után Cháky, a kancellár, s Békes Gáspár, a király főkomornyika sürgető, hathatós és meggyőző kéréseire, a felek közötti kiegyezés létre jött, a kártérítés neme, aránya, módozata pontokba foglalva, helybenhagyás és megerősítés végett a király elébe terjesztetett.

„Megértette — így ír a király 1570. nov. 26. — Kappa Antal és Ferenczi Antal kolozsvári híveinek, maguk és Kakas András kir. kamaraispán s Szegedy György kir. törvényszéki ítélőbiró, ugyszintén Nyirő Kálmán fő-, Filstich Lőrincz királybiró, Székely Lőrincz, Eppel Péter, Helter György és Igyártó Benedek kolozsvári polgárok nevében tett azon előterjesztését, hogy Kolozsvár közönsége Brassai János nemesnek törvénytelen és idő előtti

¹⁾ Költ 1569. Gyula-Fejérvárat a szent Györgynapi nyolezados törvényszék utolsó napján. Kiadta Szýgethy Pál fejedelmi ítélőmester. *Városi levéltár*. Fasc. II. 18. sz.

megöletéseért nyert kir. kegyelem után kegyessége és atyafiui szeretete bizonyítékait a számkivetésben élő polgárok iránt abban nyilvánította, hogy nyomoraik és iszonyu káruk enyhítésére a városban levő két malom, Asszonyfalva, Alsó- és Felső-Füle jobbágy falvak jövedelmét és haszonvételeit, s a város eladott erdeje árából 500 frtot, öt évi idő tartamra rendelt kifizettetni; ezenkívül azon 665 frtot, melyet az említett számkivetésben élők különböző czélu ajándékokra költöttek, szintén megtéríteni ígérték, a mint mindezek a város közgyűlési j. könyvében meg vannak írva. A király a városnak a nevezettek irányában való ezen kedvezését s lelkök tisztaságának ezen bizonyítékát helyeselte, méltányolta s kegyelmesen erejében hagyta, sőt ha az atyafiui szeretetnek még nagyobb jeleit is adták volna, azt sem fogadta volna kedvezőtlenül. Szigoruan megparancsolta azért, hogy az érintett számkivetésben levő polgárokat az irányukban nyilvánított kedvezésekben a kikötött öt év alatt sértetlenül megtartani, sőt hozzájuk napról-napra a szeretet és jóság több-több jelét kimutatni ismerjék tartozásuknak, hogy kölcsönös szeretetben élve, mind a kir. felségnek hasznosabban szolgálhassanak, mind a város javát czélszerűbben előmozdithassák.“¹⁾

Mikor ezt a száz-férfiak előtt felolvasták, Cháky az 5 év helyett 6 évet hozott javaslatba; de a közgyűlés megmaradt a kir. megerősítő irat mellett. „Értik ő kegyelmek Cháky uram leveléből — mondák — hogy ő Nagysága jó kedvvel vette a 23 káros segítségére tett ígéretet, s hogy mégis arra törekedik, hogy a hatodik év is ahoz adassék. A mit elébb írásban, most is szóval azont felelik ő kegyelmek. A Cháky uram törekedését becsülik másokéval egyetemben. Amit a városéból megmivelhettek, örömet mivelték, megadták, meg is maradnak benne. Kérik ő kegyelmeket, vegyék jó és elég néven. A száz uraimnak ugy tetszik, hogy azzal káros uraim megelégedhetnek“

A kor erkölcei jellemzéseül megemlítem, hogy a városnak a fejedelem kegyelme kieszközléseért mind a közbenjáró udvari főemberek, mind az ott élő birák részére tetemes áldozatokat kellett hozni. Az 1570-ik évi sáfár polgárok számadásában e czélra tett következő kiadások fordulnak elé: „Békes Gáspárnak Brassai

¹⁾ OKLEVÉLT. XLIII. sz.

János haláláért az egyik sáfár polgár kiadott egy lóra való arany lánczért 15 frtot, a másik is hasonlóért 20 forintot [nincs megmondva, kinek?]; ugyanazon okból Békésnek a harmadik sáfár polgár egy arany lánczért 25 frtot; Brassai haláláért Cháky Mihálynak egy ajándék kupáért 25 forint 19 p., másik kupáért [kinek? nincs megmondva] 20 for. 85 p., megint másért 13 for. 50 p. Keresztszegi Jánosnak a Br. haláláért két sáfár polgár 7 for. Szent-Lászlói Gergelynek 7 for., másoknak ugyan azért új évben 10 for., a másik sáfár más ajándékokért 66 frtot; kupák és más ajándékok vásárlására Brassai haláláért kiadott a város 211 for. 44 pénzt“ Egy későbbi, 1570. kis-karácson előtti pénteken készült számvetés szerint: „még Vohlfard Istvánnak adós maradt a város egy kupa árában 82 frttal, Eöthves Orbánnak egy másik árában, mit a királynak adtak a dézma végett, 46 frttal“

Nem tudom, ha az elégtételt akkor kielégítőnek találta-e a társadalom, ma nem az; s a kegyelem ára nagy és a kormányférfiak önzésére mutat.

Följegyzem emlékezetül a város *Felek* faluját illető, 1569-ben ápril 23. közgyűlési végzést, melyben a száz-férfiak azok régi törvényes rendtartásának az eddigi állapotban maradását megengedték, de úgy, hogy a bíró maga elébe hivassa a kenézt, és neki meghagyja, hogy a kolozsvári embernek nappal tegyen törvényt, nem estve, sem éjjel, és ne halogassa, hanem 3-dnapra a törvényt és igazságot szolgáltatassa ki.

A föld- és házbirtok állandósága s a polgárság vezérbefolyásának biztosítása érdekében fontos kiváltságokat adott a király s hasonló végzéseket hozott a közgyűlés. Viczei Péter és Filstich Lőrincz esküdt polgárok maguk és a többi polgárság nevében előadták a király előtt: hogy ők érett megfontolás után, a polgártársaik között házak és örökségek eladása alkalmával keletkezhető zavarok és egyenetlenségek eltávoztatása végett, a közjó és város békéje érdekében azon végzést hozták, hogy a házak, szöllők és más örökségek eladása vasárnapokon a templombeli szent beszédek után a főpiacon hirdettessék ki, hogy az eladás az örökösök, atyafiak és testvérek kárával titkon meg ne történhessék, hanem azoknak, kiknek hozzá joguk van, vagy azt megváltani akarnák, a városban lakók 15 napi, a távol levők egy évi s 3 napi határidőn belől, külföldön levők -- ki-

vévén a kir. adományokat — 12 évig jogukat érvényesíthessék, a minék eltelése után, ha bármi okból fel nem szólalnak, örökségöktől végkép essenek el, a vevők pedig lépjenek a birtok teljes jogélvezetébe. Ennek megerősítését kérvén: minthogy e helyhatósági végzés a közjó és polgári béke fentartására irányul, a király Tordán 1561. ápr. 3. kelt levelében elfogadta, helyben hagyta s örök jog gyanánt kiadatta.¹⁾ 1561. május 3. a közgyűlés meghatározta, hogy senki nemesnek házat zálogba ne adjon feje és javai elvesztése büntetése alatt. 1562. jun. 28. és octob. 16. a közgyűlés azt végezte, hogy a bíró egy esküdt polgárral menjen el a királyhoz, s adják elé: mily szolgálatokat tett a város atyjának, anyjának és a felségnek magának is; kérjék, hogy a várost régi szent királyoktól nyert szabadságaiban tartsa meg; ha nem nyerik meg, hogy az ő felsége adománya is megmaradjon, meghatározták, hogy a Kendy Ferencz házat, a mit Szalánczy Jánosnak és Gyulay Mihálynak adott, megbecsültetvén, visszaváltják a város számára, mert tartnak tőle, hogy ha közéjük nemesek telepednek, háborúság és zendülés támad közöttük. A király határozása soká késett; végre 1564. márcz. 27. kiadta s a város a szóban levő házat, kertet és szöllőt visszakapta s megbecsültetvén, eladatni határozta.

A birtok helyes használatára is czélszerű intézkedéseket tettek. Igen nagy részt foglalván el a város földéből a szőlő: 1561. febr. 30. meghatározták, hogy új szöllőt ültetni szabad ne legyen, az eddig ültetetteket is a bíró tépesse ki. 1562. octob. 16-ikán a *Békáspatak* nevű helyen szőlő ültetését szigoruan megtiltották. A mező termése védelmére 1562. jan. 12. a száz-férfiak kérték a bírót, hogy minden városnegyed barmaid és nyáját általuk választandó, kezességet adó pásztorok által őriztesse, kiket a kapitányok rendeljenek ki s hagyja meg nekik, hogy Miklós püspök ünnepeig künn legeltessék. Hogy a legelő meg ne szűküljön, 1561. ápril 7. a közgyűlés meghatározta, hogy a szabad legelő helyeken senki ne vethessen, se kertet ne csináljon, másoknak, a kiknek marhájok van, boszantására és alkalmatlanságára; ha mégis tesszik, a vetéseket és kerteket a város csordájával tapostassák el és rontsák le. A közhelyek megtartása végett 1562. márcz. 13. végezték, hogy a város elfoglalt helyeit négy községi kiküldött lássa

¹⁾ OKLEVÉLT. XXXVI. sz.

meg, s a kik önfejlőleg foglaltak, vétessék vissza vagy árát velők fiztessék meg. Aug. 29. ismét végezték, hogy midőn a város határjárásra megy ki, harangozással adassék a polgároknak tudtára. 1564. az erdők őrizésére Felekről két oláh erdópásztort fogadtak 15 frt bér mellett. 1561. aug. 31. a közgyűlés értesülvén, hogy a szőlőkben a disznók sok kárt tesznek, végezték, hogy ha be nem hajthatják, löjjék le, de löni csak a pásztoroknak szabad. A bíró kiáltassa meg azt is, hogy a czellengő disznókat a város piacán, utczáin és a szőlőkben bárki lelőheti, mint a kertekben és kertek között találtakat is megölheti.

Volt Kolozsvárnak Szucság határán erdeje s az ottani kőbányákhoz kijáró útja Monostor és Bács határán át, mit e községek elzártak. A bíró és esküdt polgárok panaszoltak a király előtt s kérték, hogy ez utat nyitassa ki. Ez 1564. márcz. 6. Kolozsvár-megye főispánjának és két társának megparancsolta, hogy menjenek ki a hely színére, hivassák meg a fejedelem k.-monostori tisztét, Valkay Györgyöt — kit a megjelenésre egyidejűleg a fejedelem is útasított — hogy velők menjen el a Monostor és Bács közötti azon helyre, a mit a kolozsváriak kijelölnek, gondosan vizsgálják meg, s ha azon út megnyitása a fejed. és azon községek jobbágyaira nézve nem káros, nyissák meg, a kolozsváriaknak erdőjükhöz adjanak átjárási helyet, s a kijelölésről tegyenek jelentést. A főispán és társai Monostorról és Bácsból tanukat vevén maguk mellé, kimentek a Bács és Monostor közötti *kenderföld* nevű helyre, mely a bácsi rét és monostori *agyagos elve* nevű szántóföld közt van, t. i. azon mezei szekérúthoz, melyen a kolozsváriak a szucsági erdőre és kőbányához szoktak menni — a mit ezek nekik megmutattak — s miután azt szorgalmasan megvizsgálván, úgy találták, hogy az út a felségnek és jobbágyainak kárára nincs, a szekér-ruddal [*temo*], melyet a nép *fachya* fa¹⁾ néven nevez, részint két, részint három rúdat mérték ki és határoztak meg, a hely szűkebb vagy bővebb volta szerint, s ott a kolozsváriaknak a régi út nyomán, a *Hója* hegy északi aljától kezdve a kolozsvári határszélig és határjegyekig, a szucsági erdőre és kőbányára batorságos utat és átjárást nyitottak, adtak és engedtek, s ez út-megnyitást és kihatárolást, a mint minden ellenmondás nélkül

¹⁾ E szó értelme előttem ismeretlen.

végbevitték, a fejedelemnek azon évi márcz. 8. híven megirták.¹⁾ A király jóváhagyása megörökösítette a kolozsváriakat a szucsági erdőkbe és kőbányákhoz vivő mezei úthoz való régi joguk birtoklásában.

Az *iparügyben* számos védő és buzdító intézkedés történt. A négy legnagyobb és értelmes mesterekben bővülkedő czéh: a *mészáros, szőcs, ötvös és szabó czéh* saját iparága egész körére kiterjedő korszerű reformszabályokat alkotott. Az elsőnek 1559. nov. 26. a mesterek kérésére maga a király adott ki némely szabályzati alapelveket, melyeket 1861. jun. a bíró és esküdt polgárok szükségüknek teljesen megfelelő czéhszabályokká alkottak s a város nagyobb pecsétével megerősítve adták ki. Nyolcz évvel később a czéhbeli mészárosok és hentesek közötti viszonyt ismét a király saját és kancellára aláírása alatt kiadott kir. rendeletben szabályozta. A *mészáros, ötvös, kádár, kovács, szabó, szőcs és tímár* czéhek kebelében a fejlődés és haladás más jelenségei is tüntek fel. E szabályok jellemzőbb részei, mint szintén az említett haladási jelenségek a történetíró és történelem barátai figyelmére egyaránt méltók.

Feltűnő, hogy a király maga mily nagy mérvben terjesztette ki gondját Kolozsvár czéhügyeire, s még feltűnőbb e gondoskodás iránya. A *Mészárosok* első szabályelveiben hangsúlyozva van a társulatok kifogástalan összealkotása, azokban a rend és béke állandósága, a mi magához vonja az embereket, s a közjó, a mire törekedniök kell. Ezeknél fogva a király Kolozsvár czéhbeli mészárosai részére a következő czéhszabályokat engedte. „Aki Kolozsváratt mészáros mesterséget akar folytatni, szükség, hogy tisztességes szülőktől, törvényes házasságból születését hiteles levéllel igazolja, mert a tekergőféle emberek rendesen vadak s bánthatatlanok, életök s erkölcsük botrányt okoz; igazolja, hogy valamely becsületes mesternél 3 évet tanulásban töltött, magát engedelmesen viselte s a mesterségben dicséretes előmenetelt tett; beállásakor fizessen 6 frtot s tanuljon 3 évig; ha mesterjogot akar nyerni, folytasson becsületes, feddhetlen életet, a felett ha idegen, fizet 8 frtot, ha kolozsvári s odavaló mester lányát veszi el, ment lesz

¹⁾ OKLEVÉLT. XXXIX. sz.

a fizetéstől; minden évi márcz. 5. válaszszanak atyamestert, hozzá társul 3 czéh mestert a czéh ügyei intézésére, kik márcz. 4-re a számadást készítsék el s adják be a választó gyűlésnek; a mészárszékek felügyelésére válaszszanak két erélyes mestert, a kik ügyeljenek, hogy társaik beteg- és nyavalyás állatot ne vágjanak; a ki teszi, husa vétessék el s adassék *a városi iskolának és kórházaknak*, a czéhből is zárassék ki, s mestersége üzésétől örökre zárassék el; a ki valamely hivatalt el nem vállal, mestersége függesztessék fel; vásáron kívül mástól, mint városbelitől marhát ne vehessenek; a ki vesz, fizessen egy mázsa viaszat; a mester jogát gyakorolja állandóul, drágaság alkalmával sem szabad abba hagyni; a ki teszi, jobb években nem lesz joga hust vágni; kivágásra szánt marhákat a város erre rendelt közlegelőin tartani joguk van; de az ily marhát másnak eladni tilos; a marhavásárlás legyen sors szerint, igazságosan; a ki a másikat megcsalja, büntetése 60 pénz; czéhen kívüli mészárosnak a heti vásáron és a hét első napján kívül hust vágni tilos hétfőn déli 12 óráig; csütörtökön ellenben, mint hetivásár napján, úgy kolozsvárinak, mint idegennek egész nap; a mérés igaz fonttal legyen, a ki csal, mesterségét veszti s csak új fizetéssel szerezheti meg másodszor; a legények a vevők iránt viseljék magukat szerényen s okosan, szóljanak hozzájuk egyenesen s illedelemmel, a ki durván felel 1 frtot fizet; a hus fontja árát a tanács és száz-férfiak szabják meg; a mészáros viseljen tiszta len előkötőt [*surtsz*], a ki ellene tesz, büntetése 12. p.; az nem lesz tiltva, hogy mészárosok is élő barmot hajthassanak ki és adjanak el M. országon, de oly föltétellel, hogy Kolozsvár a legjobb minőségű husban meg ne szüküljön; a ki czéhgyűlésbe nem megy, mesterjogát veszítse el két hétre; gyűlésben viseljék magukat csöndesen; a ki a névsor olvasást fecsegésével zavarja, büntetése 12. p.; a gyűlésben kiki üljön helyére, a ki felkél s az öregek asztalához menve, illetlen szókat szól, kezével hadonáz, büntetése 50. p.; a ki mestert vagy legényt megsért, egy talentum vagy mázsa viasz a büntetése; senki más busároló kamaráján erőszakot ne tegyen, oda át ne menjen, semmit el ne vigyen; a ki teszi, mesterségét veszítse el, míg azt újonnan megszerezheti; a mészárszékek éjjelre zárassanak jól be, a ki nem teszi, büntetése 60 p.; özvegyek átadhatják mesterségöket fioknak, vejöknek, unokájoknak, másnak nem; a kinek két mészároságot tudó fia van, egyi-

ket legényül megtarthatja, a másik keressen más mesternél alkalmazást; a ki valamely mesternél inasi esztendőben van, 3 évig alapos ok nélkül el ne hagyhassa; a mely legény mesterségét elhanyagolja, tekereg, kártyázik, részegeskedik, s azután megnősül, fél évig ne vétessék be a mesterek közé; kártya és koczkajáték szigoruan tiltatik; a mely inas elbocsátásakor tekereg, annak a munka egy évig tiltassék meg; az inasok a mestert házi dolgaiban is segítsék, a ki nem teszi, egy évig szolgálatba ne fogadtassék; a mely mester inasa rendetlenségét fel nem jelenti, fizet 64 p.; az ifju mesterek, a kiknél a kulcs áll, ünnepen a templomban legyenek jókor jelen s a czéh oltárát szönyegezzék fel, a ki elhanyagolja, büntetése 50 p.; a mely legény hűtlen, csaló, tolvaj, s valakinek családját kisebbíti, a czéhből zárassék ki s bizonyosságlevél nélkül küldessék el; temetésen minden mester legyen jelen, kegyességét felebarátja iránt tanusítsa s a meghaltat tisztességgel eltemetni segítsen, a ki elmulasztja, büntetése 60 p.; a sirt az ifju mesterek ássák, s arra idejében jelenjenek meg, a ki betegség esetén kívül elmulasztja, büntetése 50 p.; mészárszékét minden szombaton mindenki mosassa és tisztítassa meg, csontot s hulladékot távolíttasson el, a ki elmulasztja, bünt. 12 p.¹⁾

E czéhszabályok némely szabadelvű pontja két évig tartó vizsályt idézett elő a városi hatóság és mészárosok között. A tanács kényszereszközökhöz nyult s a mészárszékeket 3 évre bezáratta. Ekkor a mészárosok magukba szállván, mesterségök folytatására készségöket nyilvánították. A bíró és száz-férfiak 1561. május 22 a szabályokon több lényeges módosítást tevén, azon kijelentéssel adták ki, hogy a mely mészáros ezek előtt meg nem hajlik, mesterségét örökre elveszti. A módosítások ezek voltak: „A mészárosoknak bárhol vásárolt, tartott és meghizlalt marhával sem titkon, sem nyilván, sem személyesen, sem másokkal társaságban kereskedni nem szabad; kimondatott, hogy egész éven át 12 mészárszékben kötelesek hiány és megszakadás nélkül hust vágni, s ha ezt helyes oknál fogva nem tehetik, legalább 8 székben mesterjoguk elvesztése büntetése alatt tartoznak vágni; mikor a fejedelem és ország nagyjai személyesen, vagy had-

¹⁾ Aláírva: Joannes Electus Rex m. pr. OKLEVÉLT. XXVI. sz.

sereggel, vagy országgyűlés tartása végett, jönnek a városba, tartoznak marha- és más husról úgy gondoskodni, hogy fogyatkozás és panasz ne legyen; a büntetésekre nézve a módosított szabályok azt tartják, hogy azok $\frac{1}{3}$ -a a bíróé és mészárosoké, $\frac{1}{3}$ -a a czéhé, $\frac{1}{3}$ -a vásárbiráké; a beteg és igen sovány marhákat a felügyelők fizetés nélkül vegyék el, s a ki ilyet vág, büntetése 1 for.; Kolozsváron, valamint határán sokadalmon kívül másnak, mint czéhbelinek marhát venni nem szabad, kivéve a földmivelőknek szántásvetés végett; a kit rajta érnek, ha mészáros, marháját fizetés nélkül vegyék el, vágják ki a város számára; a mészárosok barmaikat a réteken és kaszálókon kívül bárhol legeltethetik . . .“ Eddig a módosítások, ezen túl a király által kiadott szabályok vannak beszöve, itt-ott némi változtatással. Ezek egyike: hogy a mely ifju a mészáros mesterséget meg akarja tanulni, 6 forintot fizet, azért, mert a középuteza felett levő bástyatornyot a czéhnek kell hadilag felszerelni s jó állapotban tartani, e felett a mészárszékre is sok a költség. A czéhmesterekre nézve azon megkülönböztetés, illetőleg módosítás van téve, hogy a négy közül kettő legyen szász, kettő magyar, s az első, az atyamester legyen az, a ki leglelkesebb [*cordatior*], de felváltva egyik évben szász, másikban magyar. A hivatalt vállalni nem akarónak mesterjogától megfosztatását egy évre mérsékelték; a czéhtagok közt támadó ügyek, ha nem illetnek vért és becsületet, a czéh keblében elintézendők; a mészárszékek kiosztásánál a megüresültet az kapja, a ki akkor tanácsosi tisztet visel; a mester ha kitanult fia van, legényt ne tartson maga mellett; mester özvegy mesternével társaságba ne álljon, nőtlen czéhbe föl ne vétessék, míg menyasszonyát el nem vette; legényválasztáskor elsősege van a senatorságot viselt mesternek, azután 3 czéhmester társának s így tovább, az özvegyekre legutoljára kerül sor; sokadalmban az ifju mesterek legyenek tisztelettel az öregek iránt, különben büntetésök 60 p., ha elaggult mester legénye elszökik, erőteljesebb ifju társa legényét a czéhmesterek elvehetik és annak adhatják; az új mester bevételésekor 50 p. áru áldomást adni köteles; czéhen kívülieknek [*hentallér*] csütörtökön és szombaton egész nap szabad árulni, idegeneknek csak délig; a ki mesterségéről lemond, többé föl ne vétessék; mikor a szükség és háborus idők kívánják, a bíró parancsára a czéh mesterei sorban jelenjenek meg a torony védelmére, a ki igen nagy aggság vagy

betegség miatt nem teheti, maga helyett állitson mást, a ki hátra húzódik, bünt. 1 for. ¹⁾

A czéhen kívüli mészárosok [*hentesek*] nevében Fekete Mihály és Csere Márton mészárosok 1568. folyamodtak a város birájához és tanácsához, előadván: hogy nekik Mátyás és Ulászló királyoktól engedélyök volt arra, hogy hetenként 3-szor u. m. hétfőn, csütörtökön, szombaton húst vághassanak, szerdán pedig a közszükségre marhát vehessenek; ez iránt közöttük és a mészáros czéh között néhány év előtt egyezkedés folyt, minck következtében a város nekik a nagy piacon, a templom czinterme mellett husárulási helyül 13 alkalmas kamarát adott; kérték a királyt, hogy ezen egyességet erősítse meg. Az egyesség közgyűlésen volt, Viczei Antal bíró, Baráth István kir. bíró és több esküdt polgár és száz-férfi jelenlétében, melynek lényege ez: „A mészáros czéh a városi hatóság közbejöttével a külső mészárosoknak [*hentes*], mint a kik közöttük laknak s a közterheket hordozzák, megengedte, hogy régi királyoktól nyert, s a most uralkodó II. János királytól is megerősített szabadságaik szerint hétfőn, csütörtökön és szombaton húst vághassanak és árulhassanak, szerdán a közérdekben, nem kereskedés végett az emberi életre szükséges bárminő marhát vehessenek, úgy, mint a czéhbeliék, és hogy a húst tisztábban tartassák, nekik bizonyos kamarahelyeket jelöltek ki; de minthogy az a piacot megszükitette volna, a bíró és tanács visszaadta nekik a templom czinterme mellett azon 13 kamarát, melyben eddig is árultak, adta használatra, mesterről-mesterre átmenési joggal, oly föltétellel, hogy a felséges fejedelemnek szolgálatára mindig készek legyenek.“ Az irt *hentesek* a tanács és esküdt polgárok ezen 1568. decz. 20. kelt engedélylevelét azon kéressel adták be a felséghez, hogy azt elfogadva és megerősítve kiváltság alakjában adassa ki. A király minden pontjában helyeslven és megerősítvén: nekik és utódaiknak kir. függőpecséttel hitelesítve kiadatta 1569. sept. 9. ²⁾

¹⁾ A tanács azt mondja a czéhszabályok előzményében: a mészárosok őseiktől hallották, hogy nekik is mint más czéheknek voltak szabályaik, de hihetően előljáróik gondatlansága miatt elvesztek. . . . Ez a czéhszabály a város többféle színü selyem zsinoron függő nagyobb pecsétével van megerősítve. Látható a czéh *leveles ládjájában*.

²⁾ Aláírva: Joannes, Electus Rex. m. pr. Michael Chaky Cancellar. m. pr. OKLEVÉLT. XLII. sz.

A *Szöcsmesterek* a legények részére 1560. Wolf Demeter, Tótházi Miklós, Schäspurger [igy] Péter és Enyedi Gyárfás czéh-mesterségökben 51 pontból álló czéhszabályt alkottak, melyet ők RENDELET-nek neveztek, melyek szerént a tiszteletes szöcs legények életöket rendeljék és erkölcsöiket szabják Kolozsvár királyi városban. Kinyomatott magyarul és németül. ¹⁾ Én a magyart az

¹⁾ A régi magyar irodalom oly fáradhatlan, mint szerencsés buvára Szabó Károly [*Régi Magyar Könyvtár* címü, 1879. megjelent műve 40. lapján 42. sz. a. közölvén e magyar czéhszabály címét, végén e megjegyzést teszi: „Egyetlen példány a *kolozsvári szöcs czéh ládájában*, az 1876. ápril 22. tűzvész alkalmával pusztult el.“

E megjegyzés tárgya tény. Azonban én azelőtt 10—12 évvel, midőn a művemhez Kolozsvár összes czéhládáit és levéltárait másfél éven át tanulmányoztam s a czéломra tartozókat mindenikből ki- és leirtam; e magyar czéhszabályzatból is 1865. június havában graphikailag hű másolatot vettem, és így az, ha nem nyomtatásban is, de kéziratban megmaradt, s én a magyar ipartörténelem mivelőinek rendelkezésére bocsátom. [Látható KOLOZSV. TÖRT. ezen II. kötetéhez tartozó OKLEVÉLT. XXVII. sz. a.]

Sőt ugyanakkor a régi, kiterjedt s egykor hatalmas czéh gazdag *levéltára* összes czéhszabályai és kiváltságai jegyzékét is lemásolván: mint már ma testetlen romját és fájdalmas emlékét azon semmivé lett oklevél- és iratkinesnek, az 1753-ki *Inventarium* alapján ime közrebocsátom, hogy a magyar iparügy barátai legalább ennyi tudomással birjanak arról: *mi volt ott, s mi veszett el?*

A nemes szöcs czéh levelei s egyéb vagyona Inventariuma. Ao 1753.

a) Levelek.

1. *Várostól való.* Ao 1369. [magyarul is van belőle pár]. Én nem találtam volt meg 1865. jun. 10. [L. KOLOZSV. TÖRT. I. k. OKLEVÉLT. 62—63. ll.]
2. *Paria.* Ao 1381. Meg van a volt kir. kormányzék *levéltárában a czéhszabályok gyűjteményében.*
3. *Gabrielis Cardinalis.* Ao 1478. . . . Nincs róla jegyzésem.
4. *Várostól való.* 1479. [Közölve: KOLOZSV. TÖRT. I. k. OKLEVÉLT. 263—64. ll.]
5. *Paria.* Ao. 1500. [a volt kir. kormányzék *levéltárában* megvan]. 1865. nem volt meg a czéhnak.
6. *Káptalanból Pár.* Ao 1519. Ez egy 1513-belinek átírata. [Közölve: KOLOZSV. TÖRT. I. k. OKLEVÉLT. 327—28. ll.]
7. *Ferdinándé,* a szöcsök régi privilegiumának Transsumptuma. Ao. 1555. aug. 27. [Ebből van magyar is.] Én nem láttam; de máshonnan töredékem van belőle.
8. *Várostól való.* Ao. 1558. Meg van a volt kir. kormányzéki *levéltárban.*
Ugyanattól való. Ao. 1558. pecsétes.

OKLEVÉLTÁR-ban egészen közölvén: itt ismertetését főlöszlegesen látom. Ellenben megemlítem a királynak 1560. jun. 3. és 1568. jun. 2. Gyula-Fejérváratt kelt két kir. rendeletét, melyek elsőjé-

9. *II. János királytól.* Ao. 1560. Ezt most közlöm. Meg van a volt kir. korm. levéltárban.
10. *Ugyanattól* másolatban ugyanaz. Meg van a volt kir. korm. levéltárban.
11. *Ugyanattól.* Ao. 1568. jun. 2. Az előbbinek megújítása. Ugyan az másolatban. Megint egy másolat 1570-ből.
12. *Báthori Kristóftól.* Ao 1576. ápr. 29. a II. Jánosénak megerősítése.
13. *Báthori Zsigmondé.* Ao. 1581. dec. 9. Meg van a volt kir. korm. levéltárban ennek hitelesítetlen másolata.
14. *Az előbbinek magyar másolata,* hitelesítetlenül.
15. *Báthori Zsigmondé.* Ao 1590. *Ugyanaz* magyarul, pecsét és hitelesítés nélkül. Megint más hitelesítetlen példány.
16. *Ugyanazé* 1593-ből.
17. *Rákóczi Zsigmondé.* Ao 1607. jul. 23. pecsétes. *Ennek konventbeli párja* 1607-ből. E mellett más privilegiumok páriái is voltak.
18. *Bethlen Gábortól.* Ao 1615. *Ugyanattól* Ao 1617. május 5. A Rákócziénak megerősítése.
19. *Bethlen Gábortól.* 1617. május 5. Gyula-Fejérváratt kelt tiltó parancslevél, hogy juh-, bárány- és más bőrt ez országból kivinni nem szabad. *A várostól való.* Ao 1618.
20. *I. Rákóczi György* megerősítése 1631. jun. 14-ről. Konventi átirat szintén 1631. octob. 3-ról [*Gergely-féle naptár szerint*]. Ugyan *I. Rákóczi György*től Ao 1643. hitelesítetlen másolat.
21. *II. Rákóczi György*től az előbbi megerősítve 1650. május 1. *A konvent által* is 1656. kiadva.
22. *I. Lipót* 1698. aug. 12. megerősítette a szöcs ezéh csaknem összes kiváltságait. Meg vannak a volt kir. kormány. levéltárban.
23. 1715. *Patens Commissio* császári pecsét alatt, gr. Kornis Zsigmond gubernator, Malom Gábor secretarius aláírása alatt.
24. 1718. *Másik Patens* császári pecsét alatt, a gubernator és Köleséri secretarius aláírása alatt.
25. 1737. *A Tanács Deliberatuma* márcz. 29., hogy a mészárosok a báránybőröket titkon el ne adhassák. További folytatás nincs. Ez valami ivrétü könyvből volt kiszakítva.
26. 1744. *Patens Commissio,* a császári pecsétnek látszik a helye, Halmágyi Ferencz és Filts Keresztély aláírása alatt.

b) Más javainak Regestruma.

Laus Deo semper. Ao 1753.

Vagyon az ő kegyelmek kezek alatt a ládában egy kristály forma ezüst pohár, kívül belől aranyos.

ben az országgyűlés határozata alapján megtiltotta, hogy a kolozsvári és általában az erdélyi szőcsmesterek régi kiváltságai ellenére Erdélyből csávátlan és ki nem készített bárány-, juh- és más bőroket kivinni senkinek szabad ne legyen, s aki kiviszi és a kolozsvári szőcsök észreveszik, az ez iránt megtalált fő- és alispánok, várparancsnokok, vám- és harminczadi tiszttek, hidak, révek őrei, kir. és mezővárosok, faluk birái az ily kereskedőket és kalmárokat tartóztassák le s a náluk talált bőrt foglalják el.¹⁾ A másikban megparancsolta minden kereskedő- és árus embereknek s más állapotuaknak is, hogy senki bárány- és más nyers- és ki nem mivelt bőroket, még azokat is, melyek a falusi szőcsöknél találhatnak, s csak részben vannak kidolgozva, a kolozsvári szőcsök kárára megvenni, elfoglalni és az országból kivinni ne merjék, elkobzás büntetése alatt.²⁾

Az *Aranyművesek* — ötvösök — czéhszabályai a megváltozott vallási nézetek s gyökeres átalakulásban levő közszellemnek bélyegét viselik magukon. Baráth István volt a főbiró, Kalmár László kir. biró, mellettök 9 esküdt polgár, mint városi senator. Ezek tanácsulést tartván 1561. május 20. Eötvös György és Filstich Péter czéhmesterek a czéh nevében elétejesztették: hogy nekik

Egy mugyil (?) pohár, kívül-belül aranyos. Egy hójagos pohár, az is aranyos.

Item: vagyon Lombon a közép lábban 3 fertály szálló, ab Oriente Kádár János ur, ab Occidente Tolvaly Jánosné successori szomszedságában.

Item: két pecsétnyomó, egyik ezüst, másik réz, egy farkas ráma (?) és egy bélyegző vas.

Item: a temető szerszámtartó ládában vagyon négy nagy kapa s egy rövidnyelű, két tekenő, két gajló, tővágó, egy pár béeresztő kötél, koporsó páleza, egy fűrész.

Hiduteza mikor elégett olvashatlan néhány szó után az író abban hagyta

Item: egy bélyegző vas. Item: vagyon három új hordó, negyvenesek, és egy viseltes, urnar. 18. Item: két új átalag, urnar. 15.

Vagyon egy deákul irt privilegium, veres bársony táblájú, bádog boritékban, egy magyarra fordítva, fejér táblájú, a deák fordításnak párja. Ó- és új articululus a *Diariummal* együtt.

Jegyzőkönyv-félék 1620-n kezdődnek. Ezekből vett kivonataimat időrendben később közlöm. [*A nemes szőcs czéh leveles ládájában levő eredetiekből.*]

¹⁾ OKLEVÉLT. XXIX. sz.

²⁾ L. a k. kormányisz. *levéltárban* másolatilag a *czéhszabálygyűjteményben*.

kezökben levő s kegyes emlékü atyjokfiaitól nyert leveleik szerint ős idők óta külön czéhuk volt, mely levelekben azonban, minthogy az egykor az aranymivesek által a plebániai nagy templomban fenntartott oltár iránt bálványozást és más külsőségeket tartalmazó cikkek vannak, melyeket az aranymives mesterek a Jézus Krisztus evangeliumának világa folytán megvetettek és egészen elhagytak. Hogy tehát oly nagy mértékben megszegett és mellőzött czéhlevélnél fogva a mesterek némelyike lelke felfuvalkodottsága miatt állandó viszálykodásra adjon alkalmat, az egymás iránti türelmet megszüntesse, s a czéh egyetértését romlással és fölbomlással fenyegetse, hogy az ifjak kevély önelbizakodottsága az öregek közvagyon kezelése irányában tulzásra, az erkölcsök nem illő magaviseletre s rút felfuvalkodásra fajuljanak: ez okokból a czéh tagjai szabályaik megújítását közakarattal elhatározták, elkészítették s megvizsgálás és megerősítés végett a tanácshoz beadták. Ez fontolóra vette, hogy egy tisztathatóságnak, mely valamely helynek képviselője, ezen méltóságra megválasztatása ténye által főképp az bizatott hitére, hogy a tisztességes szokásokat s az igazságot — ami az isteni és emberi jogok öre — a polgári társaságban tartsa fenn, hasznos intézményeket létesítsen s fő igyekezetét az erény terjesztésére fordítsa, az igazságos rendeleteknek szerezzon sikert, hogy a hitetlenség, viszály, egyenetlenség és vészthozó zavargások, a mik a társasági szövötközés kötelékeit felbontják és megsemmisítik, gyökeresen kiirtassanak és elfojtassanak, hogy lássék meg a társaság védelme a gyöngék irányában, maradjon távol a zabolátlanság, óvassék meg a szemérem, a tisztességes cselekedetek száma növekedjék, hogy a közdolgokat igazítsák a nagyobbak, barátait s az ifjuságot észszel és tanácssal segítsék s mindnyájan az atyafiúi szeretet által egybekötve, érzületben egyenlők, egy különböző tagokból álló erős erkölcsi testületet alkossanak.

E bevezetés tudákos bőbeszédűsége a mai írói izlésnek visszatevetség, de mutatja Kolozsvar polgársága nagy értelmi erejét, a közjó és közerkölcs iránti ép érzékét, és hogy e város azon korban egy nagy erkölcsi és társadalmi forradalmon ment át, a mi kétségkívül a hitújítási eszmék rendkívüli hatalmának átalakító hatása volt.

A czéhszabályok nagy terjedelme miatt csak a jellemzőb-
bekre szoritkozom. „A czéhnek legyen két czéhmestere — így

kezdődnek e szabályok — egyik magyar, másik szász, a mesterek műveinek igaz értékét évről-évre ezek próbálják ki, minden mesternek legyen külön bélyegző jegye, melyet félmárkát meghaladó minden műre nyomjon rá, czéhba állani akaró legény elébb egy évet valamelyik mesternél dolgozzék, hogy erkölcsét megismerjék, azután képességéről kell meggyőződni két mester itéletéből, becsületes szülőktől származását s a tanulási évek betöltését írásban vagy tanuk által kell igazolni, próbamivül dolgozzék egy kupát, minek neve „*knoros*,“ egy pecsétnyomót, minek neve „*helymes*“¹⁾ és egy drága gyöngyfoglalatu gyűrűt, s mikor ezt a czéhnek bemutatja, egy vacsorácskát is tartozik adni, különben nem vétetik be; aki próbamű dolgozás előtt nőstül, bünt. 4 for.; czéhgyűlési nap a szombat, mire mindenki meghivatik s megjelenni köteles, ha nem teszi, bünt. két lat ezüst; idegennek csak sokadalmakkor szabad aranyművességet űzni, máskor attól eltiltható; hamis mivek elvétetnek, két része a bíróé és tanácsé, egy a czéhé; hamis aranyat és sárga rezet megaranyozni tilos, valamint eldarabolt aranyat, lopott ezüstöt és hamis ékszerkövet sem szabad megvenni és aranyba foglalni elkobzás bünt. alatt, melynek két része a bíróé és tanácsé, harmada a czéhé; egy mesternek is két tanuló ifjunál és két bérért dolgozónál többet tartani nem szabad; a tanulók és mester egymást kipróbálási ideje 6 hét, tanulási idő négy év, a mi eltelvén, a mester köteles a tanulóknak 1 for. értékű ruhát adni; mesternek szolgájával társulni, szolgának titkon maga számára dolgozni, ezüst darabokkal kereskedni nem szabad; a ki teszi, többé munkát nem kap s a lopott ezüst is tőle elvétetik a czéh számára; részeges, kártyás mester vagy szolgálta elébb 1 lat, másodsor 2, harmadszor 24 lat ezüst fizetésre büntetettetik; egy mesternek a mástól munkáját hízelkedéssel elvonni tilos 2—4—24 lat ezüst fizetése büntetése alatt; mesternek szolgája művét a városban eladni nem szabad; arany- és ezüstneműt csak a meghitelt czéh-mesterek becsülhetnek meg, a miért minden forinttól 2 pénzt vehetnek, más mesternek becsülni tilos 2 lat ezüst fizetése büntetése alatt; elszökött tanulót és szolgát más mesternek befogadni nem szabad, büntetése 2 lat ezüst; halott iránt az utolsó tisztességet megtenni keresztényi kötelesség levén; minden mester tar-

¹⁾ Ez és az elébbi régi szó előttem ismeretlen.

tozik társa temetésén jelen lenni; sirásás vagy ásatás az ifju mesterek kötelessége, s hogy rendben következzenek, egyik ifju mester tartja számban, a ki vét ellenc, büntetése 1 pizeta ezüst; beteges mestert a czéh pénzéből segíteni kell; a mesterek czéhgyülésben egymás iránt tisztelettel legyenek, a czéhmester iránt engedelmsek, a végzéseket teljesítsék, s a czéh dolgait egyenlő akarattal igazítsák, ez ellen vétő elébb 1—2 lat, harmadizben fél márka ezüst fizetésre büntettetik. Mivel a czéhnek az *Óvár északi szögletén* levő bástyát fentartani s szükséges hadiszerekkel ellátni kötelessége: rendre minden mester tartozik azon tornyot védelmezni, zendülés és háboru idejében az örködésben részt venni, betegség esetét kivéve, a mikor a mesterek közül helyettest fogadni tartozik; ha valaki a birságot meg nem fizeti, két gyülésben intessék meg, s ha nem teszi, míve és szolgálai a birságban vétessenek el. Helyesnek és törvényesnek látván a bíró és esküdt polgárok e czéhszabályokat, elfogadták és megerősítették s kiváltság alakjában a város nagyobb pecsétével megerősítve kiadták azon kikötéssel, hogy ha a czéh a végrehajtásnak ellent mondana vagy más határozna, a város bírása és tanácsa által 10 márka ezüst fizetésére büntetessék. ¹⁾

1) Kelt Kolozsváratt, 1561. május 20. zöld, veres és lilaszin selyem zsinoron függő pecséttel hitelesítve, körirata: * S. * CONSULUM * CIUITATIS * COLOSUAR nagy barát betüvel írva; közbül a város czimere: három tornyos bástyakapu. [Látható: RAJZOK KÖTETE VI-ik Tábláján IX-ik szám alatt, melynek korát akkor még meghatározni nem tudtam.] Kívül rá később más kézzel ez volt írva: **Parja** [1561. esztend.]. Nem tudható: magyar volt-e az a czéhszabály s abból fordította át Szegedy? vagy megfordítva? [a mint ez a *szabókéval* történt. Egy 1627-ki átíró latinnak mondja az eredetit. Én a latint használtam, hátrább időrendében 1677-re adni fogom a magyar szöveget, főleg eltéréseiért, [*variantes*]. Egyébiránt mind a latin, mind a magyar Szegedy keze műve. Megjegyzem, hogy az 1627-ki átíró sok szót nem tudott kiolvasni. A magyar példány első fogalmazása író papiroson van. Hová lett tisztázata? nem tudható. Alakja 4-rét, a czéhszabály egészen egy kéz írása. Vannak pótló szabályok is 1565., 1588., 1613-ból, más-más kézzel, egy később belevarrott papír ívre írva. Táblája lágy hártýára hangjeggyel együtt írt östéli miseének [*Antiphona*] ívéből áll: *Veni Sancte Spiritus, reple tuorum Corda fidelium* s a t. és egy, a városi élet czélját tárgyazó nyomatott mű hasonló íve, melynek mivolta megtudása érdekes könyvészeti kutatás tárgya lehetne. Én rá mutattam, mások nyomozzák ki. [Lásd e k. OKLEVÉLTÁRA XXXVII-ik sz.]

Érdekes a czéhszabály bevégezése is. „E levelet — ugymond fogalmazója — elméje és keze ügyességével készítette Szegedy György, szabómester és városi jegyző, később a fejedelmi tábla ítélő birája — a mint ez hátrább oklevéllel lesz igazolva — jegyzősége második évében“ E tény Kolozsváratt a tudományoknak és iparnak egyenlő virágzását mutatja. Szegedy egyéniségében a tudományosan kimivelt ember és iparos egyesülve tűnik fel. Mily fényes tanúsága ez a közszellem emelkedettségének és józanságának oly messze régi korban! Akkor nem tartották meggyalázónak a munkát s kicsinyítőnek az okosan végzett műipart! Azóta háromszáz évnél több telt el, s nemzetünk csak imént kezdett a gyakorlati irányra térni, mely a szakértelemmel végzett műiparban a nemzeti jólét egyik tényezőjét s hazánk elszegényedése biztos orvosságát látja.

Az aranyműves czéh kitűnt iskolákat végzett jeles tagjainak nagy száma és gazdagsága, mint öntudatos és erős társulati szervezetének magyar nemzeti jellege által. Jegyzőkönyvét jókor magyarul kezdette írni; beligazgatásáról, törvényes ügybajairól, czéhmesterei megválasztásáról és változásairól; vagyona számbavételéről külön leltárt tartott s azokba a dolgok természete szerint mindent gondosan bejegyezvén: polgári életének és társulati munkásságának érdekes képét tartotta fenn az utókor számára. Utóbbiból néhány sort ismertetésképen közlök.

Egyik régi jegyzőkönyv czime ez: *A becsületos czéh javairól Inventarium, és a becsületos czéh czéhmestereinek változásáról és köztünk levő törvényes dolgoknak eligazításáról való Könyv.*¹⁾

¹⁾ Kötése bőr, nagy ivrét alakban, négy ujj vastag, lapjai számozatlanok; kezdődik 1566-on, közepe táján vannak bejegyzések 1563—1565-ről is.

. . . *Az 1566-ik esztendő.* A kolozsvári aranyműves mesterek tartozásáról és zálogjairól, melyek a czéh ládájában vannak s készpénzben 110 forintot tesznek. A bejegyzések rövidek, de a szükséges megvan. Az első adós Csöb Ádám tartozik 6 frttal, zálloga egy kapocs [*fibula*], aranyos berteos [máshol *beorteos*], Csinádi Boldizsár tart. 3 for. zálloga fél bokor beorteos kapocs [*kapch*], Képiró Ferencz tart. 2 for. zálloga egy berteos kapocs, Szebeni Fötveos János tartozik birságban — — — — zállogban van tőle pogány pénz és ezüst darab, Sulci Imrétől van zállogban 15 pogány pénz, más adóstól gyűrű, kiben van egy kis *gamcho* (?) kő. A kölesönvevőnek — ebből láthatólag — zállogul be kellett tenni arany, ezüst mivet. A ki czéhbe akart

Ily gyökeres reform irányu s tartalmára ugy mint szellemére nézve fontos a *Szabók czéhszabályzata*, melyet *Barát István* fő-, Kal-

állani, zálogra pénzt vett fel kölcsön, hogy költségét fedezhesse. A jegyzőkönyvben ily zálogok fordulnak elő: ezüst kalán [nem *kanál*], arany gyűrű, melyben teurkes [máshol: *teurkys, teorkes, turkes*] kő van, továbbá ametiszt, karniol, egy vagy több bokor kapocs, szelencze, ónkanna, aranygomb, hansár, ezüstös kardtok, arany láncz, ezüst és arany pohár, arany öv, rózsagyémánt, berteos kapocs, jakezynt s a t.

E jegyzőkönyvben az egész XVI-ik században az inas neve *apród*. A bejegyzések tarkán: latinul, németül, magyarul vannak, 1569-en innen mind magyarul.

A czéh másik könyve: vagyonának **Leltára**. Ebből álljon itt az 1569-ki, mint a mely hadikészletét s bástyája fölszerelését tárja fel. Mikor Buday Tamást és Szebeni Jánost — ez annak tartalma — czéhmesterré választották, bizták az uraim kezekbe ezeket a toronybeli hadi szerszámokat: két emberre való fegyverderék [az 1573-ki *leltár* szerint: *sisakostól*], egyiknek van karvasa, de czombvasa nincs, a másiknak nincs karvasa, de czombvasa van; van egy szakálas, négy öreg ágyu s több apró [az 1573-ki *leltár* szerint: mindenestől], 5 jó puska, 6 hasznavehetlen; van fába csinált [az 1573-ki *leltár* szerint: *fába ütött*] szakálas, ezekhez van 11 forma, ezekhez 11 fapalaczk [tok = *capsula*], a miben formákat tartották], egy golyóbis furó, egy gyújtó fa [az 1573-ki *leltárban*: gyújtó vessző, taraczkhoz való], 800 ón-, [1573-ban 682 volt] 700 vasgolyóbis [1573. 730 volt] kopja van lobogostól, vasastól 5, por van 2 tonna, egyik tele, másiknak egy arasz hja.

Megjegyzem, hogy 1573. is számba vétetvén a készlet: a már érintett különbségeken kívül, volt 1 puska furó, 1 puskatisztító vas, másfél tonna por, s egy oltárhoz való fekete ruha, a mi az elsőből hihetően tévedésből maradt ki. Ezek a czéh vagyonáról készült eredeti *Inventarium*-ból vannak ide igtatva.

Harmadik a **Költségkönyv**. Ebből 1563-67-ki költségeinek kivonatos jegyzéke szintén tanuságos. 1563. *Buday Tamás* és *Szebeni János*, 1565. *Dabó Péter* és *Fülstich Péter* czéhmesterségében a czéhnek következő kiadásai voltak A király akkor indult a török szultán látogatására Kolozsváron át, a város ünnepélyesen fogadta, ajándékokkal kedveskedett s elébe tisztelkedő követséget küldött. Erre volt az első kiadás . . . Az ő felsége elé menő ifju mestereknek 50 pénzt; egy szakálasnak új szakált csináltattak 10 pénzért, kanócnak való gyeplőt vettek 10 p. husvét ünnepén a tárgylövőknek 2 for. sz. Margit asszonyestén, mikor a mesterek tallércsinálás végett összegyűltek, hogy eligazítsák, annak megfénnyesítésére, borra költöttek 24 pénzt. A tallér munkáért küldöttek két mestert, adtak költségökre 2 for. Ez vonatkozás a pénzverő házban tett munkákra, midőn a szultán látogatására menő királynak sok arany-ezüst pénzt kellett magával

már László király bíró és az esküdt polgárok ugyan 1561. évi ápr. 10. adtak ki s *Szegedy György* város jegyzője magyarra fordított. *Blási László, Szabó Pál, Kőmíves Márton* és *Wagner Mihály*, azon czéh mesterei a tanács előtt azzal indokolták szabályaik megújítását, hogy ők régen a posztónyírókkal egy czéhet alkottak, de azok most elváltak; másfelől az ő korábbi levelökben nemcsak a mívek dolga, de egyéb babonás dolgok, oltári tisztelethez valók is voltak, melyeket régen nagy áhitatossággal tartottak, de immár hátra hagyván: újított czéhben, újított törvényekkel akarnának élni, melyek sajátan csak az ő czéheket illessék Előmutatván a mondott mesterek bizonyos czéhszabályokat, azok megerősítését s kiváltság alakjában kiadatását kérték. A bíró és esküdt polgárok meggondolván, hogy a fejedelemség és tisztek külső méltósága azért rendeltetett, hogy Isten parancsainak és a kereszténység igaz ügyének őrei és megtartói legyenek, viszont hogy az emberek babonás szerzéseit igyekezzenek hiába valókká és semmivé tenni; továbbá azért, hogy az isteni és emberi törvények által összefoglalt szegény község azok gondviselése alatt a városokban a békének örvendhessen: ez okokért rendelkezéseiket és végzéseiket sorba vették s megvizsgálták Magyarul egészen közölve levén az OKLEVÉLTÁR-ban e szabályok: ¹⁾ itt egy-két jellemző pontját ismer tetem, inkább csak a történeti folytonosságért.

Egyik lényeges intézkedés az, hogy mielőtt valaki czéhbe vé-

vinni s hirtelen veretni. A torony ablakához adtak egy darab kőfalt, annak letörettetéséért fizetett a czéh 20 p.

. . . 1566. Az előbbiek czéhmesterségében, mikor szinutezai Eötvös János a tallér dolgáért a királyhoz Fejérvárra kérni ment, költségébe adtak 50 pénzt. Péchy Istvánnak, mikor a királynál az ifju mesteremberek harmadnapig ezüstöt vakartak, költöttek 3 forint 46 pénzt. A király t. i. kolozsvári ötvösökkel tisztította meg a régi ezüstpénzt, mit a szultánnak vitt. Mikor Czéhmentes Jánost, a kolozsvári pénzverő kamara tisztjét, bíró uram akaratjából a királyhoz küldötték kénesőért és aranyért, költségül adtak 6 for. [Már ekkor a szász egyetem haszonbérben bírta az aranyváltás jogát, de a király kikötött magának 8—10 ezer forint ára aranyat. Ezért kértek a felségtől, hihetően általa tett megrendelés folytán arany-anyagot.] Mikor bíró uram a kupákat a királynak megvitte, adtak neki 6 for. Mikor a mesterek begyűltek vizkereszt estin [*jan. 6.*] hogy számvevőket válaszszanak, borra kelt el 8 p. A deákoknak mester asztal adásakor adtak 13 pénzt.

¹⁾ OKLEVÉLT. XXXIII. sz.

tetik, köteles, hogy mindenféle módi ruhának, melyeket a czéh-mesterek elébe adnak, formáját önkezével megírja, és ha abban a jegyzésben, a mesterségre elégtelennek találták, különben be nem vétetik, ha valami más módját dolgának nem leli. A mesterek adjanak az ilyenek tanulásra több időt. Minden szabólegény, a ki tetszeni akar, kérjen a mesterektől jegyző-napot, a mesterek pedig ne adjanak másnak, mint a ki a mívet czéh helyen, vagy királyok, zászlós urak szabóinál tanulták, de ennek is csak úgy, ha legénylevéllel vagy egyéb bizonyossággal megbizonyítja, hogy apród esztendeit jámborul és teljességgel kiszolgálta; jegyzés előtt minden tartozik 1 forintot fizetni, a czéh-mestereknek pedig egy vacsorácskát, a mennyire értéke van. A jegyzés előtt ha megházasulna, fizet 6 forint birságot. A ki a jegyzést elvégezvén, czéhbe akar állani, két idegen jámbor városbeli emberrel kéresse fel a mesterséget, ezenkívül a szabók háza épületére fizessen 1 forintot, és mivel a czéhes szabómestereknek régi meghalt jámbor eleiknek végzéséből és rendeléséből háboruságnak idején saját költségekkel és munkájokkal kell fentartaniok egy tornyot, mely dél felől e város kerítésének egy szegletén van felépitve, [a mai *Bethlen*-bástya] porral, golyóbissal, minden oltalmazó szerszámokkal és vigyázással: ez okért minden, a ki mesterré akar lenni, fizessen a czéhbe 6 forintot és egy ebédet tisztességes étkekkel; ha más városról mesterséget viselt ember jó ide, a ki czéhbe akarna állani, de ifju mester szolgálatot tenni szegyenli, e szolgálatért egyezzek meg a czéh-mesterekkel s az efféle pénz is legyen a torony segítségére. Senki ne merjen rohadt posztóból mívet készíteni, elvesztése büntetése alatt, mely is a torony épülésére való legyen; vasárnap egy mester se merészeljen akár miféle ruhát ajtajára, ablakára, háza falára kifüggeszteni, 50 p. büntetés terhe alatt; a mely ruhát a csináltató szűknek találna vagy más fogyatkozás lenne benne, vétessék el s költessék a torony épületére; ha valaki a posztó mívre valamely mesterhez apródul akar állani, négy apród esztendőt tartozik szolgálni, eltélése után a czéhbe fizessen 4 forintot, mesterének is 4-et; az első két évben maga ruházza magát, hazulról megválva mindenképen, a másik kettőben mestere; valaki a szabó mívet nem czéh helyen, nem király és fejedelem s nagyságos urak szabójánál tanulta, és meg tudják, ha szinte tudna is, a mesterek mívet ne adjanak neki, hanem ha apródul 2 évig szolgál; egy le-

gény se hagyhassa el urát karácsony, husvét és pünkösd nap előtt 4 héttel; temetéskor a halottat az ifju mesterek a vállukon tartoznak vinni; mikor a király vagy az ország fejedelme városon van, a király vagy fejedelem és ország zászlós urainak szabóin kívül itt senki ne művelhessen, ha teszi, a bíró és tanács a fejedelemtől kérjen ellene védelmet; háboruságnak, kivált pedig a város megszállásának idején — a mit Isten távoztasson — a toronyra ügyni és ott bizonyos sorrend szerint jó készülettel jelen lenni és vigyázni, minden mester tartozik, kivéve a beteget, de az is köteles maga helyett más czéhbeli mestert állítani; a mely mester e szabály ellen cselekednék, vagy azt megtartani nem akarná, mivét a mesterek feltilthatják. . . . A tanács e szabályokat helyeselte, elfogadta és megerősítette, a szabó mesterek állandó törvényeül, mely ellen a ki cselekszik, 10 ezüst gyra fizetésére büntethető. ¹⁾

E czéhszabályzatot 1561. ápril 28. Tordán kelt s maga és kancellára által aláírt levelében a király is megerősítette s zöld, fejér, vörös selyemzsinoron függő pecséttel hitelesítve kiadatta. ²⁾ Ezt a magyar példányt irálya eredeti szépségeiért közölni irodalmunkra, tartalmáért az ipar-történelemre nézve szükségesnek ítéltém.

A királynak a kolozsvári szabó czéh iránti különös figyelmét tanusítja 1567. sept. 27. Gyula-Fejérváratt kelt azon tilalmi rendelete, melylyel a Szathmár és Némethi városok polgárainak árulási jogát Kolozsváratt megszüntette. E két város lakóinak nagy kárvallásuk tekintetéből, életök és családaiuk fentartása végett meg volt engedve, hogy a falakkal nem kerített s czéhvel nem bíró városokon kívül, más városokban, mezővárosokban és falukban mesterségeiket egy évig gyakorolhassák, szabó míveiket az országba behozván, ott, és heti vásárokon is árulhassák; s mivel ez év eltelt, a király a hatóságok előljáróinak megparancsolta, hogy a városok szabó czéhei ezentúlra kiváltságaikban megtartassanak, s többé semmi idegen és czéhben nem levő külső mester-emberek-

¹⁾ Érdekes befejezése ez: „Én *Szegedy György*, kolozsvári Notarius, magyar nyelvre fordítottam ez czéhlevelet, mely czéhből és mesterek közül én is vagyok, és a mint az deákot, ugy ezt is saját kezemmel irtam“.

²⁾ L. a szabó czéh *levéltárában*. Fasc. B. 7. sz.

nek a szabó mívét gyakorolni, közjök idegen öltözeteket bevinni és árulni meg ne engedjék. ¹⁾

A *Kádármesterek* kérésére 1561. sept. 3. *Baráth I.* főbíró, s az esküdt polgárok 1507-ki czéhszabályaik ²⁾ pótlásául meghatározták: hogy a kádármesterek jövőre minden egy darab hordó oldal-dongájáért és minden fenék deszkadarabért vehessenek harmadfél pénzt, minden abroncsért, [pro singulis orbibus] a mit a pinczében vernek fel, 3-at, 6 hordó megkötéseért 1 forint. . . ³⁾ Van e czéh birtokában egy *jegyzőkönyv* is, az 1572. év előtti időből, melyben elől 4 levél cyrill betűvel van írva. Egy jogtörténelmi *curiosum* felől, most utólag értesülvén: megemlítését nem mulaszthatom el. 1519. octob. 29. Bolkascher Endre bírósága idejében az enyediék, bizonyos kolozsváriak egy hordó borát [*scapha*] elégetvén: csak fizetéssel és szép szóval békélhették el, de úgy, hogy vele ne dicsekedjenek, különben a kolozsváriak fölelevenítik panaszos keresetöket. ⁴⁾

A *Kovács* czéhnek 1477. a tanácstól ⁵⁾, 1548. Izabella királyné boldog emlékü anyjától adott ⁶⁾ czéhszabályait a király 1568. máj. 2. Tordán kelt szabadalomlevelében átirta és megerősítette. ⁷⁾

A *Borbély és Sebész* czéh is megújította szabályait. Kérték kolozsvári Borbély Márton és budai Borbély Lőrincz czéhmesterek maguk és mester társaik nevében; főbíró Viczei Antal, királybíró Barát István, esküdt polgárok: Nyirő Kálmán, Eppel Péter, Berzethe Mihály, Reichelt Adorján, Székely Lőrincz, Bogner Imre, Ferenczy Antal, Hertel Gergely, Theremi Ferencz, Kappa Antal és Igyártó Benedek voltak. Előadván, hogy eleiknek régen is voltak, sőt nekik is most is vannak czéhszabályaik, de részint a régiség megrongálta, részint az oltárok körüli pápisztás szertartásokat ma-

¹⁾ Hártýára írva s középén megpecsételve. Aláírta a király és kancellára. L. a szabó czéh *levéltárában*. Fasc. A. 6. sz.

²⁾ L. KOLOZSV. TÖRT. OKLEVÉLT. I. k. 312—313. ll.

³⁾ Ezt az érintett 1507. évi czéhszabály külső felére Szegedy György város jegyzője saját kezével írta rá.

⁴⁾ A kádár czéh levelesládájában levő *eredeti* jegyzőkönyvből.

⁵⁾ L. KOLOZSV. TÖRT. OKLEVÉLT. I. k. 255—57. ll.

⁶⁾ L. KOLOZSV. TÖRT. OKLEVÉLT. II. k. V. sz.

⁷⁾ Aláírva a király és kancellára. L. a czéh leveles *ládájában* levő *eredetiben*.

gukban foglaló s ez idő szerint többé nem szükséges czikkek eltöröltetvén és megszüntetvén: kérték a városi tanácsot, hogy azokból, melyeket birnak és a melyeket rájuk nézve hasznosoknak látnak, az ő társulatuk fenállására, dolgaik és közjavok helyes kormányzására alkalmas czéhszabályokat alkossanak s kiváltság alakjában számukra adják ki. A tanács helyesnek és méltányosnak látván a kérést, az elébe terjesztett 1—17 pontból álló czéhszabályt megvizsgálta s hasznosoknak és illendőknek találván, a folyamodóknak megerősítve, nagyobb pecsété alatt kiadta. Szerzője ennek is Szegedy György: a bevezetésben a társadalom fogalma és célja, az előljárók és nép közötti viszony, a rend és fegyelem fentartása oly erőteljes és meggyőző módon van az indokolásba beszöve, hogy e szabályok a polgárias érzület és önkormányzati szellem népkatechismusának mondhatók, s az ily czéhtestületek az erkölcsiség családi iskoláinak. Mindenik pont részletesen van kifejtve, de a már közlöttel leg többnyire egyezők; azért csak néhány jellemzőbbet tartok itt is kiemelendőnek: „Az összes borbélyok és sebészek legyenek egy czéhbe egyesülve — mond az első pont — legyen két kegyes, békeszerető és jeles erkölcsű czéh-mestere, egyik magyar, másik szász; czéhen kívüli a városon e mesterséget ne folytathassa s czéhben levő azon kívülvel társulni ne merjen; az országban körüljáró s szemet, fogat s más bajokat gyógyító idegeneknek azonban mesterségök folytatása megengedtetik; a ki czéhbe akar állani, köteles nősülni s a város könyvébe magát beiratni; felvétel előtt három különös kenőt kell készítnie: theakenöcsöt [*Dialtheam*], a nép nyelvén szederjes kenő irt [*Diacorium flavum*] és érlelő kenőt [*Maturativum*]; e felett 1 arany forintot, egy tisztességes ebédet s egy veder bort fizetni tartozik; gyűlésök legyen minden 15 napon, a hol kiki illendően viselje magát, különben a czéh mesterek megbüntethetik; elbetegesedett mesterek mellé a czéh mesterek tartoznak ápolóul és segélyére rendre mestereket rendelni, mesternőkhez czéhbeli nőmestereket; a ki el nem megy, megbüntettetik; betegség miatt elszegényedett mestert a czéhmester pénzzel köteles segíteni, a mit ha felgyógyul, tartozik megtéríteni; a czéh mestereknek 1 forintig társaik felett büntető jog engedtetett, de az ítéllettel meg nem elégedés esetében a város rendes biráihoz a főlebbezési jog épen maradásával; nagyobb büntények eseteiben a biráskodási jog nincs megengedve; midőn

a fejedlem vagy hadi népe a városba jő, kötelesek a mesterek gyógyszerekkel s gyógyítási és más eszközökkel készen állani s rendeleteinek engedelmeskedni; szakál borotválásért és hajvágásért gyermekektől és cselédektől egy pénznél többet venniök nem szabad . . .“¹⁾ Curiosumként megjegyzem, hogy azon létező czéhszabályt, melyre itt hivatkozás van s a melyből egyes pontok kimaradtak vagy módosulást szenvedtek, egyedül Borbély Márton készítette a czéh részére, 1—28 pontból állott, melyek közül a 22-ik szerint: „a legények a czéhmestereknek új évben kötelesek voltak egy harmadfél ejteles kannát s egy tálat, a mi 8 forintot megérjen, a feleségének egy ingujjnak való vékony gyolcsot, 2 singet; minden háza népének illendő ajándékot adni sat.“ a mi azonban mellőztetett.²⁾

A *Timár* czéh formaszzerű jegyzőkönyvének I-ső darabja 1561-től 1612-ig, németül van írva, a II. k. 1612-től 1744-ig terjed [1700-ig németül], azon innen németül és latinul, a III. köt. 1744-től 1800-ig szintén, a IV-ik 1790—1822-ig s az V-ik attól maig mind magyarul. A czéhmester választáskor *leltár* mellett adta át a czéh vagyonát, melyben feltűnő volt minden átadáskor egy antik készítésű hólyagos ón serleg megaranyozva, alól hosszú nyaku, födele magas góth csúcsban végződik, jegyzetekkel, kapitellekkel gyönyörűen alkotva, áldomásokra való . . . Régi szabályait 1569. magyarral cserélte fel, melynek irálya tiszta magyaros, több czikken a hitújítás bélyege látszik és sok oly intézkedést foglal magában, a mi e czéh erős belső szervezetére mutat s dolgainak öntudatos intézését bizonyítja.

„Számolván a mi Urunk Jézus Krisztusunk, egyetlenegy közbenjárónknak és idvezitónknak születésétől fogva az 1569-ik esztendő — ez érdekes kezdete — becsületes czéhünk mesterei egybegyültek, s Isten ő szent felségét s azt is szemök előtt hordozván, hogy halandók s lelkes állatok, kiknek nem illik, hogy feslett és gonosz életűek legyenek, hanem istenfélők és az ő akaratja szerint kormányozzák életüket, engedelmes rendtartásban, Isten tisztességére, a társaság békességének közegyetértéssel előmozdi-

¹⁾ Kelt 1568. sept. 4. L. az erd. volt kir. kormányszék *levéltárában* levő *czéhszabálygyűjtemény*-ben.

²⁾ A czéh *levéltárában* levő *eredetiből*.

tására: ezért közakarattal végezték a következő szabályokat és cikkeket, melyekről akarják, hogy erősek és állandók legyenek, tőlük és következőiktől állhatatosan megtartassanak s megőriztessenek, mint a melyek nincsenek Isten akaratja, sem az igazság és közjó ellen, melyek a rossz tanácsot, zavart és egyenetlenséget távol tartják. Ezek szerint a becsületes timár czéh ez articulusokat által ne hágja s fel ne bontsa, mert a ki ezt teszi, ez articulusokhoz képest fog büntettetni.

Az első czéhszabály rendel: „hogy minden becsületes mester istenes életet folytasson, magát nagy vétkektől, erkölcstelen dolgoktól, hazugságtól és latorságtól oltalmazza, Isten ígéje hallgatására a templomba örömet menjen, más keresztényekkel szívből könyörögvén, a szent áldozathoz járuljon, hetedszakán dolgaiban szorgalmatos legyen, boritalra, játékra ne menjen, hogy egy éjjeltől a másikig hiába üljön s időt töltsön, a mi vétek, izetlen dolog, szégyen, a világ előtt botránkozást okoz, másoknak s kivált az ifjuságnak rossz példát ad s a czéhnek rossz hirt-nevet szerez; a ki teszi, egyszer-kétszer intsek meg, azután állítsák czéh elé s erősen büntessék meg.“ Egy nevezetes pontja ez: „a czéhnek legyen egy **Könyve**, melybe esztendőről-esztendőre minden történet szükséges dolog beirassék, u. m. a tanuló legények az őket illető circumstantiákkal, a czéhben levő ifju mesterek, az arról való irások, hogy mindenik hogy viselte magát? az atyamester hogy adott számat? jól-e? rosszul-e? miképen tartotta szeme előtt a közjót és mire miképen költött? mit épített esztendőn át s mit vett? és az észrevett dolgokat is, a mik a városban és orszáiban azon esztendőben történtek? mert sokszor az ilyenek kellenek . . .“¹⁾ A vének megbecsülése, czéhbe fogadás és czéhdij fizetés, a mester

¹⁾ Im eredete *Borsos Sebestyén és Tamás, Nagy-Szabó Ferencz, Segesvári Bálint, Linczei János, Szakál Benedek, Vizaknai Bereczek* krónikáinak! Bőv források a XVI—XVII-ik századi iparos és társadalmi élet megismerésére! A timár czéh kebelében született jóra való eszme ki- és átment más czéhek tudalmába is, szükségét s hasznát ott is hamar átlátták s életbe léptették. Ezért a magyar czéhjegyzőkönyvek a magyar történetírásnak rendkívül gazdag tárházai. Én közlök belőlük sok érdekest. A kik a czéhek multjával tüzetesen foglalkoznak ez irányban kutatva, nagy szolgálatot fognak tenni arra nézve, hogy egykor Magyarországnak is egy, a régi polgári és társadalmi életet hiven feltüntető *Története* legyen.

és fia közötti mesterségüzési viszony, házasság, özvegyek mesterségfolytatása, sirásás, temetés s. a. t. iránti pontok más czéhekével többnyire egyeznek; bőv azonban és szabatos a mesterré lehető iránti szabálypont, mely a beállani kívánót kötelezi: 1. hogy magát a nemes város lajstromába irassa be, az előtt czéhbe nem állhat. 2. Születési és tanuló levelet mutasson elé. 3. A czéhbe fizessen 10 frtot, a csertörő malomhoz 4-et. 4. Ha remeket nem csinált, büntetésül ismét 4 frtot, azon feljül 2 forint czéhpénzt két izben. 5. Ha vándorolni nem volt, fizessen 8 frtot. 6. Ha az ifjuság hivataljától is felszabadul, 4 for. Midőn tanácskoznak, senki a másik ellen ne üssön kezével, hüvelykével ne döfjön, hanem becsületesen beszéljenek egymással s mindent alázatosan végezzenek; a ki haragoskodik, felkél és elmegy, 1 font viaszat fizet; ha a vénség közül valaki vagy mester teszi, 4 forintot. Végeztetett, hogy ha hadakozás idején vagy más szükséges időben [*a mitől Isten oltalmazzon!*] biró és tanács a czéhet kéri, hogy a tornyoknál vigyázzanak, vagy a város más szükségében őrt álljanak, a czéhmesterek parancsolják meg, s minden mester tartozzék engedelmeskedni, a ki nem teszi, a czéhből vettessék ki; a malom minden dolgára a malommester és az ifju mesterek vigyázzanak, a mi kell, csináltassák meg. A malommester vigyázzon egész esztendőn által, hogy kinek-kinek hány zsákkal dűrűczkölnek s kinek-kinek vonást adjon, hogy a czéhbe a szerént fizessen; a mely mester mesterségét nem üzi, a csertörő malomhoz fizetni és dolgoztatni nem tartozik; de ha mégis csert akar törni, mind fizetni, mind dolgoztatnia kell; az ifju mester emberek is akár üzik mesterségöket, akár nem, a malomhoz dolgoztatni tartoznak; mikor a czéhmesterek bort kezdetnek és árultatni akarnak, senki másnak árulni nem lesz szabad, csak a két ifju mesternek, kik a koresmároláshoz rendeltettek; egy mesternek a másik vásárába avatkozni tilos, ha részt kér s van hozzá jussa, adassék meg, ha nincs, hallgasson s maradjon békében; timár mester szolgálval, kontárral, vargával és szijgyártóval borju-, tehén- vagy ökor bőr iránt alkuba, cserébe, vásárba ne elegyedjék¹⁾

Az *iparügyre* a király más irányban is kiterjesztette figyelmét. Az enyedi orsz. gyűlésen, márcz. 10—15. 1568. megállapít-

¹⁾ A timár czéh *levéltárában* levő *eredetiből*.

tatott, hogy paripa ló, nyers vagy kiérelt bőr azok elfoglalása büntetése alatt az országból ki ne vitethessenek. ¹⁾ A szászok kezdeményezésére és tervezése szerint az uralkodó drágaság tekintetéből új árszabályozás fogadtatott el oly módon, hogy az szent Györgynap után lépjen életbe, ²⁾ a következő ezéhekre nézve: *szőcs, mézsáros, tímár, cserző varga, szijgyártó, kötélverő, kádár, aranyműves, szabó, szűrszabó, kerékgyártó, kovács, lakatos, nyerges, bádogos.* ³⁾ Meghatározták, hogy az adás-vevés ezen országgyűlésileg helybenhagyott szabályzat szerint legyen; a ki drágábban adná vagy venné, a ki észreveszi, panaszoljon az illető város vagy helység birájánál, s az az árut adja a vevőnek a törvényes árban, a többi pénz legyen övé; ha a bíró kötelességét elmulasztaná, a vevők hivassák a közügyigazgató elé s büntetessék meg 200 frttal, melynek két része a felségé, egy a panaszlóé. A mely mesterembereknek ez áraknál többbe került áruja van, igyekezzenek szent Györgynapig eladni, azon túl csak a szabályszerű áron adhatják el. ⁴⁾ Ez árszabály és az 1556-ki között kevés a különbség. ⁵⁾ 1561. a nov. 11-ki kolozsvári országgyűlés egyik végzése szerint a király megengedte, hogy mind férfi, mind női kész ködmönök és lábbelik Erdélyből Magyarországra ki vitethessenek, de ő felsége birodalmán túl ne, a ki teszi, a 30-dosok és ő felsége más hívei a felség számára foglaltassák le s ezen feljül az illető büntetessék meg. ⁶⁾

A *kereskedelmi forgalmat* a király, atyja és anyja példáját követve, nemcsak új kiváltságokkal s a régiak megerősítésével, de törvényhozási és rendeleti úton is hathatósan előmozdította. 1560. nov. 20-n Kolozsvárat kiadott kir. átiratban megerősítette atyjának 1531. dec. 8. kelt mentesítő levelét, ⁷⁾ melyben az a kolozsvári polgároknak és cselédeknek egész országában vámmentes kereskedésre jogot adott s a hatóságoknak meghagyta, hogy őket vagy áruikat letartóztatni, törvényszék elé állítani, s kivált mások hi-

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. köt. 177. 1.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. köt. 133. 1.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. köt. 178—183. II.

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. köt. 177. 1.

⁵⁾ Látható röviden a 63. lapon.

⁶⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. köt. 192. 1.

⁷⁾ L. KOLOZSV. TÖRT. I. k. 623—24. II.

báiéért kereset alá fogni meg ne engedjék. ¹⁾ 1562. május 28. a város közgyűlésében panaszképen forgott fenn; hogy Báthori Kristóf némely kereskedőket letartóztatván, a király elébbi védelevelle ellen cselekedett, kérték sérelmök orvoslását s szabadságuk fentartására a király újabbi parancslevelét. Ekkor folyamodtak e tárgyban a királyhoz Fodor István bíró, Filstich Lőrincz esküdt polgár, s hivatkoztak a király elődeitől, valamint ő felsége által is adott korábbi kiváltságokra. Ennek következtében a király 1562. sept. 2-án Gyula-Fejérváratt kelt parancslevelében újból meghagyta, hogy a kolozsváriaktól vámot senki ne vegyen. ²⁾ Ennek ellenére Ebesfalvi Apafi Gergely fejedelmi tanácsos Káposztás-Szentmárton nevű falujában két év előtt állított vám-helyén tőlük vámot kezdett vétetni, s hogy nem akarták megfizetni, emberei némelyeket közülök megvertek, másoknak vagyonát vették el. Ők panaszoltak a fejedelemtől, a ki 1569. jul. 11-n Tordán kelt bizonyosító parancslevelében, a megidézéstől számítandó 15-öd napra maga elé hivatta őt, s meghagyta a királyi embereknek, hogy a megtörtént idézésről tegyenek jelentést, melynek alapján a fejedelem ez ügyben azt fogja tenni, a mit a törvény rendel. ³⁾ Ugyanazon évben aug. 21. a király Gyula-Fejérváratt tiltó parancslevelet intézett a kolozsváriak kérésére elébb nevezett tanácsosa ellen, a ki — a mint a királyi megidéző levél szól — mondott vám-helyén ép akkor vétetett a kolozsváriaktól vámot, midőn azok a királynak vittek 200 márka ezüstöt s ezt azok neki elpanaszolták. Megparancsolta tehát, hogy jövőben a kolozsváriaktól vámot ne vétessen, nekik kárt ne tegyen s útjokban ne akadályozza. ⁴⁾ 1564. márcz. 8. parancslevelet intézett országa minden főuraihoz, a nemesekhez, várfelügyelőkhöz, különösen Kővár parancsnokához és társaihoz, szigoruan meghagyva, hogy a kolozs-

¹⁾ Hártyára írva, veres, zöld és lilaszin selyemzsinoron függő pecséttel erősítve, rajta e körirat: *IOANNES SIGISMUNDUS D* GR* ELECTUS *REX *HUNGARIAE. Látható a városi *levéltárban* T. 84. sz. a.

²⁾ Kettőbe hajtott ivréti papírra írva, a király névalírásával és rányomott pecséttel erősítve. Látható a városi *levéltárban*. T. 85. sz. a.

³⁾ Kelt a király aláírásával és pecsétével megerősítve. Látható a városi *levéltárban*. T. 86. sz. a.

⁴⁾ Regál papírra írva, a fejedelem kisebb pecsétével erősítve. Elöl: Lecta, correcta. Látható a városi *levéltárban*. T. 87. sz. a.

váriaktól *Kolozsmonostoron, Gyaluban, Győr-Vásárhelyen, Bánffihányadon, Rév és Thelegd* falukban, *Várad* városban és *Byhar* mezővárosában vámot ne vegyenek. ¹⁾

A király és I. Ferdinánd közötti feszült viszony károsan hatott Erdély és a m.-országi részek kereskedelmére. A király nem mulasztotta el Bécsben levő követeit erre figyelmeztetni, s már 1560 nyarán néhány hónapi fegyvernyugvás kieszközlése mellett némi kiegyezés-formát hoztak magukkal, melynek értelmében a kereskedőknek és kalmároknak meg volt engedve, hogy a bécsiakkal kereskedésüket folytathassák. ²⁾ Sőt az országgyűlés is e fontos ügyben többször intézkedett. 1566 nov. 30. és decemb. 13. Szebenben ily végzést hozott: „Mivel az Ur Isten irgalmasságából Erdélyben buza és egyéb vásárra vihető marha [*áru*] — bortól megválva, — bővebben van, mint M.-országon, végeztetett: hogy mind buza, mind mindenféle barom: ökör, üsző barmok, ménes, kocsolák — him lovaktól és csödöröktől megválva — kivitessenek mindenfelé, addig, míg e felől más végeztetik.“ ³⁾ Az 1569. jun. 24—29-ki tordai országgyűlés a mives embereket illetőleg meghatározta: „hogy a korábbi törvény szerint való árszabály igazán tartassék meg, valamint azt is, hogy a mely városnak a vármegyékben jószága van, azok ispánai egyik szolgabíróval vagy főnemes emberrel a mives népeket czirkálják meg minden kulcsos városokban, mezővárosokban és minden helyeken, s a kik abban találtnak, hogy az elébbi árszabálytól eltértek, és a bíró azt elnézte, a panaszló igazságos kérésére az olyan bírón megvehessék az árszabály szerint a 200 frotot és a felség tárházába szolgáltatassák. Külső városokban és falukban is az a mód tartassék meg. Ha a bíró a 200 frotot meg nem fizetné, az ispánok hívják ő felsége udvarába s ott két annyin maradjon. Végeztetett továbbá, hogy valamely kovács mester ember vasat bőven nem tartana, avagy akármely más mester ember a mostani intézésért való bosszuságában szerszámot, a miből mivelhessen, házát és marháját király ő felségének foglalják, s magát kiűzzék a városból és faluból. Az is végeztetett közakarattól: hogy ez országból senki se gyártott,

¹⁾ Kelt a király aláírása alatt, s pecsétével megerősítve. Látható a városi *levéltárban*. T. 102. sz. a.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 135. l.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 325. l.

se gyártatlan semmiféle bőrt ki ne merjen vinni; aki kivinné, a kik megtalálják, minden perpatvar nélkül, ez articulus erejénél fogva magoknak vehessék el; ha pedig valamely szőcs, tímár és varga e limitatio felett drágán vette volna a bőrt, szent Mártonnapig eladhassa, a hová akarja, azután mindenki tartsa magát e limitatiohoz.“¹⁾

A Székely-Vásárhelyen 1571. jan. 6—14. tartott országgyűlés hátasló, nyers vagy gyártott bőrből készült szerszámok, kender, gyapju, szűr kivitelét az országból megtiltotta; a ki megszegné, árúját vehessék el a 30-dosok s más emberek, városi és falusi birák, s két része legyen a felségé, egy a ki elveszi. A magyarországbeli urak, mint atyánkfiai és ő felsége hívei, tulajdon szükségökre paripát és egyéb marhát is vehessenek s szabadon kivihessék; más idegen ember vagy barátjok, atyjokfia részére ők se vehessenek s ne vihessenek ki. Ugy ez országbeliek is, kiknek Magyarországon jószágok van, borukat, buzájokat 30-ad fizetés nélkül behozhassák. Ez országgyűlés szabályozta a *szőcs, tímár, cserzővarga, mészáros, szappangyártó, szíjgyártó, kötélverő, kádár, ötvös, szabó, szőrmíves, kerekes, nyereggyártó, paizsgyártó, ónmíves* iparosok árúit;²⁾ a hal árulásra nézve mértékül a kolozsvári és tordai font határoztatott; az ónmívesekre nézve végeztetett, hogy mívökre a saját bélyegökön kívül azon város czimerét is rá kell nyomni, a hol laknak. A ki e szabályokat megszegte, 200 frtra büntettetett, melynek 2 része a felségé, 3-da a panaszlóé, minek felvétele az ispánok és birák tisztévé tétetett.³⁾ Az 1571. ápril 1. fejevári országgyűlésen a mészárosokra nézve meghatároztatott, hogy a következő gyűlésig a hust 1 fontjával és fertályával adják.⁴⁾ . . . Magától értetik, hogy a törvény ez intézkedései Kolozsvár város iparosaira és kereskedőire nézve is kötelezők voltak.

Életerősen fejlődtek e korszakban a közművelődés tényezői: az *iskola és irodalom*, melyekre példát s bátoritást a király adott,

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 364—65. ll.

²⁾ A limitált mívök közt ez érdekes ruha-nevek s egyebek jönnek elé: *kedmen* [ködmön], *cezpellis* vagy *deli saru*, *szekernye*, térdig érő és felkötő, veres öreg bőrből való *keczer fék* [?], *keczer* [?] *kenyvelszíj*, s. a. t. *Ugyanott.* 378—384. ll.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 383—384. ll.

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 386. l.

valóban királyi érzülete, áldozatai s minden szép, jó és nagy kezdeményezése vagy gyámolítása által, melyek a nép jóra valóságában s haladási vágyában termékeny talajra, az iskola és egyház tudós és közjó szerető férfaiiban hív munkásokra és terjesztőkre találtak. A királyné és fia már régebb az iskolának adományozták volt a kolozsvári dézma secularizált részét t. i. a kolozsi katholikuskus esperesi negyedét. 1561. ápr. 21. a király Thury György kolozsvári polgárnak és dézmaszedőnek megparancsolta, hogy mivel ő és felséges anyja azon dézmát az iskolai ifjúságnak és kórházi szegényeknek adományozták s kezelését a bíróra és esküdtekre birták, kezét azon dézmanegyedről vegye le, s engedje, hogy a kolozsvári bíró és esküdtek szedjék fel és gyűjtsék be, az eddig beszedettről számadásukat a királynak adják be.¹⁾ De a királyi akarat — ugy látszik — akadályra talált; mert a száz-férfiak 1561. decz. 28. ily végzést hoztak: „Tudva van, hogy a királyné ő felsége méltóságos fiával, az ország lakosainak kérésére az iskola és kórházak használatára adta a quartát. Négy előkelő férfit választottak tehát a bíró mellé, hogy a mikor az új évi ajándékot leviszik, szép ékes szókkal ő felségét személyesen megkérjék, hogy a quartát azon czélra való használatra engedje a városnak, vagy a kinek és kiknek akarja, azokra bizza beszédését, a város kérjen róla minden évben számadást, s az adomány-levelet a felségnek mutassák be.“ 1562. márcz. 14. pedig azt határozták, hogy a quartához a papságnak ne legyen köze, legyen az az adománylevél szerint az iskoláé. Ezzel a királyra akartak azon irányban hatni, hogy a dézma ezen része valóban az oktatástügyre fordittatik; elhatározása még is késett, mert azon évben aug. 31. midőn a tanítás ideje eljött, a bíró és tanácsosok az iskola rectorát behivatták, hogy őt megfogadják s tiszte minél jobban teljesítésére felkérjék, egyidejűleg az iskola megépítésére 31 forintot utalványoztak. Végre 1562. sept. 1. a király a város kivánságát teljesítette, s a kolozsi esperesnek adományozott és évenként 250 forintra becsült dézmanegyedét idvezült anyja és a maga korábbi adományaival összhangzólag a kolozsvári iskolának és a szegények és árvák fentartására adományozta oly módon, hogy négy rész [200 forint] legyen az elsőé, az ötödik [ötven forint] az utób-

¹⁾ OKLEVÉLT. XXXV. sz.

biaké.¹⁾ A közgyűlés azon évi nov. 5. e tárgyban új végzést hozott: „A quartának bíró uram és az esküdt polgárok viseljék jó gondját, a mit a város pénzéből rá költenek, belőle vegyék ki, a mi megmarad, négy része legyen az iskoláé, a többi az árváké és szegényeké, a mint az adománylevél tartja.“ 1563. febr. 6. a közgyűlésben ily végzés költ: „Gáspár [érti *Heltai*] prédikátornak és *rector-nak*, a mivel fizetéséből tartoznak, az adóból fizessék meg, ha ki nem telnék, kérjék meg a várost s az gondoskodni fog róla.“ Febr. 14. pedig végezték: „hogy a bíró az iskola fedelét a quartából igazittassa meg 200 forintig, állítsanak a bolt alá oszlopot is, a falakat faerősítéssel biztosítsák, hogy ne omolják be.“ 1564. máj. 22. végezték, hogy a senatorok Egri Lukácsesal szóljanak azon *rectorról*, kit ő az iskolának ajánlott. Erre okot Molnár Gergelynek 1564. ez időtájt történt halála adott.²⁾ Ki volt az ajánlott? a jegyzőkönyvből nem tűnik ki. A *Sárospataki Füzetek* írói nézete, reformált és unitárius történetforrások s más emlékek szerint t. i. részint abból, hogy Szikszai Kovács Bálint³⁾ Heltai Gáspárnak Mátyás királyról irt könyvéhez⁴⁾ előszót irt, sőt a legelső és legszébb dicsverset is ő írta, részint az unitárius emlékirók azon följegyzésénél fogva, hogy Heltaival meghitt viszonyban élt — mint 1551. Vizaknai Gergely — azt következtetik, hogy Szikszai *rector*, az unitárius emlékirók szerint *lector* volt. Én azt hiszem, hogy Heltai a febr. 6-ki közgyűlési jegyzőkönyvben *rector-nak* iratván: bárha rövid ideig vagy ideiglenes minőségben is, de őt kell ilyennek elfogadnunk, s Szikszai ez adat szerint akkor *lector* volt. Utána Károlyi Péter következett, de szintén rövid ideig, a mi alig tett egy évet. Dávid Ferencz őt egyik művében⁵⁾ világosan kolozsvári *mesternek* írta, s azon vitája, minek következtében az neki szemébe mondta: hogy ha a szentírás szavainak általa kifejezett helyes értelmét nem követi, szükségképen a három Istent vallók véleményé-

¹⁾ Az unitárius egyház birtokában levő *eredetiből* közölve van Dávid F. *Emléke*. II. része. 9—10. ll.

²⁾ *Haner* 262. l.

³⁾ Lásd: *A kolozsvári ev. ref. főtanoda Tört.* 1876. 18—19. ll.

⁴⁾ *Historia Inlyti Mathiae Hunyadi* sat.

⁵⁾ *A szentírásnak fundamentumából vett magyarázat* sat. Dávid F. *Eml.* II. r. 53. l.

nyén kell megmaradnia. ¹⁾ Itt neki tisztéből eltávozásánál egyéb nem maradt fenn. Ez 1566. történt. ²⁾ Nincs ok Dávid F. tudósításában kétkednünk, e szerint Károlyi 1565—66-ban kétségkívül kolozsvári *rector* volt. Utána Sommer János, Dávid F. veje következett ³⁾, ámbár ő magát II. János király haláláról irt elegiájában *lector*-nak írja. ⁴⁾ Sajnos, hogy amaz időbeli községi jegyzőkönyvekben, azok szerfelett megcsonkított volta miatt, az utóbbi *három rectorról* nincs emlékezet.

Még 1568. márcz. 21-ről és nov. 3-ról van két ide vonatkozó közgyűlési végzés. Az elsőnek tárgya az, hogy miután a város értesült arról, hogy a segédtanítóknak [*collaborator*], a rectornek adott 100 forinton kívül is fizettek a város pénzből; meghatározták, hogy abból többet ne fizessenek, hanem a rector, mint eddig is szokásban volt, a maga 100 forintjából fizesse őket. A másodikban a város atyái hálás szívvvel vették az iskola *rectora* behozását, s meghatározták, hogy a másik *rector*-t is hozzák be, s hagyassék meg az itt levőnek, hogy a gyermekek tanításáról szorgalmatosan gondoskodjék . . . Itt a jegyző tolla tévedett; két *rector*-t egy intézetben képzelni sem lehet, a rendszer sem engedte meg, *lector*-ról van szó kétségkívül.

Érdekesnek látom a prédikátorok és tanuló ifjuság némely javalmát is megemlíteni, bárha hiányosan is, a minők a források. A város sáfárpolgára [*dispensator*] 1566. a három szent király napja utáni hétfőn a magyar prédikátornak egy szekér fát adott, 50 pénzben; febr. 1. a magyar és szász tanulóknak fát 50 pénzre; böjt éjszaka utáni vasárnap a magyar deákoknak — mivel erősen kérték őt — 50 pénzt.

Nem titkolom, szomorúság fog el, hogy oly nagy időszakban, minő a XVI. század e megújuló korszaka, a közoktatás, nevelés és iskolafentartás életbevágó kérdésében ily kevés, a mit tudok s közlök. De — fáj kimondanom — többet nem találtam. A községi jegyzőkönyvek meg vannak csonkítva, a végzések rövidek. A kevés

¹⁾ *Dávid F. Emléke.* I. r. 71—72. II.

²⁾ *Dávid F. Emléke.* II. rész. 41. l.

³⁾ *Fosztó Uzoni István*: *Historia Unitarior. Eccles. Transsily.* I. k. [MS.] 499. l.

⁴⁾ Egykoru másolata a székely-kereszturi unitárius középtanoda könyvtárában a *Jakab Elek*-féle unitárius gyűjteményben.

megmaradt töredék közt, a belső szerves egybefüggést, a rendszert megállapítanom lehetlen volt. A kolozsvári — tudvalevőleg virágzó — iskolának semmiféle anya- vagy más jegyzőkönyve nem maradt fenn, oktatást illető adatok, tanári névsor, tankönyvek, tandíj, fegyelem, adomány- és alapítvány-levelek sat. a politikai és vallási harcok hitet s embert irtó küzdelmében, a kölcsönös szeretetlenség és gyűlölködések folytán, csaknem mind elvesztek ránk és mi veltségtörténetünkre nézve. Szeben s a többi szász városok gymnasiumaik története legfőbb adatait birják, felfelé a XIV-ik századig, nagyobb részéé meg is van írva, legalább megkezdve, valamennyinek megismerhetik multját a tudnivágyó utódok. S én bár csak alapvonalait sem tudtam összeállítani a kolozsvárinak, mely Erdély s a Tiszáig terjedő Magyarország legjelesb fiait növelte ama században, kik közül vált ki azon számos jeles férfi, a kiknek nemzeti irodalmunk XVI-ik századi első virágzási korát köszönheti. Heltai, Vizaknai, Gyulai, a két Károlyi, Molnár G. Basilius István, Dávid F., Sommer, Palaeologus, Enyedi — e halhatatlan nevű férfiak tanították s kitünő embereket neveltek az iskolában; de csak más azon kori tanintézetek történetéből értjük meg, hogyan? Hires egyházi szónokok s theologusok egész soráról nem tudjuk, miképen szereztek alapos előkészületöket? Újabb nyomozások folytán egy gazdag magyar irodalom tárult fel a romok és nem ismertetés homályi közül, melyeknek képviselői mód- és tanrendszere iránt csak tapogatózunk Itt is a szebeni szász gymnasium iskolai és tanrendszere nyujt felvilágosítást; mert hogy a kolozsvári gymnasiumban is az volt a rendszer, a politikai egybeköttetés és hagyomány igazolja; némely része még az én tanuló koromban — 1830—48 között — is fenn állott. A tanítás súlypontja a latin és görög nyelvtudásra volt fektetve. A humanisták didactikai célja volt, hogy a klassikai műveltséggel a középkor barbár latin beszéde, irálya és ízlése helyére a classicismust állítsa, s a görög nyelvismerttel a bibliaértést és exegetikát könnyítse meg a reformatio javára. Az iskolának oda kellett vinni az ifjakat, hogy a latin és görög classikusokat könnyen olvassák, teljesen megértsék, s ekép lelkök a római és görög műveltség világában otthonossá váljék. E célokkal egyesítették a vallást, a minék alapjául az ész szabad vizsgálódását, a lelkiismeretszabadságot és a jó cselekedeteket fogadták el. . . . A gymnasium élén a rector állott, egész ember, ki-

nek sok jeles tulajdonnal s nagy tudományi tekintélyvel kellett birni. Ő volt parancsoló és felelős intéző a gymnasiumban: választotta vagy ajánlotta a tanárokat, osztályokba sorozta a tanulókat, kiosztotta a tantárgyakat, vigyázott a tanításra, vezette azt s ellenőrizte, hogy szabály- és vallásellenest ne tanítsanak. Tanártársai tartoztak engedelmeskedni. . . . Volt mellette 2 lector, 2 collaborator, 1 cantor, a kik ügyeltek a rendre az iskolában, templomban, ünnepélyeken. A tanítás ugy volt beosztva, hogy a rector theológiát tanított télen-nyáron jó reggel és ebéd után az első órán [*ez az unitáriusoknál koromban is meg volt*]; szombaton az esti ima [*preces*] után Chytraeus catechismusát nyilván fel kellett mondani. [*Ezt a Luthert követők tették.*] Ezután a lectorok következtek, az öregebbnek választási joga volt, reggel tanítson vagy délután? Szabály szerint ő olvasott és tanított a rector után. Az ifjabb lector délután ugyancsak a rector után olvasott fel. Télen olvastak a reggeli ima [*preces*] előtt is. A collaboratorok iskolát tartottak d. e. 9-től d. u. 4 óráig. A tanítás kezdődött reggeli 5 órakor [*koromban is ugy volt*]. A cantor 12-től 1-ig tanított éneket és zenét [*ezt is így értem*], a templomi éneklést és temetési éneklő kart [*chorus*] igazgatta. A tanulóknak két osztálya volt: *adolescentes* és *studiosi*. Azok nem laktak az iskolában s más ruhát viseltek mint a belakók, a kiket később *togatus*-oknak neveztek, hosszú fekete egyenruhájokról, minek neve: *toga* volt. Illendően kellett öltözni, estve künn maradni, hir nélkül multságba menni nem volt szabad. A kisebb gyermekeket a nagyobbak tanították. Ez volt akkor az, a mi az elemi iskola ma. Játék- és testgyakorlás napjai: a szerda, péntek és szombat délután volt. A rector fizetése 120 forint, lectoré 80, collaboratoré 50 . . . ¹⁾

A közmivelttség más tényezői: a *nyilvános szónoklatok* és *hittani viták*. Ezek és az ezek szellemi gyümölcseit közkinccsévő irodalom folyvást erősebben lüktették a vért a Kolozsvár társadalma egész létszervezetében, hevitve a szenvedélyeket s magasb szárnyalást adva a vallásos szellemnek. Csaknem rajongásba ment át a hitújítás ügyeért való buzgólkodás. Mintha valami bűverő varázslata alatt állott volna község és egyház, papság és nép, a családok és gyülekezetek: mindenki vallással foglalkozott, a

¹⁾ *Archiv für Siebenbürg. Landeskunde. Neue Folge, XVII, k.*

közgyűlés hatáskörébe vonta a hit dolgait. A ki ma erre visszagondol, úgy fogja találni, mintha a kereszténység első korszakát élte volna Kolozsvár — a hit megújult életét . . . Ez volt a helyzet általános képe, e hangulatot fejezik ki a közgyűlési végzések.

A szász és magyar nemzetbeli hívek és papjaik éles nézetkülönbsége s a merev ellentétek közepette amazok Luther, ezek Kálvin tanaival rokonszenveztek, a plebánus békitve, egyeztetőleg járt közbe, látszat szerint; de lelke előtt a genfi vértanu nagy elvei, egy új, névtelen hitvallás eszménye lebegett, titkon annak közelfogadtatása nehéz útját egyengette. Mindkét fél híres férfiakat hívott meg predikátorává, nem csekély fizetésre s nem dicstelen pályára; a szabad igehirdetést a szószékből törvény és a fejedelem biztosította, a hitvita állandóvá lett, élén a fejedelem és udvari papja; a papság és közönség a kor eszméitől át volt hatva s saját hitfelfogása győzelmére lelkesülten törekedett. A magyarok kedvelt prédikátorai a tudós vitázó és ékes szónok Blási vagy Basilius István, és az oly nagyhírű, mint tragikus sorsu Egre Lukács. Kolozsvárnak e két férfihoz ragaszkodása bámulatos. 1561. jan. 18. a közgyűlés azt határozta: „hogy a bíró és tanácsosok Egrit bármi fizetésen meg tudják tartani, tartsák meg s tartóztassák itt“; 1562 január 17. ezt: „minthogy a prédikátorunkra Isten rá nehezítette a betegséget, s a város prédikátor nélkül el nem lehet, a bíró és esküdtek hozassanak más magyar prédikátort, s az Egre Lukácsnak ígért 200 frtból 100-at adjanak annak, a mászt neki hagyván meg;“ sept. 14. ismét: „hogy Blási [*Basilius*]¹⁾ Istvánt, akár hol van, keressék fel s hívják vissza a prédikátorságra, ha 100 frtért eljő, adják meg, s egyezzenek meg vele“. 1563. febr. 3. ismét meghagyták a bírónak és esküdteknek: „hogy vele bármikép alkudjanak meg s fogadják meg prédikátorságra, ha kevesebbel nem lehet, 100 frttal s egyéb segedelemmel is“. Febr. 14. sajnálatukat fejezték ki a száz-férfiak Egre Lukács prédikátor betegsége felett, a mi már oly régóta tart, akarják azért, hogy a bíró és esküdtek neki *pénz- és egyéb segedelemmel legyenek minden szükségében*. Junius 10-én ismét mély részvétét fejezi ki a közgyűlés hosszas betegeskedése iránt, s a városnak egészséges korában tett

¹⁾ *Dávid F. Emléke* című művemben unitárius forrás után *Király*-nak van e vezeték név írva.

hív szolgálataira való tekintetből a boltok árából 10 forintot rendelt számára. Ugy látszik, Egri Lukács nem gyógyult meg, s Basilius nem jött el, mert aug. 29. a közgyűlés ama szigorú végzést hozta: „hogy a száz-férfiak tartozzanak a magyaroknak prédikátort rendelni, tudakozódjanak Gergely, debreczeni plebánus iránt, a ki hír szerént ezen részekben jár, ¹⁾ valamint Tolnán is, mivel az ottani prédikátort hasznos embernek mondják, küldjenek utána minden részekbe levelet“. Végre ezélt látszottak érni, mert a közgyűlés decemb. 11. a plebánust felkéretni határozta, hogy az új prédikátor a következő napon prédikáljon, s azután minél jobban lehet, szerződjenek vele, addig a bíró napi élelméről s lakásáról gondoskodjék. De ez sem volt állandó. Már 1564. jan. 2. a közgyűlés azt végezte, hogy a plebánussal együtt a bíró rendeljen magyar prédikátort s hívják is meg. Jan. 8. prédikátor és *rector*-fogadás iránt hoztak végzést; febr. 4. harmadszor sürgették meg *tudós* magyar prédikátor keresését s meghívását; május 23. meghatározták Egri Lukácsnak tisztébe visszahelyezését, s a kit *rector*-nak ajánlott, meghívását; azonban e szándék meghiusult, miért is május 25. előbbi határozatukat mindkét ügyben megújították; 1565. márcz. 16. végezték, hogy a szentpéteri [Kolozsvár egyik külvárosa] prédikátort fogadják meg ide fel [a *várba*], adjanak neki 100 frtot, Basilius Istvánt szintén hívják vissza s neki is fizessenek 100 frtot, Lajos urral pedig ²⁾ számoljanak, s neki fizessenek 200 frtot, de úgy, hogy az időt, a mig feküdt, pótolja ki; a város mást nem akar, mint István urat és Ferencz urat Szentpéterre.

A magyar prédikátorok iránti ezen rokonszenves gondoskodással szemben feltűnő a szász prédikátorok békétlenkedő háborgása, minek okai — a mint fennebb érintém — a hitelvek különbözőése. A szász prédikátorok szívósan ragaszkodtak Luther tanaihoz, kitartóan harcoltak a Kalvin- és Dávid-féle vallásos irány ellen, védve saját álláspontjukat a szószéken, zsinatokon és sajtó útján. 1566. fel is tartóztatták pillanatra, a háromságot alapul elfogadó vásárhelyi hitvallást a fejed. tekintélye által mindkét pártféllel elfogadtatván; de az 1568-ki gyulafejérvári nagy vitában diadalmaskodott unitárius hitelvi áramlat e gátat hamar szét-

¹⁾ Ez *Szegedi Gergely*, a ki 1561. Meliussal együtt lelkészkedett ott.

²⁾ Hihető *Szegedi Lajos*, később új-tordai pap, ki az 1568-ki gyulafejérvári hitvitában D. Ferencz részén volt.

rombolta, s ezután Kolozsváratt mindenkinek vagy el kellett az unitárius hitvallást fogadni, vagy állását elhagyni, s az idő és eszmék eltíró kereké elől kitérni. ¹⁾ A Luthert követő szász prédikátoroknak is ez lón a sorsa — *meztörni, vagy meghajolni!* Érdekesen világítják meg e küzdelmet, s állítják elénk végeredményét a közgyűlési végzések.

1566. tört ki elébb a szivekben régen izzó tűz, melynek a febr. 6. s jun. 11. közgyűlési végzések hív kifejezései. „Látja a város — így hangzik az első — hogy a pap urak és prédikátorok vetélkedése s egymás ellen való prédikálása mily rettenetes botrányt okoz, mely mind inkább kimegy a nép közé, a minek eltávoztatására az ország meghatározta, hogy a plebánus hivassék gyűlésbe s komolyan intessék meg, hogy szünjenek meg az egymás ellen prédikálástól, s csak azt prédikálják, a mi Isten egyházának hasznára s gyarapodására van és nem okoz botránkozást. Végezték továbbá: hogy szóljanak Gáspár és Titus Mihály ²⁾ uraknak és a plebánus urnak is, és tartsák meg őket prédikálás végett eddigi fizetésökkel. . . . Május 4. a plebánus kérésére ismét végez-

¹⁾ A városi közgyűlés 1568. márcz. 17-ki végzése ezt teljesen igazolja. „Mivel az ország Rendei közvégzésnél fogva a kegyesség nélküli pópista isteni bizteletnék eltörlését határozták, [l. 1566. márc. 10—17. Tordán hozott t.-ezikkek 10. pontját *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 302—303. ll.] ezért Literáti Zsigmond özvegyének izenják meg a senator urak, hogy a házában állított képeket mindjárt rontassa le s térjen az igaz vallásra, s barátokat vagy pópista papot házához fogadni s ott gyónást és más babonás szertartásokat tartatni ne engedje meg; mert ha meg nem szünik, a város az ország törvénye szerént megbünteti. — Az apáczákat is hívja össze két senator, hagyja meg nekik, hogy térjenek át, és ezután, mivelhogy örökségük van, adót és rovatalt fizetni tartoznak. Különbén a város őket meg nem szenvedi. Söt mivel a szöllök rendében van szöllőjük, arra fél vonást ki is röttak. A lerontott zárdák fáját a város malmára használták fel. . . .“

²⁾ *Titus*, keresztnéven Mihály, a vidonbáki plebánus fia volt. Wagner Bálint brassai ágostai hitvallásu pap halála után 1557. a brassaiak Heltai Gáspárt választották meg papjokká, de ő nem vállalta; utána Titus Mihályt, s elküldötték a wittenbergi egyetemre, hol két évet tanult s a harmadikban tért vissza; hivatalába kirendeltetett s a plebánusságban megerősítettett, de csak tiz hétig volt Brassóban, s akkor elkergették, mert nem helyesen prédikált. [*Deutsche Fundgruben* sat. 1839. I. k. 67. l.] A nem helyes prédikálás azt jelenti, hogy nem Luther álláspontját követte; igazolja ezt azon tény, hogy Titus ur a kolozsvári szász Kalvinhitűeknek kedvelt prédikátora volt.

ték, hogy Mihály prédikátort és a többi szász prédikátorokat is a király előtt tett hitvallásban és megegyezésben tartásuk meg és biztosításuk; de hagyják meg nekik, hogy a plebánus urnak a tartozó tiszteletet adják meg s egyik a másikat a szószékből ne vagdalja, de ha valamelyiknek közlök Istentől valami új kijelentetik, arról ne vetélkedjék a hívek előtt a templomban, hanem menjenek külön valamely házba, s ott értekezzenek felőle....“ Melyik volt ez a királytól helybenhagyott hitvallás, megtetszik az 1566. jun. 8-ki végzésből. „A maros-vásárhelyi zsinaton a szent Háromságról végzett articulusokban a város megismerte, hogy abban Isten tiszta és igaz tudománya taníttatik, melyekbe a fejed. is nemcsak hogy beleegyezett, de ki is nyomtattatta és kiadatta. Akarják tehát, hogy ezek tartalma szerint legyen közöttük a tanítás. . . . Titus Mihály és Gáspár urakat a polgár urak innen ne küldjék el, ne is engedjék elmenni, de hivatalukban tartásuk meg. Mindazáltal mint-hogy a felsőbbeknek és a nyilvános superintendenseknek a többi papok és Isten szolgálói az Isten tudományában és igazságában engedelmeskedni tartoznak: ez okért Mihály ur és a többiek által, a plebánus urnak méltósága szerint engedelmességet és tiszteletet tartoznak mutatni, és az articulusok ellen ne prédikáljanak, de legyenek csendesen. Azonban a város reméli, hogy az Isten az ő szívöket szent Lelke által az ő igéje és az üdv teljes igazsága iránt fel fogja világosítani....“ Jun. 11. ismét ily végzést hoztak: „hogy a száz-férfiak mind a plebánust, mind a prédikátorokat hívassák be, s szép szóval serkentsék, hogy egymásközt békében legyenek, egyik a másikat beszédében ne vagdalja s a senatorok minél jobban lehet velök egyezzenek meg és tartásuk meg őket prédikálás végett, ne okozzanak a városnak és ő felségének több gondot.“

E végzéseken átlátszik a Luther tanait valló kolozsvári prédikátorokra nézeteik nem helyes megváltoztatása végett gyakorolt erkölcsi nyomás, a mi két évi ellenállás után Heltait és társait állásuk elhagyására bírta, s a szász prédikátori állomások megüresedését eredményezte. Ez állapot türrhető nem volt s orvoslására a város 1568. jun. 2. ily végzést hozott: „Gondoskodni akarván száz-uraim az Isten igéjének a templomban hirdetéséről, meghatározták, hogy két magyar prédikátort fogadjanak, annak, a kit közelebb a plebánus ur ajánlott volt, adassék 100 forint, István urnak, a ki társa munkájában osztozzék, szintén százat. Azt is

végezték: „hogy a senator urak hivassák össze a szász prédikátorokat s a mit eddig Gáspár uram kapott, mivel ő a tudományban nem egyez meg, és a tanítás tisztéről lemondott, adják a két prédikátornak.“ Ez szerfelett felháborította a kedélyeket, elannyira, hogy tettlegességi szándék híre támadt a község kebelében, Dávid Ferencz ellen irányulva, a kit minden vallási reform szerzőjének tartottak. Ez a száz-férfiak 1568. febr. 6-ki végzéséből világosan kitűnik. „Mivel némelyek — így szól az — megátalkodott vakmerő elhatározásból a plebánust és követőit halállal fenyegették, s azt mondogatták, hogy két pártra szakadnak és harczot inditnak ellene: a bíró azoknak, a kik ilyeket hánytorgattak, járjon végére, nyomozza ki és büntesse meg.“ A j. könyvekben nincsenek megnevezve, de a többségi végzés — úgy látszik — lecsöndesítette őket, mit a márczius 11. gyűlés kiengesztelő közbenjárása is előmozdított, a minek folytán a város Heltait és társait tisztök folytatására ismét felszólította. Nem akarván a város — mondák — hogy a templom isteni tisztelet és papi szent szolgálat nélkül maradjon, meghatározták, hogy még egyszer intsék meg Heltai Gáspár uramat prédikátori tiszte folytatására, a mit ha visszautasít, azonnal hívják Eppel János fiát. Azonban Titus urat is intsék meg, hogy ha meggyógyul, jőjjön vissza, ha nem gyógyul meg s nem jöhet vissza, szóljanak a plebánussal, hogy helyette rendeljen tudós prédikátort a magyaroknak, hasonlóképen káplánt.“ Azonban — úgy látszik — Heltai most is vonakodott, mert a közgyűlés jun. 17. harmadszor is meghatározta: „hogy a senatorok szóljanak Gáspár urral, hogy prédikáljon, ne szűnjék meg hivatalától...“ Most a kérés fogantatos volt. Heltai maga vallja meg, hogy Dávid F. által tévelygéséből felvilágosított, s nyilvánosan az unitáriusokhoz csatlakozott.¹⁾ A decemb. 11-ki közgyűlés végzése az évek során felköltött és táplált vihar és szenvedélyek megcsillapodását, az unitárius irányu reformoknak a város kebelében győzelmét látszik mutatni. Heltai példáját a többi szász prédikátorok is követték s tisztökbe visszaállottak,²⁾ a Kálvin értelműek M. országba vagy máshová távoztak.

¹⁾ Látható az 1568-ki gyulafejevári Disputatio 2-ik [1570] kiadásában. *Dávid F. Emléke.* II. rész. 61. l.

Archiv für Siebenb. Landeskunde. Neue F. 2. köt. 123. l.

²⁾ A *sáfár polyárok* 1564—71-ki számadásaiban ily tételek jönek elő: 1567. mikor Heltai uram szolgálatát félévig elhagyta volt, hűtralékban

„Mindkét nemzet prédikátorának — így szól a végzés — egyforma fizetése legyen, s a plebánus, a mit neki fizetni köteles, egyenlőképen ossza meg; és ha a mostani prédikátort meg akarják tartani, hogy a magyaroknak is kettő legyen, akkor Péter káplánt bocsássák el, s a prédikátorok keresztelni és esketni tartozzanak . . .“ Péter pap dolga felől 1570. jun. 3. azt végezték „hogy többé a templomba szolgálatra be nem akarják venni, hanem a birót a plebánussal együtt arra kéri, találjanak a mostani prédikátor mellé tudós embert, ki prédikálni tudjon s neki, ha betegség éri, segítségére legyen a templomi ceremóniák és keresztelés dolgában . . .“

Ki lett volna ez a Péter pap más, mint Dávid F. véleményellenese, Károlyi Péter? s miért nem fogadták prédikálását? a j. könyvekből nem tűnik ki, de bizonyos, hogy beszéde az unitárius többségnek ellenére volt. Az is kérdés: kiket illet az 1570. jan. 3—6-ki medgyesi országgyűlés azon végzése, melyben: a kk. és rr. megköszönik a felségnek, hogy a mostan támadott eretnekségek és azok indítói megbüntetése felől kegyelmes választ adott, és hogy a fejedelem tekintve az Úristen tisztességét és saját méltóságát, afféle káromlásokat és eretnekséget országában nem szenved, hanem végére menvén, mind authorit, mind hirdetőit meg akarja büntetni.“¹⁾ E végzés bizonyára az unitáriusok ellen hozatott s a fejedelem — a kinek unitárius érzülete már ekkor minden kétség felett állott — hihetően csak azért írta alá, hogy némely küludvarokat megnyerjen s ezélbavett házassága akadályait az utból elhárítsa. Unitárius érzületét hamar igazolta az 1571-ki székely-vásárhelyi hitvita és országgyűlési végzés Azonban hijában volt a szász prédikátorok ellenkezése, a Dávid F. elleni titkos terv s az elébbi fenyegető végzés: az unitárius hitvallás Kolozsváratt létjogát kivivta s az egész város zászlói alá tért. Innen lehet megérteni az 1571. jan. 20-ki közgyűlés ezen végzését is: „Pál prédikátor [Kozárvári Pál unitárius prédikátor]

maradt 50 for. Azon évben ebből fizetésében kiadatott 8 for., elmaradt 42 for. . . . 1569. ismét meghivatván szolgálatra 50 for. évi fizetéssel, megfizettek belőle 25 frtot, elmaradt 25 for. 1570. Heltai Gáspár szász prédikátornak régebbi és újabb fizetésében adatott 163 for. 1571. ismét 90 for. Ebből világos, hogy Heltai lemondása rövid tartamu volt, s még arra is kikapta fizetését.

¹⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. II. k. 368. l.

tett szolgálataiért elégítették ki, a bíró és senatorok jövőre is fogadják meg, de 100 frtnál többet ne igérjenek; mellé szerezzenek még prédikátort, s a mint már végezték, a plebánus viseljen gondot a két prédikátor fizetéséről, amnyival inkább — mondja a febr. 4-ki végzés — mert egyedül veszi a *quartát*, mely most sokkal nagyobb, mint ennekelőtte, [erős érv arra, hogy Kolozsvár az unitárius hitre tért], rá költsége nincs, [a város szedette be], s a plebánus a fejedelem szolgálata miatt a városnak most nem szolgálhat, [ez Dávid F. udvari papságának döntő bizonyítéka], s köteles, hogy maga helyett prédikátort tartson s azt fizesse Mátyás káplánt is tartsák meg, s a mivel neki tartozik, adja meg a plebánus és város.“

A magyar prédikátoroknak az 1566—68. évek alatti ezen gyakori változása, a szász prédikátorokat fenyegető és büntető végzések, lemondásaik s állásuk ismét elfoglalása, a csak imént ismertetett orvgyilkossági terv s kiirtásra czélzó országgyűlési végzés a társadalomnak mély megrázkodására s folytonos válságra mutat, igazolva azt, hogy az unitárius hitvallás elismertetése óriási erőfeszítés, ezeryi akadály s mindent kockáztató küzdelmek gyümölcse. Sajnálom, hogy sok prédikátor ki-léte s keresztneve fölött homályban hagytak a többnyire homályos j. könyvek.

A hitviták is a kedélyek és társadalom állandó forrongásának voltak forrása, melyekben vezér és döntő a kolozsvári papság volt. Az első 1559. aug. elején volt a királyné, ¹⁾ 1560. jan. 10. ²⁾ a király rendeletére Medgyesen. Mindkétszer Dávid F. és Heltai védtek Kálvin urvacsorai felfogását. ³⁾ Utóbbi évben Kolozsváratt is volt zsinati hitvita, melyen az odavaló papság hitelveit 15 pontba foglalta, a mit ma sem ismer a történelem. ⁴⁾ Ezután a fejedelem akaratából tartott országgyűlés Medgyesre rendelt köz-zsinatot s nyilvános hitvitát, mindkét fél papjai s választott tudós világiak írásba foglalt nézetei alapján. ⁵⁾ A szászok meg is jelentek 1561. febr. 6., Kolozsvár közgyűlése jan. 12-n és 27-n plebánusa és Heltai prédikátor mellé két előkelő tanácsi férfit rendelt s úti

¹⁾ *Haner.* 254. l.

²⁾ *Haner.* 259. l.

³⁾ *Dávid F. Eml.* I. r. 46. l.

⁴⁾ *Dávid F. Eml.* I. r. 48 l.

⁵⁾ *Dávid F. Eml.* I. r. 49. l.

költséget. De nem mentek el, hanem az 1559. és 1560. Kolozsváratt alkotott *Hitvallásukat* és annak *Védíratát* küldötték be,¹⁾ a mi a szászok 14 pontba foglalt hitvallásával együtt a németországi egyetemekre küldetett, ítélethozásra. Nagy következményű hitvita volt 1564. ápr. 9-én Enyeden Blandrata György elnöke alatt,²⁾ 1566. febr. 24. Gyula-Fejérváratt,³⁾ márcz. 15. Tordán,⁴⁾ ápr. 24—27. ismét Gyula-Fejérváratt a király előtt,⁵⁾ május 19. Székely-Vásárhelyen, hol a m. országi papság is jelen volt.⁶⁾ Döntők voltak azonban a Gyula-Fejérváratt 1568. márcz. 8-tól tiz napig,⁷⁾ 1569. octob. 20-tól egy hétig mindkét helyen a király előtt,⁸⁾ végre 1571. jan. 6—14. Székely-Vásárhelyen szintén a király jelenlétében tartott hitviták, a hol az unitárius hitvallás az ország kk. és rr. által törvényes alakban elismertetett.⁹⁾

Mennyire el volt terjedve a vitatkozási szellem a társadalom minden osztályában, érdekes adatot tartott fen Kolozsvár közgyűlési j. könyve 1565. decemb. 20-káról, mely az ottani sűrű prédikatori változások egyik okára is rámutat. „Mivel az Isten igéje és annak tiszte és őszinte igazsága felől — így szólnak a száz-férfiak — sokan szoktak fecsegni [*blaterare*] és hamis magyarázatokat adni, a kiknek gonoszsága és vakmerősége [*insolentia*] miatt a prédikátorok is a városban félnek maradni és méltatlankodnak: a város meghatározta, hogy akárki ezt tenni és az Isten igéjével ellenkező véleményeket és hitcikkeket hirdetni merészkedik, a bíró és senatorok tudják meg a prédikátortól, s szólítsák meg, hogy menjen fel a szószékbe, álljon a közönség elé, s vallását hirdesse nyilván és mellette vitatkozzék meg a prédikátorral, és ha vallását a szentírásból meg tudja bizonyítani, jó, ha nem, vagy szószékben előállani nem akar, az illet ingre és gatyára vetkeztetve, a városból üzzék el.“ Minő tanok vannak itt értve? Melyik pré-

¹⁾ *Dávid F. Eml.* I. r. 49. l.

²⁾ *Keresztény Magvető.* 1863. II. k. 237—38. ll.

³⁾ *Keresztény Magvető.* 1863. II. k. 242. l.

⁴⁾ *Keresztény Magvető.* 1863. II. k. 242. l.

⁵⁾ *Keresztény Magvető.* 1863. II. köt. 243 l.

⁶⁾ Ugyanott. 243. l.

⁷⁾ *Dávid F. Emléke.* I. r. 109. l.

⁸⁾ *Dávid F. Eml.* I. r. 137. l.

⁹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 374. l.

dikátorhoz útasítják az újítókat? a jegyzőkönyvek nem mondják meg.

A szabad igehirdetés és gyakori hitviták bámulatos lendületet adtak a sajtónak, ez hathatósan terjesztette főleg a vallásos felvilágosodást s ez által a műveltséget. Kolozsvár volt a szellemi haladás vezetője az ország magyar részeiben, sőt itt-ott a százszok között is. Dávid Ferencz a vallásügyre, Heltai az oktatási, tudományos és gyönyörködtető olvasmányokra fordított kiváló gondot: az elsőtől II. János király uralkodása alatt egész sor könyv jelent meg, a magyarok számára *magyarul*,¹⁾ a tudós-világnak *latinul*,²⁾

¹⁾ *Magyarul* irt művek:

1567. *Rövid Magyarázat* s a t. L. Dávid F. Eml. II. r. 45—46. ll.

1567. *Rövid Utmutatás* s a t. (Ajánlva Mikola Ferencznek) U. o. 46—47. ll.

1568. *A szentírás fundamentumából vett magyarázatok* s a t. (Ajánlva Pékai Jakab fejedelmi tanácsosnak.) Ugyanott. 53. l.

1569. *Válogatott Prédikációk* s a t. [Ajánlva a királynak.] U. o. 66. l.

1570. *A váradí disputationak előszámlálása* s a t. U. o. 64. l.

1570. *Az egy atya Istenről rövid vallástétel* s a t. U. o. 65—66. ll.

1570. *Könyvecske az igaz keresztiségről* s a t. U. o. 69—70. ll.

1571. *Az egy ő magától való felséges Istenről* s a t. [Ajánlva Hagymási Kristóf fejedelmi tanácsosnak.] U. o. 70—71. ll.

1571. *Az egy atya Istennek és az ő áldott szent fiának s a t. Istenségéről.* [Ajánlva Békes Gáspár főkomornyiknak.] U. o. 71—72. ll.

²⁾ *Latinul* irt művek:

1564. *Modus Concordiae.* [Mspt.] L. Dávid F. Eml. II. r. 31—41. ll.

1566. *Scriptum Francisci Davidis.* [Mspt.] Dávid F. Eml. 41. l.

1566. *Sententia Concors Ministror. Ecclesiae Dei* s. a. t. Dávid F. Eml. 41—44. ll.

1567. I. r. *De falsa et vera unius Dei cognitione* s a t. [Ajánlva a fejedelemnek.] Dávid F. Eml. 44—45. ll.

1567. II. r. *De vera et falsa* s a t. Dávid F. Eml. 46—47. ll.

1567. *Refutatio scripti Petri Melii* s a t. [Ajánlva a fejedelemnek.] Dávid F. Emléke. 49—50. ll.

1569. *Demonstratio falsitatis Doctrinae Petri Melii* s a t. Dávid F. Eml. 48—49. ll.

1568. *Refutatio Propositionum Petri Melii* s a t. Dávid F. Eml. 49—50. ll.

1568. *Theses Thordae disputandae* s a t. Dávid F. Eml. 50. l.

1568. *Litterae Convocatoriae* s a t. Dávid F. Eml. 51. l.

1568. *Aequipollentes* s a t. Dávid F. Eml. 51—52. ll.

1568. *Antitheses* s a t. Dávid F. Eml. 52. l.

Heltaitól 1560-tól 1571-ig szintén hat magyar, ¹⁾ két-két latin mű jelent meg. ²⁾

Jelent még meg másoktól is Heltai nyomdájában, valamint a gyula-fejérvári királyi nyomdában is több hitvitató és másféle

1568. *De Mediatoris Jesu Christi hominis Divinitate*. [Ajánlva Békes Gáspárnak.] Dávid F. Eml. 54. l.

1568. *Dehortatio* s a t. Dávid F. Eml. 55—59. ll.

1568. *Brevis Enarratio Disputationis Albanæ* s a t. Dávid F. Eml. 59—60. ll.

1569. *De Regno Jesu Christi* s a t. Dávid F. Eml. 61—62. ll.

1569. *Propositiones in Synodo Váradicensi* s a t. Dávid F. Eml. 63—64. ll.

1569. *Refutatio Scripti Petri Majoris* s a t. Dávid F. Eml. 68—69. ll.

1570. *Epistola ad Ecclesias Polonicas* s a t. Dávid F. Eml. 70. l.

1571. *Litteræ Convocatoriæ* s a t. Dávid F. Eml. 72. l.

¹⁾ Magyar művek:

1560. *Zsoltár* s a t. L. Régi Magyar Könyvtár 41. szám alatt. Itt magát ekklezsia presbyterének írja, 1561—62. prédikátornak.

1562. *Uj Testamentum* [A Biblia V. Része.] L. Régi M. Könyvtár 51. szám alatt.

1565. *Az Biblia IV. Része*. L. Régi M. Könyvtár 57. sz. a.

1566. *Száz Fabula* s a t. Régi M. Könyvtár 59. sz. a.

1570. *Háló* s a t. Régi M. Könyvtár 81. sz. a.

1571. *Verbőczy István Decretuma* s a t. Régi M. Könyvtár 87. sz. a.

²⁾ Latin művek:

1562. *Troporum, Schematum et Figurar. Libellus* 8-o. Ajánlva ifj. Cháky Boldizsárnak. Ezt az igazgatása alatt álló kolozsvári iskola felsőbb osztályu tanulóinak írta, mit az erdélyi iskolák mind elfogadtak tankönyvül.

1568. *Disputatio in Causa Sacro Sanctæ . . . Trinitatis* s a t. Ennek 1570. csak új előszót írt, s néhol 2-ik kiadásnak ezért van nevezve.

Meg kell még emlitenem öt oly magyar művet, melyeket ő írt vagy adott ki ez időben.

Az Fortunatusról. Lásd Szabó Károly véleményét. Régi M. Könyvtár 343. sz. a.

Agenda [I. kiadás]. Ezt Sz. K. 1550—53-ra teszi. Régi M. Könyvtár 344. szám alatt.

Evangéliumok és Epistolák. 8-d. Ezt is l. Régi M. Könyvtár 345. sz. a.

Evangéliumok és Epistolák. 12-d. Ezt is l. Régi M. Könyvtár 346. sz. a.

Ezt 1570—74-ben is kiadta.

Isteni dicséretetek és könyörgések. 12-d. Ezt Sz. K. 1568—1574-re teszi 347. sz. a. Mig mások ellenkezőt nem bizonyítanak, én Szabó K. meghatározását fogadom el.

becses könyv, így Basilius Istvántól,¹⁾ Csázmai Istvántól,²⁾ Kárády Páltól³⁾

Lendületet adott az irodalomnak a fejedelem azon intézkedése, hogy Kolozsvár a maga szükségére Heltai Gáspár tervezése szerint papirosalmot építsen. Ennek emlékét az 1561. decemb. 28-án tartott közgyűlés jegyzőkönyve tartotta fenn, hol ily végzés kelt: „Megértették a száz-férfiak a felség és Heltai Gáspár levelét, egy, a város hasznára szolgálendő papirosmalom építése iránt, s az ügyet a bíróra és tanácsra bízák, hogy késedelem és halogatás nélkül nézzék meg azt a helyet, melyet erre Heltai kinézett, ha a szomszédokra nézve nem lesz-e káros a malom s felépíthető-e ott alkalmasul? S ha másokra nézve károsnak itélik, válaszszanak más helyet. . . .“ A jegyzőkönyvekben erről több emlékezés nincs, a kolozsvári ez időbeli nyomtatványok papirosainak vizjegye nem ad bővebb felvilágosítást. Még e század első felében is fennállott Kolozsváratt, az ugynevezett monostori gát mellett levő papirosmalom, melynek az 1561-n tervezettel azonosságát a LXVIII. sz. alatti oklevél gyánitatja.

Látva a sajtótermékek tömegre rendkívüli, tudományi tartalomra bámulatos bőségét és sokoldalúságát: csodálat kell, hogy ébredjen az olvasóban ez idők és férfiak egyszerűsége és munkássága rendkívülisége iránt. Ama kor uralkodó eszméje s civilizatiojának jelszava a reformatio volt, mely mint a lég a kültermészetet, úgy hatotta át a társadalmat — minél miveltebb volt az, annál inkább. Angliától a spanyol félszigetig, északi Német- és Lengyelországtól az olasz szigetvilágig vándoroltak el az új hitnézetek és

¹⁾ 1568. *Egymelűny kérdés* sat. Ajánlva Pókai Jakab-nak. *Régi Magyar Könyvtár* 65. sz. a. — 1568. *Az Apostoli Credonak rövid summája* sat. U. ott 66. sz. a.

²⁾ 1568. *Tordai Sándor András irására való felelet*. sat. U. ott 67. sz. a.

³⁾ 1569. *Balassa Menyhért árultatásáról*. sat. U. ott 70. sz. a. E művet a II. János korabeli udvari párt ösztönzésére írta az unitárius Karádi Pál, a királynak elégtételül, Balassának a közvélemény előtt megbélyegzésére. Mily nehezen vette a király e pártütést, kitűnik Kolozsvár ismertetett adományleveléből. Én azt hiszem, e könyv Abrudbányán nyomtatása, szinlelés — Kolozsváratt nyomtatott az, mely föltétlen hódolattal viseltetett a király iránt; csak e város polgársága fogta fel egész nagyságában a fejedelemnek bizalmában való megcsalatozását, királyi méltóságának ily durva megsértése fölötti méltó haragját!

vallási tanok, azok képviselői és hirdetői, könyvek, kéziratok s bátor lelkű reformatorok ezernyi ezer hittenjesztő levele. S e nagy szellemi mozgalom világáramlatába Kolozsvár tudósai vitték be ez országrész magyar népét, színvonalon tartván hosszason, s döntőleg folyván be az eszmék fejlődésére, irányára s győzelmére; ők gyűjtötták föl Nyugat vallásos hitvilágát Keleten. Valahány tudós férfi és író Európában ez ügy szolgálatában feltűnt, egybekötésben volt e jelesekkel s hazánkkal, könyveiket ismerték és olvasták nálunk is. Elmondható, hogy az akkori világ egyetemes theologiájáról és egyházi életéről híven s alaposan voltak értesítve hazánkfiak. Az ő érdemök Luther és Kálvin tanai és hitvallása törvényes elismertetése, melyeknek hívei azóta Magyarország alkotmányának s politikai és műveltségi történetének vezértényezői, a magyar állam épületének erős és díszes oszlopai. Néhány merészebb társuk keretbe foglalta az unitárius hitvallást — mely az értelemre kíván hatni inkább, mint a kedélyre, s azért a *jövő vallásának* mondható — s törvényes jogosultságát az alkotmányban biztosították. E vallást elveinek származásáról és eredetiségeért évtizedeken át *kolozsvári vallásnak*, gyakran *Dávid Ferencz vallásának* nevezték a tudósok és úgy hagyták emlékezetben a kiralyi és országos iratok. Az ellenében létezett vádak és kicsinyléseket, a műveltség és közfelvilágosodás azóta megszüntette, s az a tény, hogy ma Észak-Amerika és Anglia legszabadabb, leghatalmasabb népei közt tesz folyvást nagyobb mérvű hódítást, igazolja Kolozsvár 300 év előtti theologusait és az unitáriusok létért való harcát . . . Három század tudományos fejlődése s politikai szabadsága kellett ahhoz, hogy az emberiség erre megérjék. A küzdelmes pálya izzadása s tövisei Dávid Ferenczé, Heltaié és társaiké, a reformatio diadalának dicsősége Kolozsvaré. Ebben gyökerezik népének szabad szelleme s keleti küldetése. Ez történetének egyik fényes pontja.

Az *anyag*i téren is nagymérvű előhaladás nyomait mutatják a fennmaradt emlékek. 1560. febr. 11. mondották ki a száz-férfiak, hogy a piaczi szentegyház körül áruboltokat építsenek s azok jövedelme legyen az egyházc. Megértették Heltai Gáspártól — így szól a végzés — hogy 800 forintot ígért kiadni. [Mi ezímen? honnan? a jegyzőkönyv nem mondja meg.] Meghagyták tehát a bírák és senatorok, hogy a mennyire jut, ezen pénzzel boltokat építsenek a czinterem körül, annak keleti része felől, a város

mázasaháza építésére is viseljenek gondot, a mostani feliratot hagyják el, ¹⁾ de a mázasaház építésénél ne nehezteljék a mézárszéket... Heltai a febr. 13-iki közgyűlésben a boltok építésében segítségül négy biztost kért, a mit a gyűlés meg is határozott, s ezeknek és a város jövedelme kezelőinek város pecsége alatt útasítást adtak. De egy 1562. octob. 16. kelt végzésből az tetszik ki, hogy a szándék ekkor nem valósult. Ugyan is némelyek a magyar kápolna [a nagy templom déli oldalánál levő ugynevezett *János-kápolna*] oldalához fából való boltocskákat [*cellulas*] kezdvén építeni: a közgyűlés meghagyta a bírónak, hogy ez építkezést tiltsa meg; mert a város maga fog oda a jövő nyáron kőboltokat építeni; a ki tehát most épít, a város széthányatja és lebontatja. 1561. ápr. 7. ily végzést hoztak: A templom körüli helyet senkinek sem akarják a száz-férfiak oda adni, mert oda, mihelyt alkalom lesz rá, a város számára boltokat szándékoznak építeni. . . . Mikor valósult e szándék, a jegyzőkönyvek hézagossága miatt tudni nem lehet; de már 1569. fennállásuk bizonyos. A száz-férfiak ugyanis jan. 1. meghatározták, hogy a nagy templom czintermén kívüli kis boltokat, akár kőből, akár fából valók, 3 frtnál drágábban ne adják ki. A mészárosok ezek közül menjenek el s nekik jelöltessék ki más alkalmas hely. A boltok kibérlési ideje a karácsonyünnep utáni nyolczadnap.

¹⁾ Minő feliratról van itt szó? nyomára nem akadtam. Vajjon nem az volt-e, mely *Kolozsvár Leírásában* olvasható, de a minék én az 1557-ről meglevő csonka jegyzőkönyvekben nyomát nem láttam, a hol az van mondva: „hogy a nagy templomot és kápolnát körfal, ezt boltok veszik körül, keletre kalmárok s más részein kézműiparosok birnak bérjoggal s jövedelmök a nagy templomé. Ezen boltok felett két helyen termésköbe vésett ily feliratok vannak. Délre: „*Anno 1557. Tempore Prudentis et Circumspecti Stephani Barát, Judicis Primarij Kolosvariensis, Deo auxiliante fiebat.*“ = [1557. Az okos és körültekintő Barát István, kolozsvári főbíró idejében készült Isten segítségével.] Nyugotra: „*Anno 1613. Tempore Prudentum et Circumspectorum Emerici Boghner alias Gillyen, Primarij, et Stephani Radnóthi, Regij Judicum, Aeditibus item eodem Stephano Radnóthi et Laurentio Filstich procurantibus fiebat.*“ = [1613. az okos és körültekintő Boghner vagy Gillyén Imre főbíró, Radnóthi István királybíró, ugyanazon Radnóthi István és Filstich Lőrincz egyházfiak idejében s gondviselésök alatt készült.] Ez mutatja, hogy már 1557. voltak boltok. 1560. tehát újakat építettek; de ha e feliratról van szó, akkor a végzés nem ment teljesedésbe, vagy csak azt jelentette, hogy nem szükséges semmi felirat. [*Emléktapok Kolozsvár Előkorából* sat.] 29. 30 ll.

Az 1568-iki egyháziui számadásban a következő 6 bolt bére fordul elé: 3 boltból vagy kamarából bevettek 16 frtot, 1-ből 1 forint 50 krt, egy magános kamarából szintén, egy másikból 3 frtot.

A király Kolozsváratt és Kolozsmonostoron az apátsági kastélyban gyakran és húzamos ideig tartózkodását számos intézkedés mutatja, a mi nagy befolyással volt a díszesb építkezésre, a város tisztaságára és a miveltség terjedésére. Saját szállása, lovainak istállója volt; mikor érkezését megértették, a városi rendről és tisztaságról s a *király fürdőjéről* előre gondoskodtak. Néha a kancellár, a király akaratából rendelte el ezt. 1561. aug. 13. a közgyűlés meghatározta, hogy minden utczában a veszélyes dombokat vizsgálják meg, huzassák le s az utczákat egyengessék el; a biró kődarabokkal töltesse be, hogy esős időben ne lepje be a sár. Minthogy senki sincs, a ki ne lássa, mennyire rossz levegő származik onnan, hogy a város konyháján való szakács az undokságot a csatornába önti: meghagyatott, hogy azt tenni ne merje, hanem a városon kívül vitesse. Egy 1561-iki sáfárgazdai [*dispensator*] számadási könyvben ily hely jő elé: A biró és esküdt polgárok a király szállásán [*hospicium regium*] való istálló építésére átvettek Török Jánostól 17 deszkát, adósok maradtak 1 for. 17 pénzzel. Ugyanakkor a biró adósa maradt szijgyártó Bartosnak ő felsége szükségére adott mivekért 6 frttal, adójába tudtak belőle 2 for. 50 krt. 1562. jan. 19. a közgyűlés meghatározta, hogy Segesvári Lőrincznek a király lovai számára épített istálló költségét halogatás nélkül fizessék ki; jul. 17. ezt másodsor is szigoruan meghagyták a birónak és esküdteknek, valamint meghatározták, hogy a biró a cigányokkal takaríttassa meg az utczákat szalmától és szénától. 1561. ápr. 22. a közgyűlés, megértvén a kancellártól, hogy a király az utczák megtisztítását s a halpiacznak máshová áttételét kívánta: meghagyta a birónak és senatoroknak, hogy a halárulásra alkalmasb helyet válasszának s az utczákat mihamarább megtisztíttassák, nehogy a király ő felsége parancsának ne láttassanak engedelmeskedni. 1564. aug. 19-n végezték, hogy a *fekete apácák* háza előtti sár betöltésére hozatott vesszőt ne oda, de a malomhoz vitessék, s azt a sáros helyet kövel töltsék be. 1565. octob. 17. a közgyűlés ismét ily végzést hozott: „Akarván a város eltávoztatni a szégyent és panaszt, a mivel az ország rre-i a várost megrójják, hogy a király fürdő szobája [*hypocaustum*] el